

ISSN 1392-1592

TEISIŠ

P R O B L E M O S

2007/2 (56)

TEISĖS PROBLEMOS 2007 Nr. 2 (56)

Mokslinis praktinis žurnalas

Leidžiamas nuo 1993 m., 4 kartus per metus

Leidėjas Teisės institutas

LEGAL ISSUES

Scientific-practical journal

Published since 1993, 4 times a year

Publisher Law Institute

Gedimino pr. 39 / Anškėtoji g. 1, LT-01109 Vilnius, Lithuania

Redakcijos adresas: Gedimino pr. 39 / Anškėtoji g. 1, LT-01109 Vilnius. Tel./faks. 249 75 91,

tinklapis: <http://www.teise.org/next.php?nr=58>, el. paštas teises_problemos@teise.org

Atsakomoji sekretorė *Latina Valungevičiūtė*. Tel. 8-5 210 1663, el. paštas latina@teise.org

Rankraščiai negražinami.

Leidinio stilius Žyginanto Augustino

SL 492. Tiržas 450 egz.

Parengė spaudai leidykla „Justitia“, www.justitia.lt

Spausdino UAB „Logotipas“, www.logotipas.lt

© Teisės institutas, 2007

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Dr. Gintautas SAKALAUSKAS (vyriausiasis redaktorius)

Teisės institutas
Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

Prof. dr. Vytautas ANDRIULIS
Moklo Romerio universiteto Teisės fakultetas

Doc. dr. Egidijus BIELIŪNAS
Vilniaus universiteto Teisės fakultetas
Lietuvos Aukščiausiasis Teisimas

Dr. Algimantas ČEPAS
Teisės institutas
Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

Ananas DAPŠYS
Teisės institutas

Prof. dr. jur. Frieder DÜNKEL
Greifswaldo universiteto
Teisės ir ekonomikos fakultetas

Dr. Kaibė AROMA
Nusikalstamumo prevencijos
ir kontrolės Europos institutas
prie Jungtinių Tautų (HEUNI)

Prof. habilit. dr. Valentinas MIKELEŪNAS
Vilniaus universiteto Teisės fakultetas
Doc. habilit. dr. Vytautas NEKROŠIUS
Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

Doc. dr. Vytautas PAKALNIŠKIS
Moklo Romerio universiteto Teisės fakultetas

Prof. habilit. dr. Vytautas PIESLIAKAS
Moklo Romerio universiteto Teisės fakultetas
Lietuvos Aukščiausiasis Teisimas

Doc. dr. Jonas PRAPIESTIS
Vilniaus universiteto Teisės fakultetas
Lietuvos Aukščiausiasis Teisimas

Prof. dr. Aloydas PUMPUTIS
Moklo Romerio universitetas

Doc. dr. Sigitas STAČIŪKAS
Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teisimas

Dr. Remigijus ŠIMASIUS
Teisės institutas
Moklo Romerio universitetas

Doc. dr. Egidijus VAREIKIS
Vyrauto Didžiojo universitetas
Vilniaus universiteto
Tarpautinių santykių ir politikos mokslų institutas
Moklo Romerio universitetas

EDITORIAL BOARD

Dr. Gintautas SAKALAUSKAS (Editor in Chief)

Law Institute
Vilnius University, Faculty of Law

Prof. Dr. Vytautas ANDRIULIS
Moklas Romeris University, Faculty of Law

Doc. Dr. Egidijus BIELIŪNAS
Vilnius University, Faculty of Law
Supreme Court of Lithuania

Dr. Algimantas ČEPAS
Law Institute
Vilnius University, Faculty of Law

Ananas DAPŠYS
Law Institute

Prof. Dr. jur. Frieder DÜNKEL
University of Greifswald,
Faculty of Law and Economics

Dr. Kaibė AROMA
The European Institute for Crime Prevention
and Control, affiliated
with the United Nations (HEUNI)

Prof. Habilit. Dr. Valentinas MIKELEŪNAS
Vilnius University, Faculty of Law
Doc. Habilit. Dr. Vytautas NEKROŠIUS
Vilnius University, Faculty of Law

Doc. Dr. Vytautas PAKALNIŠKIS
Moklas Romeris University, Faculty of Law

Prof. Habilit. Dr. Vytautas PIESLIAKAS
Moklas Romeris University, Faculty of Law
Supreme Court of Lithuania

Doc. Dr. Jonas PRAPIESTIS
Vilnius University, Faculty of Law
Supreme Court of Lithuania

Prof. Dr. Aloydas PUMPUTIS
Moklas Romeris University

Doc. Dr. Sigitas STAČIŪKAS
Constitutional Court of the Republic of Lithuania

Dr. Remigijus ŠIMASIUS
Law Institute
Moklas Romeris University

Doc. Dr. Egidijus VAREIKIS
Vyrautas Magnus University,
Vilnius University, Institute of International
Relations and Political Science
Moklas Romeris University

REDAKTORIAUS ŽODIS

Gerbiamos „Teisės problemų“ žurnalo skaitytojos, gerbiami skaitytojai,

lygiai prieš dešimt metų tuometiniam „Teisės problemų“ redaktoriui Dr. Karoliui Jovaišui atnešiau savo pirmąjį straipsnį. Išsaugojau visus tris pastabomis ir pasiūlymais išmargintus pirmuosius to straipsnio variantus. Atrodė, tiek daug naujo galu pasakyti, paaiškinti, pasiūlyti, parodyti, sudominti. Dabar tas tekstas man pačiam kelią šypsena, nors „*gerų minčių ten yra, kaip iš viso nebūčiau priėmęs ir kelis kartus taisęs*“, anuomet sakė vyr. redaktorius. Ar pakanka dešimt metų, kad iš prasto, naivaus, bet atkaklaus jauno rašinėtojo taps taptum vyr. redaktoriumi? Nemanau. Bet taip nutiko ir tai man pačiam yra vienas iš tų daugelio keistų greitai bėgančio ir besikeičiančio gyvenimo paradoksu, kuriuose atsitiktinamai, o gal (ir) nematoma ranka kreipia viską ateities linkme. Teisės instituto direktoriui dr. Algimantui Čepui pasiūlius perimti šias pareigas sutikau, nors tai reiškia dar vieną papildomą užduotį, atsakomybę, rūpestį, „sutrumpėjusį“ laiką, bet tuo pačiu ir naują įdomią patirtį, galimybę mokytis, atverti naujų idėjų kūrimo ir jų įgyvendinimo bandymų lauką.

Nuoširdi padėka buvusiam „Teisės problemų“ vyr. redaktoriui šiame pristatyme nėra būtinas formalumas ar tik mandagumo išraiška. Dr. Remigijui Šimašiiui prieš keverius metus perėmus šias pareigas iš Dr. Karolio Jovaišo, pasikeitė ir žurnalo forma, ir jo turinys. Nors pagrindiniai žurnalo idėjos, prasmės, tikslo ir turinio pamatai jau buvo suformuoti, buvęs įdirbis šauniai panaudotas naujoms idėjoms įgyvendinti.¹ Už nuoširdų darbą ir aiškiai matomus keverių metų darbo rezultatus visos žurnalo redakcinės kolegijos, taip pat Teisės instituto Tarybos vardu galime ir turime dr. Remigijui Šimašiiui padėkoti bei apgalvestauti, jog kiti svarbūs darbai privertė jį atsiskirti šių pareigų. Linkime jam kuo geriausios kloties, sėkmės visuose darbuose ir belieka džiaugtis, jog jis sutiko toliau būti žurnalo redaklegijos nariu.

¹ Žr. „Teisės problemos“, 2003, Nr. 2, kur žurnalo ižangoje abu buvę redaktoriai vaizdžiai ir dalykiškai įvertino žurnalo 10 metų istoriją ir apžvelgė ateities vizijas.

REDAKTORIASU ŽODIS

Jokių esminių žurnalo turinio ar formos pakeitimų redakcijoje neplanuojame. Žurnalo koncepcija išliks tokia pati.² Jame visuomet rasite analitinius, įvairių teisės sričių problematikai skirtus straipsnius. Ir toliau kokybė, gilumas, aktualumas, praktinių problemų dimensija bus pagrindiniais kertiniais šios žurnalo misijos kelrodžiais. Sieksime, kad ir toliau straipsnių autoriais būtų tie, kas nori ir gali rašyti, bet ne tie, kam reikia dėl formalų laipsnių ar vardų. Tikimės, jog ir ateityje didžiąją žurnalo dalį sudarys Institute atliktų tyrimų pagrindu parengti moksliniai straipsniai, taip pat stengsimės bendradarbiauti su visais, kurie pastebi teisės problemas, siekia jas struktūryviai analizuoti, nori jas spręsti bei lipdyti atitinkama etine laikysena ir socialinio teisingumo principais paremtus teisės mokslo Lietuvoje mozaikos akmenukus.

Gintautas Sakalauskas
vyr. redaktorius
2007-06-06

² Žr. ten pat.

TURINYS

IŽANGA

Redaktoriaus žodis.....	4
STRAIPSNIAI	
G. SAKALAUSKAS, L. ŪSELĖ Smurto prieš vaikus draudimo socialiniai ir teisiniai aspektai (<i>The Prohibition of Corporal Punishment of Children: Social and Legal Aspects</i>)	7
K. JOVAIŠAS Atpildo teisingumas: problemos ir paradoksai (<i>Retributive Justice: Problems and Paradoxes</i>)	55
M. LANKAUSKAS Balansavimas tarp tarp teisės į privatumą ir saviraiškos laisvės Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje (<i>Balancing the Right to Privacy from the Freedom of Expression According to the Jurisprudence of European Court of Human Rights</i>)	103
Reikalavimai skelbiamiems mokslo straipsniams	132
Kaip įsigyti žurnalą.....	133

Dr. Gintautas SAKALIAUSKAS

Teisės instituto tarybos pirmininkas,
Kriminologinių tyrimų skyriaus vyresnysis
mokslo darbuotojas
Gedimino pr. 39 / Ankštoji g. 1,
LT-01109 Vilnius
Tel.: (+370 5) 210 16 65,
el. p.: gintautas@teisė.org
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedros lektorius
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-2054 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 67,
el. p.: gintautas.sakalianskas@tf.vu.lt

Laura ŪSELE

Teisės instituto
Kriminologinių tyrimų skyriaus
Vaikų ir jaunimo teisės
sektorius vadovė
Gedimino pr. 39 / Ankštoji g. 1,
LT-01109 Vilnius
Tel.: (+370 5) 210 16 72,
el. p.: laura@teisė.org

SMURTO PRIEŠ VAIKUS DRAUDIMO SOCIALINIAI IR TEISINIAI ASPEKTAI

Straipsnyje analizuojama fizinio bausmių taikymo vaikams socialinė ir teisinė problematika. Atsižvelgiant į tarptautines rekomendacijas, užsienio šalių patirtį, taip pat socialines, kultūrinės, pedagoginės ir teisinės raidos tendencijas Lietuvoje, daroma išvada, jog įstatyminis draudimas vaikams taikyti fizinės bausmės yra neišvengiama būtinybė, formuojanti naują visuomenės požiūrį.¹

„Užgautas, ižetistas, išsigandęs, nelaimingas, nemylimas, bailsus, susirūpinęs, nuliūdęs, piktas, vienišas, apleistas, išgąsdintas, suerzintas, įbaugintas, sergantis, priblokštas, prisilegtas, pilnas apmaudo, skausmo, blogas, patyręs fizinį smurtą, nekenciamas, netikęs, susigėdęs, nemegstamas, susipainiojęs, sutrikęs, šlykštus, pamirštas, pažeminintas, nusivylęs, menkas, pasigalietinas, nenorinmas, sukrevistas, ir-zlus, sielbartinas.“

Tai Škotijos vaikų nuomone išreiškiamas būdvardžiai, kuriais jie apibūdino savo savijautą po bausmės.²

¹ Straipsnis parengtas pagal Teisės institute atlikto tyrimo rezultatus (pagal 2005 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą Vaiko gerovės valstybės politikos strategiją (prieimonių plano 1.8. p., 2006 m.), Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu pagal 2006 m. balandžio 24 d. sudarytą autorinę sutartį Nr. D4-490).

² Cituota iš „Saugęs žmogus neturi mušti vaiko“. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2003, p. 8.

IVADAS

Viena iš svarbiausių bendro gyvenimo visuomenėje sąlygų yra minimalus smurto ir prievartos mastas, jo plitimui sudaromos socialinės, ekonominės, teisinės ir kitokios užkardos. Įvairūs ženklai rodo,³ kad Lietuvos visuomenėje smurto ir prievartos yra ganėtinai daug, kur kas daugiau nei galėtų būti, nei yra tradicinė Vakarų kultūros visuomenėje.

Vienas iš smurto bei prievartos aspektų yra fizinių bausmių vaikams taikymo klausimas. Pažymėtina, jog jis pastaruosius du dešimtmečius svarstomas ne vien Lietuvoje, bet ir daugelyje kitų, visų pirma Europos, valstybių. Atrodytų, jog tam tikriems konkrečioms sprendimams šiuo klausimu atėjo laikas ir Lietuvoje. Pastaruosius dešimt metų vykusios diskusijos, konferencijos, seminarai, parąšyti straipsniai bei publikuoti leidiniai, galiausiai ir pačios visuomenės nuomonė, taip pat 2006 metų pradžioje aiškiai ir nedviprasmiškai išsakytas Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto raginimas Lietuvai liudija būtinybę įstatyminiu lygmeniu įtvirtinti fizinį vaikų baudimą draudžiančias normas ir tokiu būdu suformuoti Lietuvos valstybės požiūrį į šią problemą bei pristatyti ji visiems šalies gyventojams.

Šis straipsnis yra lyg savotiška problemos sprendimo poreikio, galimybių ir būdų „inventorizacija“. Pameginiame atskleisti pačią problemą, aptarti jos teisinį reglamentavimą Lietuvoje ir užsienyje, išanalizavome šį klausimą gyildenius šaltinius Lietuvoje, apžvelgėme tam tikras tendencijas Europos šalyse, numatėme tam tikrus laukiamus pokyčius bei jiems pasiekti taikytinas priemones.

Akivaizdu, jog fizinių bausmių draudimui galima pasirinkti įvairius teisinius būdus bei formas (tai liudija ir užsienio šalių patirtis), be to, apie pačią problemą ir būtinybę ją spęsti galima išgirsti daug ir įvairių nuomonių. Todėl tikimės, kad mūsų atliktas tyrimas bus naudingas tiek informacinio požiūriu, tiek kaip pagrindas diskusijai bei konkrečioms sprendimams.

³ Pavyzdžiui, ganėtinai agresyvus visuomenės požiūris į socialiniame paribyje esančius asmenis (nuteistuosius, narkomanus, pabėgėlius, homoseksualus ir pan.), pirmenybės teikimas griežtoms bausmėms, didelis žuvusiųjų keliuose asmenų skaičius, vienas didžiausių pasaulyje savivaidybių ir užteigstuotų nužudymų skaičius bei kt. Kai kurie tyrimai rodo, kad smurtas tarp jaunimo Lietuvoje paplitęs labiau nei tarp jų bendraamžių daugumoje kitų Europos šalių (žr. Pasaulio sveikatos organizacijos atlikto tyrimo pristatymą Lietuvos mokslieiviai išsiskina polinkiu į smurtą // BNS. 2006 01 24). Apie parąšas tarp mokinių Lietuvoje ir jų prevenciją žr. *Ponilaitis R., Valiukevičiūtė J.* Parąšių prevencija mokyklose. Vilnius, 2006.

SMURTINIO AUKLĖJIMO PROBLEMA IR PASEKMĖS

Kaip rodo įvairūs tyrimai, daugelis vaikų ankstyvajame amžiuje patiria artimiausių žmonių smurtą. Moderniose Vakarų šalyse vidutiniškai 60–80 % vaikų nuo pat kūdikystės turi kęsti fizinės bausmės.⁴ Dažniausiai minimos artimų žmonių smurtinio elgesio sąlygos yra šios: nereflektuota tėvų patirtis, perimti įpročiai, konfliktai tarp tėvų ir darbo vietoje, socialinio sluoksnio, aplinkos ir visuomeninės sąlygos, nelankstus auklėjimo stilius, situaciniai ir asmeniniai veiksniai.⁵ Kitiarp tarant, smurtinis „auklėjimas“ yra plačiai paplitęs daugelyje šalių, ne vien Lietuvoje, jį lemia daugelis priežasčių, dažniausiai tiesiogiai susijusių ne su vaikų elgesiu, bet su tėvų požiūriais ir situacijomis, kuriose jie atsiduria.

Vaikų elgesio tyrinėtojai pastebi, jog smurtinis vaikų auklėjimas, nepaisant stebinančio jų plitimo, ne tik nesprendžia esminių ilgalaikių vaikų auklėjimo keblumų, bet gali padaryti didžiulės žalos. Visame pasaulyje žymus konsultantas vaikų ir šeimos klausimais *Jan-Uwe Rogge* teigia, jog būtinų ribų vaikams nustatymas neturi nieko bendra su baudiimu ar grasinimais, juo labiau nesietinas su fizinėmis bausmėmis, smūgiais ar visuotinai žinomais, liūdnei pagarsėjusiais „plekštelėjimais“ ar „ausies užsikimais“.⁶ Fizinis baudymas nėra pedagoginės priemonės, net jei jis ir duoda trumpalaikių rezultatų. Smūgiai pažemina, jie žaloja auklėtojo ir vaiko orumą. Smūgiai, taikomi nustatant vaikams ribas, yra pralaimėjimų pripažinimai. Jie žymi ir gamina „sužalotus žmones“.⁷

⁴ *Martin L. R. Gewalt in der Schule und Erziehung*, Bad Heilbrunn, 1999, p. 13. Iš karto verta paminėti, jog šie skaičiai neturi būti klaidingai interpretuojami, esą jie rodo, jog vaikai nuo seniausių laikų buvo baudžiami fizinėmis bausmėmis ir „pasaulis nesugruvavo.“ Šioje vietoje galima dar kartą pabuoti daugelyje pranešimų bei leidinių, skirtų smurto prieš vaikus prevencijai, aptinkama *Alice Miller* frazė: „*Mes dar nežinome, koks galėtų būti pasaulis, jei vaikai augtu nepatirdami prievartos, smurto, pažeminimo, įėgu suaugusieji juos gerbu ir elgtųsi su jais kaip su svarbiais žmonėmis*“ (žr., pvz., Vaikas tarp prievartos ir išnaudojimo. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2000). *Alice Miller* yra pedagogė, psichologė ir dailinikė, gimusi 1923 m. Lenkijoje ir nuo 1946 m. gyvenanti Šveicarijoje, 1953 m. apgyne disertaciją Ciuriche. Ji žinoma savo kritiniu požiūriu į vaikų ir tėvų santykius, taip pat griežta „judosiosios pedagogikos“ kritika, kai vaiko valią mėginama palaužti manipuliacijomis, valdžia ir prievarta (pagal Wikipedia, žr. http://de.wikipedia.org/wiki/Alice_Miller, priedungta 2007 02 26).

⁵ *Martin L. R. Gewalt in der Schule und Erziehung*, Bad Heilbrunn, 1999, p. 14.

⁶ *Rogge J.-U. Kinder brauchen Grenzen. Eltern setzen Grenzen*. Hamburg, 2000, p. 195. Lietuvių kalba žr. *Rogge J.-U. Vaikams reikia ribų*. Vilnius, 2004. Ir *Rogge J.-U. Tėvai nusataro ribas*. Vilnius, 2005. Apie autorių žr. <http://www.jan-uwe-rogge.de/>

⁷ Ten pat.

Vytautas Blažys (2001 m.) apibendrina atsakymus į tėvų klausimus, ar mušimas yra tinkama auklėjimo priemonė. Ji nėra tinkama, nes:

- mušimas neišmoko vaiko tinkamo ir pageidaujamo elgesio, o bet kokios nuobaudos tikslas turėtų būti išmokyti vaiką suprasiti, kaip reikia elgtis;
- fizinės bausmės gali išmokyti tik agresijos, nes pats mušimas yra agresija;
- fizinėmis bausmėmis baudžiami vaikai nepasitiki savo jėgomis, jiems sunkiau susirasti draugų, kykla daugiau keblumų mokykloje;

• tėvai, kurie muša vaiką „nестipriai“, „kaip ir visi“, „neskaudžiai“ (labai įpykę, įsiaurinę), gali ir sunkiau sužaloti vaiką.⁸

Autorius taip pat teigia, jog „kiekviena fizinė bausmė turi emocinės prievar-tos komponentų, nes, kai vaiką muša tėvai ar globėjai, jis jaučiasi pažemintas, tampa piktas, pamišta, ką blogo yra padaręs, bet prisimena, kad ji skriaudė. Bū-tent emociinė prievara, kaip kitų prievar-tos formų sudėtinė dalis, yra svarbiausias patogenezinis⁹ faktorius, neigiamai veikiantis vaiko raidą – melnyne greitai gali pranykti, o menkumo pojūtis greitai neišnyksta.¹⁰“

Svarbu pažymėti, jog smurcinio auklėjimo žala gali būti iš karto nepastebi-ma. Ji yra ilgalaikė ir jos pasekmės gali būti juntamos netgi vaikams jau tapus suaugusiais, santykiuose su savo tėvais ir pan.¹¹

Kaip rodo įvairūs tyrimai,¹² smurtą bei prievar-tą patyrę vaikai, statistiškai gerokai dažniau patys vėliau ima smurtauti. Taip skatinama išplėstinė smurto

⁸ *Blažys V.* Prievara prieš vaikus // Nepilnamėčių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001, p. 68.

⁹ Patogeneze [gr. *pathos* - liga + *genesis*] ligos raida. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985.

¹⁰ *Blažys V.* Prievara prieš vaikus // Nepilnamėčių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001, p. 67–68.

¹¹ Psichologai dažnai pastebi, kad blogi tėvų ir vaikų santykiai paaugytėje dažnai lemia silpnus tėvų ir suaugusių vaikų ryšius. Žinoma ir atvėly, kai suaugusieji keršija senkams už sureiktus jiems emocinius ir fizinius įžeidimus. Žr. *Leliūgienė I.* Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas, 1997, p. 140.

¹² Taip jų – ir Tėisės instituto atliktas tyrimas Mokinių patiriamo ir naudojamo smurto tyrimas: mokinių apklausa 2002 (Tarpautinis projektas „Mare Balticum“). Taip pat žr. *Pfeiffer Ch., Wetzels P., Enzmann D.* Intrafamilijinė Gewalt gegen Kinder und Jugendliche und ihre Auswirkungen. Hannover, 1999; *Dinkel F., Gong B.* Jugendgewalt und Kriminalprävention. Empirische Befunde zu Gewaltfahrungen von Jugendlichen in Greifswald und Usedom/Vorpommern und ihre Auswirkungen für die kommunale Kriminalprävention. Forum Verlag Godesberg. Mönchengladbach, 2003; *Winners N., Enzmann D., Schaefer D., Herbers K., Greve W., Wetzels P.* Jugendliche in Deut-schland zur Jahrtausendwende: Gefährlich oder gefährdet? Ergebnisse wiederholter, repräsentativer Dunkelfelduntersuchungen zu Gewalt und Kriminalität im Leben junger Menschen 1998–2000. I. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden, 2002. Vienaime interviu šią problemą taikliai apibūdina Paramos vaikams centro direktorė, psichologė Aušra Kunene: „<...> *Tokie vaikai, jei nėra*

bei prievartos „reprodukcija“. Auklėjimo stilius turi reikšmingą poveikį individualių socialinių kompetencijų raidai, tokių kaip empatija, gebėjimas spręsti konfliktus, savęs vertinimas ir ypač savikontrolė, taigi turi įtakos ir nusikalstamam elgesiui. Jaunuoliai, kurie vaikystėje patyrė smurtą arba kuriems trūko emocinio ryšio su tėvais ar jų priežiūros, dažniau elgiasi nusikalstamai. Tai itin pastebima sunkių turinių ir smurtinių nusikaltimų atvejais, mažiau reikšminga jaunimui tipiškiems smulkiems nusikaltimams, kurie turbūt susiję su bendrais jaunimo brendimo fenomenais bei epizodiniais socialiniais ir ekonominiais veiksniais.¹³

2002–2003 metais Teisės institutas dalyvavo tarptautiniame jaunimo nusikalstamo elgesio tyrimų projekte, kurio vienas iš tikslų buvo nustatyti jaunimo nusikalstamo elgesio aplinkybės ir sąlygos.¹⁴ Tyrimo rezultatai parodė, kad smurtą šeimoje patyręs jaunimas smurtauja gerokai dažniau. Vokietijos (Greifsvaldo), Suomijos (Helsinki) ir Lietuvos (Vilniaus) mokinių apklausos duomenys pavaizduoti grafike (1 pav.).¹⁵ Jame matyti, kad žiauresnė tėvų smurto patirtis didina paties jaunimo smurtinį elgesį: pvz., Vilniuje nusikalstamai smurtavo 29,6 % jaunuolių, kuriuos tėvai žalojo, – daugiau nei du kartus daugiau nei tu, prieš kuriuos tėvai niekada nenaudojo smurto (13,6 %).

2000 metais, atlikus lyginamąjį įkaltintų nepilnamečių ir kontrolinės grupės tyrimą, kuris buvo Nepilnamečių justicijos programos dalis, padaryta išvada, jog įkaltinti nepilnamečiai dažniau buvo baudžiami, ypač fizinėmis bausmėmis. 27 % apklaustų nuteistųjų paminėjo stiprias fizinės bausmės, kurių žymės lieka ant kūno, o iš kontrolinės grupės moksleivių tokių fizinių bausmių užfiksuota nebuvo. Daroma išvada, jog tai svarbūs skirtumai, „*rodantys tendenciją,*

anksti pasireikšti, ateina į mokyklą ir ten jau dažniausiai baigiant pirmą-antų klase mes grįdime apie juos, kaip apie tuos su kuriais niekas negali susitaruoti – jie yra labai agresyviūs arba tampa atstumi, apibirkimo ožiai, nepriimtantiems nes teising neturi normalių augimo su kitais igūdaių, nežino, kaip elgtis – ar visais papirkimais, ar gudrauti, ar kovoti ir gintis. Jie žino tik dvi pozicijas – arba tu, arba tave <...>“ Kuriene A. Smurtas prieš vaikus – smurtas prieš visą visuomenę // Bernardinai.lt, 2006-05-29.

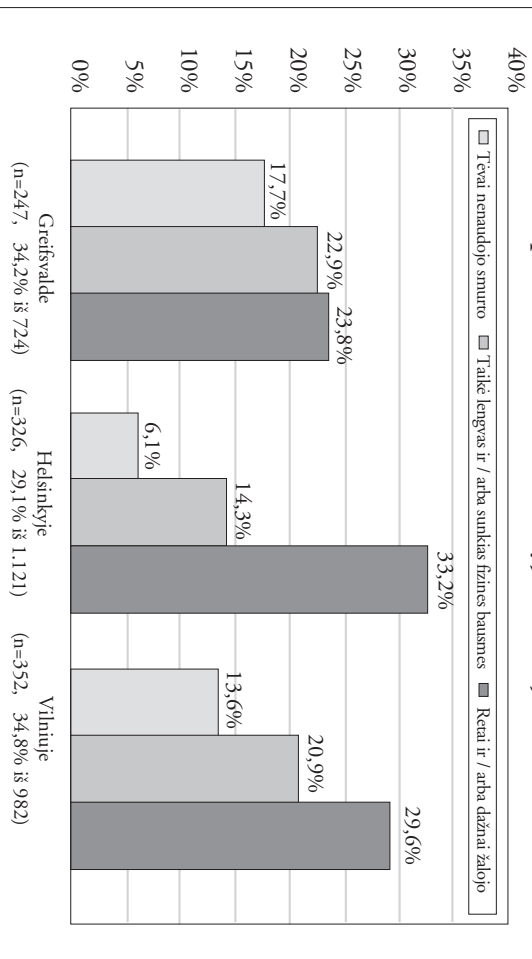
¹³ Pagal *Wilmer's N., Enzmann D., Schaefer D., Herbers K., Greve W., Weizels P.* Jugendliche in Deutschland zur Jahrtausendwende: Gefährlich oder gefährdet? Ergebnisse wiederholter, repräsentativer Dünkefeldforschungen zu Gewalt und Kriminalität im Leben junger Menschen 1998–2000. 1. Auflage. Baden-Baden, 2002, p. 341.

¹⁴ Mokinių patiriamo ir naudojamo smurto tyrimas: mokinių apklausa 2002 (tarptautinis projektas „Mare Balticum“). Baigiamoji ataskaita. Teisės institutas, 2003.

¹⁵ 1 pav. Pagal *Dünkel F., Hagemann O., Kestermann C., Morgenstern Ch.* Kriminalität, Strafrechts- und Strafvollzugsentwicklung im Ossesraum: kriminologische und strafrechtliche Aspekte des Sanktionenrechts und der Sanktionspraxis vor dem Hintergrund gesellschaftlicher Wandlungsprozesse. Forschungsprojekt „Mare Balticum“. Zwischenbericht. Greifswald, 2003, p. 21.

*įgų vaikas prieš kuri buvo panaudota jėga, vėliau pats ją naudos. Vaikai, kurie šeimoje susilaukia fizinį bausmių, t. y. mato, kad suaugusieji prieš juos pakelia ranką, išmoksia, jog toks elgesys yra galimas, kad tai, ką tau reikia gauti, galima pasiekti būtent tokiu būdu – panaudojant jėgą prieš silpnesnį.*¹⁶

Jaunimo prisipažintas smurtinis nusikalstamas elgesys ir tėvų smurto patirtis Greifswalde, Helsinkyje ir Vilniuje (2002 m.)

SMURTINIO AUKLĖJIMO PAPLITIMAS LIETUVOJE

Organizacijos „Gelbėkit vaikus“ 2003 metais atlikto tyrimo duomenimis,¹⁷ tik 30 % apklaustųjų (14–18 m. vaikų) vaikystėje niekada nepatyrė tėvų ar globėjų prievartos. Iš patirčių bausmių dažniau pasitaiko mušimas kokuu nors daiktu (10,2 %), pliaukštelėjimas per veidą (6,5 %), purtymas (4,8 %). Dažniausiai vaikai tokių bausmių susilaukia už neklusumą ir užduočių nevykdymą (20,9 %), alkoholio, narkotikų vartojimą ar rūkymą (19,1 %), blogą mokymąsi (16 %), melavimą (14,1 %). Vaikų nuomone, tėvai juos dažniau mušdavo, kai būdavo išgėrę (8,7 % atsakiusių), kad juos tėvai mušdavo), pikti ar pavargę dėl visai kitų dalykų negu vaiko nusizengimas (8,1 %), kai nesutarė tarpusavyje (7,4 %), dažniausiai be rimtos priežasties (5,6 %). Beveik pusė vaikų yra įsitikinę, kad jų tėvai

¹⁶ Nepinarnčiai, padarę sunkius nusikalstamus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai. Vilnius, 2000, p. 23. Apie smurtinio auklėjimo žala plačiau žr. *Newell P., Hannoverberg T.* Teisė nebūti mušamam // Vaikų teisės. Nuostatų įgyvendinimas. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002, p. 101–111.

¹⁷ „Mano nuomone...“, „Gelbėkit vaikus.“ 2003, Vilnius, p. 4–7.

buvo neteisūs mušdami ir tu pačių rezultatų būtų galėję pasiekti kitomis priemonėmis, tik 6 % sutinka, kad tai pati veiksmingiausia priemonė, o 29 % pateisina „ryškštes“ naudojimą tam tikrais atvejais. 22,3 % apklaustų vaikų teigė dar nežinantys, ar nemušiantys savo vaikų, 1,6 % manė, kad muš.

PROBLEMOS SPRENDIMO POREIKIS IR PASTANGOS JĄ SPREŠTI LIETUVOJE

Smurto prieš vaikus problema, įskaitant mušimą auklėjant, Lietuvoje jau maždaug 10 metų keliamą ir analizuojama mokslinėse bei praktinėse konferencijose, vaiko teisių apsaugą gyildenančioje literatūroje. Vienas pirmųjų leidinių, skirtų smurto prieš vaikus analizei, itin akcentuojant „pedagoginį“ vaikų mušimą, buvo 1999 m. Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacijos „Gelbėkit vaikus“ šiai temai skirtoje konferencijoje skaitytų pranešimų pagrindu išleista nedidelė knygelė „Ar teisus stiprensis?“¹⁸ Joje buvo paskelbta, kad 1998 m. vykusios apklausos duomenimis, 49,6 % apklaustų suaugusiųjų pasisakė mušantys savo vaikus.¹⁹ Pagal pateiktus duomenis, šis procentas buvo mažesnis nei kai kuriose kitose valstybėse (JAV, Korejoje, Vokietijoje, Anglijoje, Airijoje, Australijoje, Indijoje ir kitur), tačiau teisingai ir talkliai konstatuota, kad už šių skaičių „šlapi suaugusio žmogaus agresyvi galiosena ir elgesys vaikystėje; nesugebėjimas rasti sau vietos tarp bendraminčių ir menkas saugės vertinimas; iš kartos į kartą perduodamas įsitikinimas, kad sprendžiant tarpusavio santykius galima naudoti smurtą“.²⁰ Iš apklaustų jaunuolių tik penktadalis nurodė, kad jie vaikystėje nebuvo įvairiais būdais tėvų mušami.²¹ Anuomet ir Lietuvoje buvo pastebėta viena svarbi tendencija, kurią *James Gilligan* vadina „smurto reprodukcija“, – tėvai, kurie patys yra patyrę smurtą, griebiasi jo dažniau, o nemažą dalis smurtą patiriančių vaikų ji pateisina kaip tinkamą bausmę ar konflikto sprendimo priemonę (su visomis

¹⁸ „Ar teisus stiprensis?“. Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius, 1999. Pažymėtina, jog organizacija „Gelbėkit vaikus“ nuo 1996 m. vykde tęstinę programą „Prieš vaikų patiriamą smurtą“. Programos įgyvendinimas pristarytas ir žiniasklaidoje (žr., pvz., Lietuvos rytas, 1999, Nr. 79). Šiame pristaryme buvo išreikštas apgailėstavinimas, kad „nuo seniausių laikų Lietuvoje viena iš priemonių vaikų auklėjimo sistemoje buvo ir lieka fizinis bausmės už tiktus ar turimus nusizegnumus. Kai buvo įvadyta, kad smurtas gimdo smurtą, kad fizinis bausmės nepadaeda aukliui vaikų, pažangiausioje Europos šalyse buvo primumi įstatymai, visiškai uždraudę (net ir tėvams) taikyti vaikiams fazines bausmes.“

¹⁹ Ten pat, p. 5.

²⁰ Ten pat, p. 5, 28–29. Pažymėtina, jog norint korektiškai palyginti įvairių šalių duomenis, apklausas reikėtų atlikti pagal vieningą metodiką, taip pat atsizvelgti į kultūrinius, ekonominius, politinius ir socialinius šalių skirtumus.

²¹ Ten pat, p. 14.

iš to išplaukiančiomis pasakmėmis).²² Dar vienas svarbus šio tyrimo akcentas – 58,3 % apklaustųjų (suaugusiųjų) teigė, jog fizinės bausmės nepadeda tapti geresniu žmogumi, 57 % nelaikė jų būtina auklėjimo priemone, 48,6 % pri-tatė siekiant uždrausti fizinės bausmės, 22 % šiuo klausimu neturėjo tvirtos nuo-mones.²³ Tu metu buvo parengtas ir įstatymų pakeitimų paketas, kurio pagrindaus tikslas buvo mažinti smurtą prieš vaikus, taikant kriminalines bausmes arba administracinio poveikio priemones, tačiau dėl teisinės technikos trūkumų ir silpnos politinės valios jis taip ir nebuvo priimtas.²⁴

Platesniu smurto paplitimo visuomenėje kontekstu prievarta prieš vaikus analizuota ir anksčiau. 1997 metais Valstybinės jaunimo reikalų tarybos užsakyamu Vilniaus universiteto sociologijos laboratorija atliko Lietuvos jaunimo sociologinį tyrimą „Lietuvos jaunimo portretas 1997“, kuriame buvo klausimų ir apie taikomas fizinės bausmes.²⁵ Tik 26 % apklaustųjų jaunų žmonių nebuvo patyrę fizinį bausmių iš savo tėvų. Fizinėmis bausmėmis dažniau buvo baudžiami berniukai bei miestuose gyvenantys jaunuoliai. Palyginus su 1994 metų Lietuvos jaunimo tyrimo duomenimis, 1997 metais fizinį bausmių taikymas sumažėjo (1994 m. 33 %, o 1997 m. 27 % apklaustųjų teigė, kad jiems kartais buvo taikomos fizinės bausmės, atitinkamai 53% ir 38 % teigė, kad tokių atvejų „yra pasitaikę“). Vilniaus universiteto moterų studijų centro 1997 m. leidinyje analizuojama smurto prieš moteris ir vaikus problemaika Lietuvoje. Apibendrinant pristatomo tyrimo rezultatus teigiama, kad beveik pusė apklaustųjų vaikų gąsdinti, jog bus nubausiti fizinėmis bausmėmis, patyrė įvairių suaugusiųjų šeimos narių fizinį smurtą.²⁶ Daž-

²² Ten pat, p. 9, 18, 22. Taip pat žr. *Gilgijan J.* Smurto prevencija. Vilnius, 2002, p. 20; *Dapšys A., Sakaluskas G.* Smurtą patyrusių vaikų rehabilitacijos teisiniai aspektai. Vilnius, 2005, p. 8.

²³ „*Ar teisus stiprenias?*“. Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius, 1999, p. 52–53. Žr. taip pat *Trakinskienė L.* Mušti ar nemušti vaiką // Socialinis ugdymas (II), Vilnius, 1999, p. 52–59.

²⁴ Ten pat, p. 40–46.

²⁵ Lietuvos jaunimo portretas 1997. Sociologinis tyrimas // VJRTVU sociologijos laboratorija, Vilnius, 1997, p. 49–50.

²⁶ Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. Vilnius, 1997, p. 43. Žr. taip pat *Batibokaitė A., Žilinkaitė R.* Vaikų apsauga nuo juos žalojančio tėvų elgesio // Lietuvos šeima. Vilnius, 1994–1995, p. 157–159. UNICEF 1995 metų leidinyje „Šeimos ir vaikai Lietuvoje“ vaikų mušimo problema dar neakcentuota, analizuojama tik seksualinė prievarta prieš vaikus, kitos socialinės bei ekonominės šeimų ir vaikų problemos, anuomet vyravusios Lietuvoje. Žr. Šeimos ir vaikai Lietuvoje. Vilnius, 1995, p. 69–71. 1995 metais parengtame Šeimos politikos koncepcijos projekte teigiama, jog „*rintų mokslinių tyrimų apie vaikus, patiriantius prievartą šeimoje ir už jos ribų, Lietuvoje nėra atlikta. Visuomenė neturi tradicijų identifiuoti vaikų teisių pažeidimus*“. Žr. Šeimos politikos koncepcija (projektas). Vilnius, 1995, p. 45. 1996 metais konferencijos pranešimų pagrindu išleistas leidinys „Vaikų fizine ir seksualine prievarta“. Jame analizuoti ir tėvų vaikams taikomų prievartos klausimai, tačiau bendru moksliniu kontekstu, netiriant situacijas Lietuvoje. Žr. *Ulba P.* Fizinės prievartos taktika vaikų elgesiui ir intelekto raidai // Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta. Vilnius, 1996, p. 21–25.

niausiai naudojamas fizinis smurtas prieš vaikus – mušimas koku nors daiktu (diržu ir pan.).²⁷ Taip pat buvo konstatuota, kad „šėnose, visuomenėje fizinį bausmių taikymas kaip „auklėjimo“ priemonė netaikoma smurti“²⁸, o tėvų elgesį su vaikais ne visada lemia socialinė padėtis visuomenėje, išsimeklėjimas ar profesinis statusas.²⁹

Faktiškai nuo tada prievartos prieš vaikus tema tapo neatsiejama vaiko teisių apsaugos analizės Lietuvoje dalis. Ją imta nagrinėti vis platesniais ir gilesniais aspektais. Pavyzdžiui, 1998 m. vykusioje konferencijoje buvo analizuojami ir literatūriniai prievartos prieš vaiką aspektai.³⁰ Profesorius *Vincas Auryla* taikliai pastebėjo, kad „mūsų santykiai su vaiku yra štandienos, vakar dienos, o galbūt mūsų gyvenimo istorijos, žengimo į civilizaciją ir kūbūrą rezultatas“ ir kad netgi lietuvių liaudies pasakos pasižymi žiaurumu.

Aptariamas temas gyldeno ir žiniasklaida. 1999 m. vasario 11 d. numeryje savaitraštis „Veidas“ išspausdino straipsnį „Tėvai terorizuoja vaikus“.³¹ Jame pristatoma jau minėta organizacijos „Gelbėkit vaikus“ užaktyra ir 1998 metais atlikta apklausa, keliami pati problema, jos sprendimo poreikis, užsienio šalių patirtis, remiamas nemušimo įstatymo priėmimas ir konstatuojamas valstybės abejingumas šiam klausimui. Skelbta ir daugelis kitų publikacijų žiniasklaidoje, ypač pastaraisiais metais.³²

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat, p. 49.

²⁹ Ten pat, p. 45.

³⁰ *Auryla V.* Žiaurumas lietuvių literatūroje ir vaikas. Konferencijos „Atrank vaiko teises“, vykusios 1998 m. gruodžio 10–12 d. Vilniuje, medžiaga. Vilnius, 1999, p. 22–26. Įdomu tai, kad tą pačią metų gegužės mėnesį vykusioje konferencijoje, skirtoje vaiko teisių apsaugai, fizinį bausmių taikymo vaikams Lietuvoje klausimas nebuvo akcentuotas, jį savo pranešime kelė tik vienas Švedijos asovų *Dick Ögqvist*. Žr. Vaiko teisių apsaugos garantijos Baltijos šalių teisinėse sistemose: situacija, problemos ir sprendimo perspektyvos. *Phare* demokratijos plėtros projektas „Tarpautiniai standartai ir jų taikymas, ginant vaiko teises Baltijos valstybėse“. 2-osios konferencijos pranešimai. Vilnius, 1998, p. 106.

³¹ *Jamšionienė D.* Tėvai terorizuoja vaikus // *Veidas*, 1999 02 11, p. 42–43.

³² Žr. *Pakulnienė R.* Prievarta gimdo prievartą // Lietuvos žinios, 1999, Nr. 73, p. 19; *Verbiėnė I.* Skriaudikas esame mes gimę? // Lietuvos žinios, 2001, Nr. 46; *Jazukevičiūtė D., Samuolytė V.* Mylimi ir nemylimi // *Veidas*, 2001 08 02; *Alksnis G., Gudaitičiūtė D.* Lietuva – įamų mušėikų ir skriaudikų šalis // Lietuvos rytas, 2001, Nr. 181; *Babkauskienė I.* Ar iš tiesų Lietuvos vaikai agresyviausi? // *Respublika*, 2001 08 13; *Kamarauskienė D., Šinparys G.* Tėvų įmišio aukos – bejėgiai vaikai // Lietuvos rytas, 2002, Nr. 213; *Bereniečius G.* Vaikmušai kaip popkultūros stabs // *Arginimas/Delfi*, 2002 10 03; *Dabkevičiūtė L.* Smurto prieš vaikus tematika demaršųje „Lietuvos rytas“ (2002 m.) // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2003, Nr. 2, p. 95–102; *Jazukevičiūtė D.* Tautai „važiuoja stogas“ // *Veidas*, 2005 05 05; Apklausa: nemazai Lietuvos vaikų patiria emociinį ir fizinį smurtą // *BNS/Delfi*, 2005 06 15; *Lahayne H.* Ar fizinė bausmė yra smurtas? // 2006 02 06,

2000 m. sausio 11 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Nacionalinę programą prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą.³³ Ši programa buvo skirta specifinei smurto prieš vaikus problematikai ir nors ta tema glaudžiai susijusi su fiziniemis bausmėmis, jų taikymo (ar uždraudimo) klausimas šioje programoje ir jos įgyvendinimo metu skelbtuose leidiniuose faktiškai nekeliamas.³⁴

2001 m. pradžioje Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas pateikė savo išvadą dėl Lietuvos įžanginės ataskaitos apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimą. Jose Komitetas išreiškė susirūpinimą tuo, kad Lietuvoje šeimose ir institucijose yra plačiai taikomos fizinės bausmės vaikams, o pati visuomenė tai toleruoja, nėra apie tai pakankamos informacijos. Komitetas paragino „imtis tinkamų teisinių priemonių, kad būtų visiškai uždraustas bet koks fizinis bausmių vaikų atžvilgiu taikymas šeimose“, imtis visų reikiamų priemonių, kurios „dalinį visuomenės supratimą apie fizinį bausmių daromą žalą vaiko sveikatai, skatinų visuomenės netolerantiškumą šiam reiškiniiui, o taip pat leistų suprasti, kad vaikams gali būti taikomos kitos, jų orumo nežeminančios ir konvencijos principus atitinkančios auklėjimo priemonės šeimoje, mokykloje, kitose institucijose.“³⁵ Palymetina, jog Lietuvos Respublikos Vyriausybės pareiktoje ataskaitoje ši problema net nebuvo minima.³⁶ Į ją demesį atkreipė nevyriausybė-

Lietuvos krikščionių studentų bendrijos internetinis puslapis *www.kesb.lt*. *Saulėtenė I.* Mūsų vaikai – Europos muškelos // L. T./Delfi. 2006 03 30. *Kurienė A.* Smurtas prieš vaikus – smurtas prieš visą visuomenę // Bernardinai.lt, 2006 05 29; *Gradanė S.* Beržinė košė vaikams nesveika // DELFI, 2006 06 19; *Jackevičius M.* Kas apsaugos nuo smurto šeimoje? // DELFI, 2006 06 20; *Tėvų bausmės bijojęs paaukęs žalojo save* // DELFI, 2006 10 24; *Kemurienė S.* Spirit ir bus atdaryta? // Arginimas, 2006, Nr. 47, p. 3; *Urbanaitė I.* Mokytojai: smurtauja ar tik ginasi nuo mokinių? // DELFI, 2007 01 16; *Westcott K.* Kodel Olandijoje gyvena laimingiausi vaikai Europoje? // Bernardinai.lt, 2007 02 20; Lietuvoje vis dažniau smurtaujama prieš vaikus, teigia prokuratorė // Bernardinai.lt, 2007 02 23; *Povilaitis R.* Palyčios mūsų visuomenėje yra tapusios norma // Bernardinai.lt, 2007 02 27.

³³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl nacionalinės programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą (2000, Nr. 29) // *Žin.*, 2000, Nr. 5-144.

³⁴ *Žr.* Vaikas tarp prievartos ir išnaudojimo. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2000, p. 58.

³⁵ Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto išvados dėl Lietuvos įžanginės ataskaitos. CRC/C/15/Add.146, 2001 01 26 25–26 punktai. *Žr.* taip pat *Sakalaskas G.* Vaikų ir jaunimo teisių apsauga Lietuvoje // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą. JTVP/SPG. Vilnius, 2001, p. 94.

³⁶ *Žr.* Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo Lietuvoje ataskaita. 2000 m. (žr. *wunu.socmin.lt*). Fizinį bausmių taikymo vaikams problema taip pat nebuvo paminėta ir kituose svarbiose tuo metu atliktuose tyrimuose žmogaus teisių ir socialinės raidos klausimais. *Žr.* Pranešimas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje // *Žmogaus teisių veiksmų planas (HURIST)*, Vilnius, 2002. Taip pat žr. SAIDM rengtus socialinius pranešimus 1998, 1999, 2000 ir 2001 metais

nės organizacijos, dirbančios vaiko teisių apsaugos srityje. Jų parengtame komentare buvo teigiama, kad Lietuvoje „smurto prieš vaikus problema tampa akutai, o valstybė nebeįpareigota jos išspręsti.“³⁷

2004 metais pateiktoje ataskaitoje Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetui apie Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje smurto prieš vaikus tema skirta kur kas daugiau dėmesio. Visgi plačiau gyildenamas tik nusikalstamas smurtas prieš vaikus, o fizinių bausmių taikymo ir toleravimo problema Lietuvoje neapartama.³⁸ Tik viename iš punktų (p. 294) pateikiami Lietuvos nacionalinio UNICEF komiteto 2001 metais surengto vaikų ir jaunimo nuomonės tyrimo „Jaunimo balsai“ duomenys apie smurtą plačiausia prasme. Apibendrinant teigiama, kad „smurtinis elgesys (psichologinis arba fizinis smurtas) būdingas 65 procentams Lietuvos šeimų“³⁹ (Vakarų Europoje – 55 procentams šeimų). 14 procentų Lietuvos vaikų teigia, kad agresyviai jų šeimose elgiamasi dažniai. <...> Duomenys rodo, kad Lietuvos vaikai, palyginti su Vakarų Europos, labiau toleruoja fizinį ir psichologinį smurtą šeimose ir mano, kad tokionis priemonėmis galima išspręsti kylančias problemas. 29 procentai Lietuvos vaikų mano, kad problema Lietuvos vaikų mano, kad kartais galima išspręsti problema riksmu (Vakarų Europoje – 11 procentų).“⁴⁰ Šio tyrimo metu taip pat nustatyta, kad absoliuti dauguma vaikų yra prieš fizinę agresiją kaip problemos sprendimo būdą (72 % Lietuvoje ir 86 % Vakarų Europoje). Pačiame tyrime daromas apibendrinimas, kad „Lietuvos vaikai, palyginti su Vakarų Europa, labiau toleruoja fizinį ir psichologinį smurtą šeimose ir mano, kad tokionis priemonėmis ga-

(žr. *www.socmin.lt*). 2002 metų socialiniame pranešime ši problema jau minima, tačiau nekeliamas fizinių bausmių draudimo klausimas. Žr. Socialinis pranešimas 2002 // SADM, Vilnius, 2003, p. 52. Ši problema tiesiogiai neminima vėlesniuose 2003 ir 2004 metų pranešimuose. 2005–2006 m. pranešime trumpai aprašyta smurto prieš vaikus statistika (p. 89–90), o fizinių bausmių vaikams taikymo problematika taip pat neanalizuojama. Žr. Socialinis pranešimas 2005–2006 // SADM, Vilnius, 2006.

³⁷ Lietuvos Respublikos nevyriausybinčių organizacijų komentaras Lietuvos Respublikos ataskaitai Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje (1999)“. Vilnius, 2000, p. 11.

³⁸ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita. Parvairinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 142 // Žin., 2004, Nr. 24–739, P. 22 (p. 175), 36–39.

³⁹ Aktricipinias dėmesys į tai, kad „Gelbėkit vaikus“ organizacijos 1998 m. atliktoje (aukščiau minimoje) apklausoje tokių šeimų buvo 49,6 %.

⁴⁰ Ten pat, p. 39 (p. 294). Žr. taip pat „Jaunimo balsai“. Vaikų ir jaunimo nuomonės tyrimas. UNICEF. Lietuva. 2001, p. 14–15, 32.

lima išpresti kylančias problemas. Tai, matyt, pirmiausia yra dažniau jų pačių patiriamu smurto padarinius (tiek šeimose, tiek kitais atvejais).⁴⁴

2003 m. lapkričio 23–26 d. Europos žmogaus teisių komisaras *Alvaro Gil-Robles*, lankydamasis Lietuvoje, pabrėžė aptariamo klausimo aktualumą Lietuvai ir akreipė dėmesį, kad Lietuvoje dar nėra teisės akto, numatančio konkrečius veiksmus kovai prieš smurtą (ypač pabrėžė smurtą šeimoje).⁴²

2003 metais Vaiko teisių informacijos centro išleistame leidinyje „Suaugęs žmogus neturi mušti vaiko“, parengtame organizacijos „Gelbėkit vaikus“⁴³ vykdyto projekto pagrindu, teigiama, jog Lietuvoje smurto prieš vaikus problema yra viena aktualiausių (taip pat, kaip ir daugelyje kitų šalių).⁴³ Šiame leidinyje vaiko teisės ginančių organizacijų koalicijos vardu aiškiai ir nedviprasmiškai raginama parengti vaikų mušimą auklėjimo tikslais draudžiančias įstatymų pataisas. Šis leidinys, kiek žinoma šio sraipsnio autoriams, Lietuvoje buvo pirmasis, kuriame nacionalinės ir tarptautinės praktikos analizės pagrindu pameginta vaizdžiai ir aiškiai atsakyti į klausimą, ar reikia įstatyminių draudimų mušti vaikus.

2005 metų pabaigoje Lietuvos Respublikos Seimo užsakymu Teisės institute parengtoje žmogaus teisių padėties analizės ataskaitoje aptariant smurto prieš vaikus klausimus teigiama, jog „*visuomenės ir valstybės neigiamą požiūrį į bet koki vaikų fizinį baudimą išvėkštų, nemušimo*“ (angl. *k. anti-spanking*) *įstatymo priėmimas*“.⁴⁴ Taip būtų aiškiai išreikšta valstybės pozicija dėl besąlygiško fizinį bausmių taikymo vaikams uždraudimo.

Toks įstatymo parengimas numatytas 2005 metų pradžioje Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintoje Vaiko gerovės valstybės politikos strategijoje (priemonių plano 1.8. p., 2006 m.).⁴⁵ Taip pat pažymėtina, jog tų pačių

⁴¹ Ten pat, p. 15.

⁴² Žmogaus teisių komisaro *Alvaro Gil-Robleso* ataskaita apie jo vizitą į Lietuvą 2003 m. lapkričio 23–26 d. (žr. *wuu.uw.nl*). Taip pat žr. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos ataskaita 2003 m., p. 18. (žr. <http://vaikams.lrs.lt/informaciniai/ataskaita2003.doc>).

⁴³ Suaugęs žmogus neturi mušti vaiko. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2003, p. 3.

⁴⁴ *Kiznyė L.* Vaikų teisės // Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius, 2005, p. 205–206. Žr. taip pat teorinės praktinės konferencijos „Pagalba vaikui, nukentėjusiam nuo smurto“, vykusios 2005 05 12–13 Vilniuje, pranešimų medžiagą.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 m. plano patvirtinimo (2005 02 17, Nr. 184) // Žin., 2005, Nr. 25–802.

metų viduryje Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programą,⁴⁶ tačiau fizinių bausmių taikymo klausimas joje neakcentuojamas.

TARPTAUTINĖS REKOMENDACIJOS

Jaungimių Tautų vaiko teisių konvencija ir kiti dokumentai

Jaungimių Tautų (toliau – JT) vaiko teisių konvencija (1989 m.) įtvirtina valstybės atsakomybę už vaiko apsaugą nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudavimo, įskaitant seksualinį piktnaudžiavimą (19 str.). Svarbu atkreipti dėmesį, jog pagal Konvenciją valstybė, esant minėtiems pavojams, turi vaiką apginti nuo tėvų, teisėtų globėjų ar kurių nors kitų ji globojančių asmenų.

Vaiko teisių komitetas, atsakingas už šios Konvencijos įgyvendinimo priežiūrą, aiškindamas šią Konvencijos nuostatą pabrėžė, jog daugelis Konvencijos straipsnių turi būti taikomi atsižvelgiant į 19 straipsnį. Prie tokių Konvencijos straipsnių Komitetas priskiria:

- 5 straipsnyje numatytą tėvų, globėjų ar kitų, pagal įstatymą už vaiką atsakančių asmenų atsakomybę, teises ir pareigas vaiką pakreipti ir jam vadovauti, naudojantis šia Konvencija pripažintomis teisėmis;
- 28 straipsnio 2 dalyje numatyta valstybės pareiga užtikrinti, jog drausmė mokyklose būtų palaikoma metodais, atspindinčiais pagarbą vaiko orumui autinkamai pagal šios Konvencijos reikalavimus;
- 40 straipsnį, pagal kurį valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko, įtariamą pažeidus baudžiamuosius įstatymus, kaltinamo arba pripažįstamo kaltu dėl jų pažeidimo, teisę, kad su juo būtų elgiamasi stengiantis ugdyti jo orumą ir reikšmingumą, pagarba žmogaus teisėms ir pagrindiniams laisvėms;
- kai kurios kitus straipsnius.

Kituose JT dokumentuose, susijusiuose su vaikais, pletojamos ir detalizuojamos Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintos nuostatos:⁴⁷

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programos patvirtinimo (2005 05 04, Nr. 491) // *Žin.*, 2005, Nr. 58-2021.

⁴⁷ Šie dokumentai pateikti leidinyje *Atidžias M.* Jaungimių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikaltamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. Taip pat žr. *Drėkšas R.* Svarbesni neplėnamųjų baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius, 2005.

1) JT nepilnamėčių nusikalstamumo prevencijos gairėse (Rijado gairėse) akcentuojama, jog be savo akademines ir profesinio mokymo veiklos, švietimo sistemos turėtų atkreipti išskirtinį dėmesį į pozityvios emocinės jaunų asmenų paramos stiprinimą ir blogo psichologinio elgesio su jais vengimą, taip pat grubių drausminių priemonių, ypač fizinės bausmės, vengimą (25 p.).

2) JT nepilnamėčių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklėse (Havano taisyklėse) įtvirtinta, jog griežtai draustinos visos drausminės priemonės, sukeliančios žiaurį, nežmonišką ar žeminamą elgesį, įskaitant fizinės bausmės, uždarymą į tamšias vienuotes, uždarymą arba kalinimą vienuetėje ar bet kokias kitas bausmes, galinčias kelti pavojų fizinei ar psichinei nepilnamėčio sveikatai (67 p.).

3) JT standartinėse minimalios teisingumo vykdymo nepilnamėčiams taisyklėse (Pekino taisyklėse) primenama, jog nepilnamėčiams netaikomos fizinės bausmės (17.3 p.).

Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto rekomendacijos

Vaiko teisių komitetas pabrėžia, jog Konvencija ragina valstybes peržiūrėti savo įstatymus ir užtikrinti, kad jokie lygio prievarta vaikų atžvilgiu nebūtų toleruojama. Ypač išskiriama šeima, mokyklos, bausmių atlikimo sistema. Būtinuos tiek įstatymų leidybos, tiek švietimo priemonės požiūriu ir praktikai pažeisti. Komitetas atkreipė dėmesį, jog nuostatos, draudžiančios fizinės bausmės šeimos ir mokyklose, turi daugiau auklėjamąjį (švietėjišką), o ne baudžiamąjį poveikį, ir kad tokio pobūdžio reformos turėtų ne padidinti, o sumažinti tėvų, persekiojamų už prievartą prieš vaikus, skaičių, būtent dėl pasikeitusio požiūrio. Daugumoje valstybių įstatymai gina vaikus nuo sunkių fizinį sužalojimų, dažnai vadinamų žiauriu elgesiu su vaikais. Tačiau labai daug šalių savo baudžiamuosiuose ar civiliniuose (šeimos) įstatymuose įtvirtina tėvų, globėjų, mokytojų teises naudoti fizinės bausmės, su sąlyga, jei jos yra „protingos“ ar „saikingos“. Komitetas griežtai kritikuoja tokius teisės aktus. Skiriamoji riba tarp leistinos prievartos ir neleistinos yra dirbtinė. Labai lengva nepastebimai pereiti iš vieno lygmens į kitą. Kita vertus, tai ir principo klausimas – kodėl, neleidžiant taikyti jokios prievartos prieš suaugusiuosius, vaikams esama tam tikrų išlygų.⁴⁸

Valstybės, ratifikuodamos JT vaiko teisių konvenciją, išpareigoja imtis visų reikiamų teisinių, administracinių, socialinių ir švietimo priemonių, kad bū-

⁴⁸ Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. UNICEF. 1998, p. 240–247.

ty įgyvendinamas 19 straipsnis. Tarp tokių apsaugos priemonių reikiamais atvejais gali būti ir veiksmingos socialinės programos, leidžiančios suteikti paramą vaikui ir jį globojantiems asmenims, taip pat išaiškinti, pranešti, perduoti nagrinėti, tirti, gydyti ir imtis kitų priemonių minėtais žiaurais elgesio su vaiku atvejais, o prireikus iškelti baudžiamąją bylą.

Vaiko teisių komitetas valstybių narių pateiktamų ataskaitų apie Konvencijos įgyvendinimą gairese dėl 19 straipsnio išskiria valstybėms klausimus, susijusius ir su valstybėse taikomomis priemonėmis fiziniams bausmėms uždrausti:

– Ar įstatymai (baudžiamieji ir/ar šeimos) apima visų rūšių fizinės ir protinės prievartos draudimą, įskaitant fizinės bausmės, žeminimą, sužalojimus, smurtą, nepriežiūrą ir išnaudojimą, *inter alia* šeimose, globos įstaigose, viešose ir privačiose (švietimo ar bausmių vykdymo) įstaigose?

– Kokios auklėjamosios ir šviečiamosios bei kitos priemonės buvo patvirtintos ir kokių imtasi siekiant skatinti pozityvias ir be prievartos auklėjimo, drausminimo ir globos formas?⁴⁹

Vaiko teisių komitetas laikosi nuomonės, jog fizinių bausmių taikymas namuose ar įvairiose institucijose teisiniu ir socialiniu požiūriu nesuderinamas su JT vaiko teisių konvencijos nuostatomis. Jis rekomenduoja „uždrausti visas fizinės bausmės, taip pat ir šeimoje, bei šiuo organizuoti kampanijas, kurios padėtų visuomenei geriau suvokti neigiamą fizinį bausmių poveikį ir skatinti plėtoti pozityvią neprievartinę vaikų auginimo ir švietimo veiklą.“⁵⁰ Komitetas pabrėžia, jog yra nesuvokiama, kodėl visuomenės, draudžiančios ir baudžiančios už fizinį smurtą tarp suaugusiųjų, iš dalies toleruoja suaugusiųjų smurtą prieš vaikus ir vienareikšmiškai akcentuoja, kad „smurtas prieš vaikus bet kurio atveju yra nepriimtinas“⁵¹. Net ir lengvos fizinės bausmės gali eskaluoti pavojingesnį smurtą. „Šeimose, kuriose normalu mušti vaikus, jie baudžiami vis griežčiau. Vienintelis šansas išvengti sunkių piktnaudžiavimo atvejų yra demesingai reaguoti į lengvas smurto prieš vaikus formas ir jas uždrausti“⁵². Svarbu propaguoti teigini, kad mušimas (smurtas) yra žmogaus teisių pažeidimas.

Toliau Komitetas pabrėžia, kad „smurtiniai vaikų auklėjimo metodai moko klaidingo konfliktų sprendimo modelio. Mušimas yra geriausia smurtinio elgesio

⁴⁹ Plačiau žr. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. Patikros lapai. UNICEF, p. 50–52.

⁵⁰ Suaugęs žmogus neturi mušti vaiko. Vilnius, Vaiko teisių informacijos centras, 2003, p. 11.

⁵¹ *Child Maltreatment Deaths in Rich Nations*. UNICEF, 2003, p. 31.

⁵² Ten pat.

mokykla. Idomu yra tai, kad pagrindinė priežastis, dėl kurios tėvai muša savo vaikus, yra faktas, jog šie patys ką nors primušė. Vaikai siunčiamos žinios paradoksalus yra akvizizdas: „Kitų mušti negalima. Kad tai sužinočiau, gavau antausą“⁵³.

Pažymėtina, jog 2002 m. gegužės 10 d. JT Generalinės asamblėjos specialiojoje sesijoje vaikų klausimais buvo priimtas veiksmų planas, kuriame akcentuota, kad „namų smurtas ir seksualinis smurtas prieš moteris ir vaikus yra problema daugelyje pasaulio šalių“.⁵⁴ Įgyvendinant vaikų teisę būti apsaugotiems nuo prievartos, nepriežiūros, išnaudojimo ir smurto formų, buvo nutarta paraginti visas šalis priimti ir vykdyti įstatymus, „skatinančius strategijų ir programų, ginančių vaikus nuo visų smurto, nepriežiūros, prievartos ir išnaudojimo formų namuose, mokykloje ar kitose institucijose, darbo vietoje arba bendruomenėje, įgyvendinimą“, taip pat „didinti žinojimą apie vaikų neegzinimo nuo smurto, prievartos ir išnaudojimo neteisėtumą ir liūdnas pasekmes“.⁵⁵

Atsakydamas į Lietuvos antrosios ataskaitos apie JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą, Komitetas „sveikindamas priemones, kuriomis siekiama nacionalinius teises aktus suderinti su Konvencijos reikalavimais, ypač Vaiko gerovės valstybės politikos strategiją ir jos įgyvendinimo priemonių planą 2005–2012 m., pastebi, jog tam tikrose srityse, inter alia, vaikų – aukų apsauga nuo prievartos, fizinio bausmių, taip pat jų fizinės bei psichologinės reabilitacijos ir reintegracijos užtikrinimas, nacionaliniai įstatymai dar nėra galutinai suderinti su Konvencija.

Komitetas kviečia valstybę narę imtis visų būtinų priemonių, kad būtų vienas atžvilgiais užtikrintas nacionalinių įstatymų atitikimas Konvencijos reikalavimams.

Sveikindama dialogo metu valstybės narės priimtą įsipareigojimą uždrausti fizinės bausmės šeimose, Komitetas ir toliau išreiškia susirūpinimą dėl dažnai pasikartojančio fizinio bausmių naudojimo (ypač šeimose), kuri lemia bendras toleruojamas požiūris į tokią praktiką.

⁵³ *Todesfälle bei Kindern durch Misshandlungen und Vernachlässigung in den Industrieländern. Zusammenfassung der internationalen Vergleichsstudie „Child Maltreatment Deaths in Rich Nations“.* UNICEF-Innocenti Report Card Nr. 5. Florenz, August 2003, p. 9. Plačiau žr. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. UNICEF, 2002, p. 179–191; taip pat *Newell P., Hammarberg T.* Teisė nebūti muštamam // Vaikų teisės. Nuostatų įgyvendinimas. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002, p. 101–111.

⁵⁴ Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos specialiosios sesijos vaikų klausimais veiksmų planas, 2002, p. 22–23.

⁵⁵ Ten pat, p. 23–24.

Komitetas valstybei narei rekomenduoja:

a) tiesiogiai uždrausti fizinės bausmės šeimose ir įgyvendinti esančius draudimus (išskirta straipsnio autorijų);

b) atlikti išsamų ir visapusišką tyrimą fizinį bausmių priešastims, pobūdžiui, paplitimui įvertinti, taip pat nuodugniai įvertinti iki šiol valstybės naudotų priemonių poveikį siekiant sumažinti ir panaikinti fizinės bausmės;

c) pleiotri priemonės, kurios gerintų žalingo fizinį bausmių žalos supratimą ir tokiu būdu keisti bendrą visuomenės požiūrį į fizinį bausmių taikymo praktiką, skatinant pozityvias, be prievartos, visų dalyvavimu pagrįstas vaikų auklėjimo priemones.⁵⁶

2006 m. sausį JT vaiko teisių komitete Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovai, gindami valstybės poziciją dėl JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitos, pabrėžė valstybės ketinimus įtvirtinti specialų ir aiškų draudimą įstatyme.⁵⁷ Tačiau kol kas jokių konkrečių žingsnių nėra numatyta netgi naujai Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Vaikų ir jaunimo skyriaus kartu su kitomis suinteresuotomis institucijomis bei organizacijomis parengtame JT vaiko teisių komiteto išvadų įgyvendinimo plane.⁵⁸

Europos Tarybos rekomendacijos

Europos Tarybos Ministrų Komitetas 1985 m. kovo 26 d. priėmė rekomendaciją R (85)4 Dėl smurto šeimoje ir pasitule valstybėms narėms „*peržiūrėti savo teisės aktus, suteikiančius galią bausni vaikus, ir apriboti fizinį bausmių taikymą ar jas visiškai uždrausti, nors tokio draudimo pažeidimas nebūtina turti būti susijęs su kriminaline bausme*“ (12 p.).⁵⁹ 1990 metais Europos Tarybos Mi-

⁵⁶ 27 January 2006, CRC/C/LTU/CO/2 Unedited Version, Concluding observations on second report, paras 8, 9, 37 and 38 (a, b and c)). Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/frame.html>

⁵⁷ Žr. Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/frame.html>

⁵⁸ Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto išvadų įgyvendinant JT vaiko teisių konvenciją Lietuvoje. Paskelbta 2007 02 13, p. 19; žr. <http://www.socmin.lt/index.php?566603514> (paskutinį kartą prisijungta 2007 02 27).

⁵⁹ Recommendation No. R 85(4) of the Committee of Ministers to Member States on violence in the family (adopted by the Committee of Ministers on 26 March 1985, at the 382nd meeting of the Ministers Deputies). Žr. taip pat *Prokopčik M.* Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvų apsaugos konvencija ir jos įtaką vaiko teisės reglamentuojančiai Lietuvos įstatymų sistemai // Vaiko teisės ir plėtimė visuomenė. Vilnius, 2000, p. 21; „Ar teišas stipresnis?“. Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius, 1999, p. 35–36.

nistrų Komitetas priėmė rekomendaciją R (90)2 Dėl socialinių priemonių, susijusių su smurtu šeimoje.⁶⁰ Joje smerkiami tokie ugdymo būdai, kai taikomos fizinės bausmės ar kitoks žeminantis elgesys, akcentuojama ugdymo be prievartos būtinybė (V skirsnio 2 dalis).

Europos Sąjungos politika

Europos Sąjungos (toliau – ES) politikoje ir dokumentuose neskiriama daug dėmesio vaiko teisių apsaugai. Tai nėra ES teisės reguliavimo dalykas ir paprastai šią sritį paliekama šalims narėms reglamentuoti nacionaliniais įstatymais. Sutarties dėl Konstitucijos Europai II-84 straipsnyje tik užsimenama, jog vaikai turi teisę į būtiną apsaugą ir globą jų gerovei užtikrinti. Jie gali laisvai reikšti savo nuomonę. Tačiau konkretnių nuostatų prievartos prieš vaikus klausimais, ES Konstitucijoje nėra.

Europos žmogaus teisių teismo praktika

Europos žmogaus teisių teismas (toliau – Teismas) bei Europos žmogaus teisių komisija (toliau – Komisija) savo praktikoje ne kartą nagrinėjo bylas, susijusias su fizinių bausmių taikymu įvairiose gyvenimo sferose, tarp jų ir namuose, mokykloje bei bausmių vykdymo sistemoje. Akreiptinas dėmesys, jog šios institucijos nagrinėja skundus dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁶¹ (toliau – Konvencija) pažeidimų. Minėtais klausimais paprastai yra tirama, ar nebuvo pažeistas Konvencijos 3 straipsnis, pagal kurį niekas negali būti kankinamas, baudžiamas su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniška ar žeminant orumą elgiamasi. Konvencijoje numatytos teisės ir laisvės turi būti užtikrinamos visiems vienodai – tiek vaikams, tiek suaugusiesiems. Tačiau šios Konvencijos reikalavimai bei nuostatyti standartai nebūtinai sutampa su kitų tarptautinių dokumentų numatytais. Pavyzdžiui, JT vaiko teisių konvencija tam tikrais klausimais gali numatyti didesnius ir detalesnius reikalavimus valstybėms, ratifikavusioms pastarąją Konvenciją.

⁶⁰ Recommendation No. R (90) 2 of the Committee of Ministers on Social Measures concerning Violence within the Family.

⁶¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Žin., 1995, Nr. 40-987.

A. prieš Didžiąją Britaniją – viena iš žinomiausių Teismo bylų dėl fizinės prievartos naudojimo prieš vaikus namuose.⁶² Pareiškėjas A., gimęs 1984 m., 1990 m. kartu su broliu pateko į vietinį vaikų apsaugos registrą dėl „žinomos fizinės prievartos, naudotos prieš juos“. Jų motinos sugyventinis taktart buvo policijos įspėtas. Vėliau kaltininkas vedė berniukų mamą ir tapo jų pateviu. 1993 m. A. klasės auklėtoja informavo atitinkamas socialines tarnybas, jog yra ženklų, kad berniukas buvo muštas rykšte. Smurto žymes patvirtino ir gydytojas. Berniuko pateviui buvo iškelta baudžiamoji byla, kurioje jis kaltinamas kūno sužalojimu. Kaltininkas neigė, kad kartkartėmis posūnį išplakdavo rykšte, tačiau, anot jo, tai buvo būtina ir protinga, nes A. buvo sunkus vaikas, neklusnų, davęs tėvų, nesilaikydavęs drausmės mokykloje. Didžiosios Britanijos teismas patevį pripažino nekaltu.

Tuo metu galioję Didžiosios Britanijos įstatymai numatė baudžiamąją atsakomybę už tyčinį bei neatsargų kūno sužalojimą. Atsakomybė buvo numatyta ir pagal Vaikų ir jaunuolių įstatymą (1933 m.) už vaikų sužalojimą ar blogą elgesį su jais, jei tai galėjo sukelti bereikalingas jų kančias arba sutrikdyti sveikatą.

Svarbu pabrėžti, jog pagal baudžiamojo proceso įstatymus kaltinančiąjai pusei (prokurorui) tenka įrodinėjimo našta, siekiant įtikinti prisiekusiuosius, jog sužalojimas konkrečiu atveju nelaikytinas leistina vaiko bausme. Tėvai ir asmenys *in loco parentis* yra ginami įstatymo, jei jų vaikui pritaikyta bausmė buvo saikinga ir protinga atitinkamomis sąlygomis. Mokytojo pritaikyta vaikui fizinė bausmė gali būti nežmoniška ar žeminanti. Vertinant, ar ji tokia nebuvo, kreipiamas dėmesys į bylos aplinkybes, bausmės skyrimo priežastis, pobūdį, paskyrimo greitį (laiką) ir pan. (Šveicimo įstatymas, 1993 m.).

Pareiškėjas A. prašė, kad Teismas ne tik išnagrinėtų, ar buvo pažeistas Konvencijos 3 straipsnis, o ir patvirtintų, jog nacionaliniai įstatymai neturi tiesiogiai ar su tam tikromis išlygomis toleruoti bet kokio lygio tyčinės prievartos prieš vaikus. Didžiosios Britanijos Vyriausybės atstovai reikalavo, kad Teismas apsiribotų konkretaus atvejo išnagrinėjimu ir neformuluotų bendrų teiginių apie vaikams taikomas fizinės bausmes.

⁶² *A. prieš Didžiąją Britaniją byla*. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas. 1998 m. rugpjūčio 23 d. http://cmiskp.echr.coe.int/1971/viewbkbm.asp?action=open_table=1132746FF1EE2A468ACCBDD1763D4D8149&key=813&sessionId=6996438&skin=hudoc-en&attachment=true Žr. taip pat Suaugęs žmogus neturi mušti vaiko. gVilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2003, p. 13.

Bylą nagrinėjusi Komisija ir Teismas pripažino, jog šiuo atveju *buvo pažeistas* Konvencijos 3 straipsnis. Teismas pabrėžė, jog 3 straipsnį pažeidžianys atvejai turi apimti tam tikro, bent minimalaus lygio žiaurumą, sunkumą. Ar šis minimalus lygis pasiekta, yra vertinimo dalykas, atsižvelgiant į bylos aplinkybes, blogo elgesio pobūdį, konkretą, trukmę, fizines ir protines pasekmes, tam tikrais atvejais amžių, lytį, sveikatos būklę ir pan. Nagrinėjamu atveju buvo nustatyta, jog berniukas buvo mušamas tam tikra jėga ir ne vieną kartą. Teismo manymu, toks elgesys yra pakankamas minimaliam žiaurumo lygiui pasiekti, taigi turėtų būti uždraustas pagal Konvencijos 3 straipsnį.

Teismas pripažino, jog pagal Konvencijos 1 straipsnį valstybės narės įsipareigoja kiekvienam jos jurisdikcijoje esančiam asmeniui užtikinti Konvencijoje numatytas teises ir laisves. Vadinas, įgyvendindamos Konvencijos 3 straipsnį, valstybės privalo imtis priemonių, kad jos jurisdikcijoje esančys asmenys nepatirtų kankinimo, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar bausmių, įskaitant ir minėtą privacijų asmenų elgesį. Vaikai ir kiti pažeidžiami asmenys turi būti itin ginami valstybės nuo tokių sunkių asmenybės vientisumo pažeidimų.

Teismas pabrėžė, jog Didžiosios Britanijos įstatymų numatytas „protingas baudimas“, kuri tėvai gali taikyti vaikams, nesuteikia ir neužtikrina tinkamos apsaugos pareiškėjui nuo elgesio ir bausmių, prieštaraujančių Konvencijos 3 straipsniui. Vyriausybė su tuo sutiko ir pripažino, jog minėtos įstatymo nuostatos turi būti pakeistos. Nagrinėjamu atveju Teismas konstatavo, kad toks apsaugos neužtikrinimas pažeidžia Konvencijos 3 straipsnį. Vyriausybė įsipareigojo imtis įstatymo pakeitimų.

Daug diskusijų sukėlė *Costello-Roberts prieš Didžiąją Britaniją byla*.⁶³ *Costello-Roberts* 1985 m. buvo septynerių metų berniukas, kurį mama išsuntė mokyti į mokyklą, garseijusią griežtomis drausmės taisyklėmis. Tačiau mama nežinojo, jog drausmei užtikrinti mokykloje vaikams taikomos fizinės bausmės. Spalio mėnesį naujam mokiniui surinkus atitinkamą skaičių įspėjimų už drausmę, pedagogai nusprendė jam pritaikyti vieną iš bausmių drausmei užtikrinti – trys smūgiai per užpakalį (per kelnes) su batu guminiu padu. Bausmė buvo įvykdyta aštuntą dieną po paskutinio įvykio, už kurį buvo gautas įspėjimas.

⁶³ *Costello-Roberts prieš Didžiąją Britaniją byla*. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas. 1993 m. vasario 23 d. <http://miskp.echr.coe.int/hkp/197portal.asp?sessionId=6996438&skin=huado-ent&action=request>

1986 m. buvo panaikintas įstatymas, leidžiantis Didžiosios Britanijos mokytojams, dirbantiems valstybės ar vietos valdžios finansuojamose mokyklose, taikyti vaikams fizinės bausmės. Tačiau toks mokytojų pateisinimas liko galiooti privačiose mokyklose, ten jie ir toliau galėjo „auklieti“ vaikus, kurių drausmei užtikrinti naudoti „protingą baudimą“.

Tėismas šioje byloje nusprendė, jog Konvencijos 3 straipsnis nebuvo pažeistas, tačiau sprendimas priimtas 5 teisėjams balsavus už tokią poziciją, o 4 teisėjams balsavus prieš. Teisėjai, balsavę prieš tokią poziciją, savo atskirajame nuomonyje išdėstė, jog, jų nuomone, bet kuri fizinė bausmė mokykloje yra pakankama, kad būtų pripažinta Konvencijos 3 straipsnio pažeidimu. Fizinė bausmė yra tyčinis asmens orumo ir fizinio vientisumo sužalojimas. Žmogaus mušimas netgi už blogą elgesį šiais laikais jau yra nepriimtina bausmė ir laikytina žeminančiu elgesiu. Net neanalizuojant visų konkrečios situacijos detalių, galima teigti, jog fizinė bausmė savo esme yra pakankamas smūgis asmenybei ir jos pažeminimas, todėl laikytinas Konvencijos pažeidimu. Teisėjai pabrėžė, jog būtina keisti nusistovėjusį požiūrį į vaikams taikomas fizinės bausmės ir diegti nuostatą, jog fizinės bausmės vaikų atžvilgiu savo pačia esme yra nežmoniškos ir žeminančios.

Ši mintis vėliau, ypač priėmus JT vaiko teisių konvenciją, vis dažniau buvo minima Teismo pozicijoje bei atsispindėdavo jo sprendimuose (pavyzdžiui, jau aptarta *A. prieš Didžiąją Britaniją bylą*).

TEISINIS REGLAMENTAVIMAS LIETUVOJE

Fizinių bausmių mokyklose draudimas

Lietuvos Respublikos teisės aktuose nėra tiesioginės nuostatos, jog fizinės bausmės mokykloje draudžiamos, tai nulyti ir galiojantis Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas.⁶⁴

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo⁶⁵ 49 straipsnio 2 dalyje numatytas nebaigtinis galimų taikyti poveikio priemonių sąrašas vaikui, pažeidusiam mokymo, auklėjimo (globos) įstaigos vidaus tvarkos taisykles ar mokinio elgesio normas. Jam gali būti taikomos drausminės auklėjamojo poveikio priemo-

⁶⁴ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas // Žin., 2003, Nr. 63-2853 (su vėlesniais pakeitimais).

⁶⁵ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Žin., 1996, Nr. 33-807 (su vėlesniais pakeitimais).

nės: pastaba, papėikimas, griežtas papėikimas, atitinkamas elgesio įvertinimas, kitos įstatymų nustatytos poveikio priemonės.

Administracinių teisės pažeidimų kodekso⁶⁶ 181(3) straipsnyje numatyta atakomybė mokymo, auklėjimo, sveikatos priežiūros ir kitų institucijų bei įstaigų, kurių žiniuje (prižiūrimas) yra vaikas, vadovams, auklėtojams ar kritiems jiems prilygstantiems asmenims už savo pareigų nevykdymą arba netinkamą vykdymą, fizinių ar psichinių vaiko žalojimą ar kitokį vaiko teisių pažeidimą. Padarę šį pažeidimą minėti asmenys baudžiami nuo vieno šimto iki penkių šimtų litų bauda.

Fizinių bausmių draudimas bausmių vykdymo sistemoje

Lietuvoje fizinės bausmės už nusikalstamas veikas yra laikomos neteisėtomis (LR Konstitucijos 21 str.). Nepilnamečiams jos nėra leidžiamos pagal LR baudžiamąjį kodeksą⁶⁷ (90 str.) bei LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 49 straipsnio 3 dalį.

LR bausmių vykdymo kodekse⁶⁸ pabrėžiama, jog vykdant bausmę, nesiekiami žmogaus kanškinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą (7 str.). Fizinės bausmės nenumatytos ir tarp nuobaudų, skiriamų už drausmės pažeidimus įstaigoje, tačiau tiesioginio draudimo nėra (142 str.).

Fizinių bausmių globos (rūpybos) teisiniuose santykiuose draudimas

Fizinės bausmės globos (rūpybos) teisiniuose santykiuose yra neteisėtos (LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 49 str. 2 dalis, LR administracinių teisės pažeidimų kodekso 181(3) str.).

Fizinių bausmių namuose (šeimoje) draudimas

Šiuo metu Lietuvoje fizinės bausmės namuose (šeimoje) vis dar nėra aiškiai ir nedviprasmiškai uždraustos.

LR Konstitucijos 21 straipsnis įvirtina žmogaus asmens neliečiamumą bei žmogaus orumo apsaugą. Be to, nustatomas draudimas žmogų kanškinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. LR

⁶⁶ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Žin., 1985, Nr. 1-1 (su vėlesniais pakeitimais).

⁶⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Žin., 2000, Nr. 89-2741 (su vėlesniais pakeitimais).

⁶⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Žin., 2002, Nr. 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais).

Konstitucijoje nedaromas skirumas tarp vaikų ir suaugusiųjų, tiek vieniems, tiek kitiems minėtos teisės ir konstitucinė apsauga suteikiama vienodai.

Pagal LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 10 straipsnio 2 dalį draudžiama vaiką kankinti, žaloti, žeminoti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis. To paties įstatymo 49 straipsnio 1 dalyje yra numatyta tėvų, kitų teisių vaiko atstovų teisė vaiką, vengiantį atlikti savo pareigas, padariusį drausmės pažeidimus, drausminti savo nuožiūra, išskyrus fizinį ar psichinį kankinimą, kitokį žiaurų elgesį, vaiko garbės ir orumo žeminimą. Taip pat įtvirtinta, jog tėvams ir kitiems teisėtiems vaiko atstovams, kurie pažeidžia vaiko teises, vengia arba nevykdo pareigos jį auklėti, mokyti, prižiūrėti, išalkyti, žiauriai su juo elgtis ar kitaip piktnaudžiauja savo teisėmis bei pareigomis, taikoma įstatymų nustatyta civilinė, administracinė arba baudžiamoji atsakomybė (56 str.). Esant išvardytiems atvejams, pats vaikas ir kiti asmenys turi teisę kreiptis pagalbos į vaiko teisių apsaugos, teisės saugos ar kitą instituciją. Kilus realiai grėsmei vaiko sveikatai ar gyvybei, valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija arba ši institucija kartu su policija nedelsdama paima vaiką iš tėvų arba kitų teisių vaiko atstovų.

Taikant atskirus teisės aktus, nustatančius atsakomybę už prievartą prieš vaikus, tėvų fizinės bausmės paprastai nepatenka į įstatymuose apibrėžtas sąvokas (pvz., fizinis ar psichinis kankinimas) ar veikų sudėtis. Pagrindinė priežastis – tokios fizinės bausmės kaip sudavimas diržu ar ranka, ausies užsikimas, menkas sudavimas ir pan. auklėjant vaikus yra laikomas mažareikšmiu ir patenkančiu į auklėjimo, už kurį atakingi tėvai ar globėjai, ir savo teisės realizavimo sąvoką. Baudžiamosios, administracinės ir civilinės teisės Lietuvoje požūriui tai privarus reikalas, todėl tiek teisės saugos, tiek vaikų apsaugos institucijos į skundus dėl panašaus pobūdžio įvykių nelinkusios kištis, kol nėra aiškių, apčiuopiamų pasekmių (fiziniai sužalojimai, psichinės sveikatos sutrikdymai ir pan.).

Baudžiamoji atsakomybė

Vaikai Lietuvoje ginami nuo prievartos ir jau minėto LR baudžiamojo kodekso nuostatomis. Jame numatyta baudžiamoji atsakomybė už sunkius ir nesunkius sveikatos sutrikdymus, padarytus tiek tyčia, tiek dėl neatsargumo (135–139 str.). Tyčinių sveikatos sutrikdymų atvejais kvalifikuojančių požymių yra laikoma veika, padaryta mažamečiu (vaikui iki 14 m.); už tai numatyta griežtesnė kalнинinko atsakomybė. Baudžiamajame kodekse numatyta atsakomybė ir už fizinio skausmo sukėlimą ar nedidelį sveikatos sutrikdymą (140 str.). Tai apima atvejus, kai mušimas, smurtavimas sukėlė nukentėjusiajam fizinį skaus-

mą, tačiau, skirtingai nuo ankstesnių nusikaltimo sudėčių, nepaliko ant kūno pėdsakų, kuriuos galėtų užfiksuoti medikai, nors sveikata dėl to galėjo būti trumpanam ir sutrikusi.⁶⁹ Kaip ir jau minėtų veikų atveju, padarius šį nusikaltimą vaikui iki 14 m., kaltininkas baudžiamas griežčiau.

LR baudžiamojo kodekso 163 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už piktnaudžiavimą tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis. Šis nusikaltimas gali būti inkriminuojamas asmenims, kurie sistemingai, pakartotinai taikė fizinę, seksualinę ar psichologinę prievartą prieš savo vaikus.

Civilinė atsakomybė

Pagal LR civilinį kodeksą⁷⁰ tėvai turi teisę ir pareigą auklėti savo vaikus, taigi yra atsakingi už savo vaikų auklėjimą ir vystymąsi, privalo rūpintis savo vaikų sveikata, jų dvasiniu ir moraliniu ugdymu. Tėvai, atlikdami šias pareigas, turi pirmumo teisę prieš kitus asmenis (3.165 str.). Tėvų ir vaikų santykiai yra apibūdiami tėvų valdžios terminu. Jos turinys – tėvų teisė ir pareiga dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išalkyti juos, atsizvelgiant į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas jiems visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje. Vaikai iki pilnametystės ar emancipacijos yra tėvų prižiūrimi (3.155 str.). Būtent tėvų valdžia dažnai yra aiškinama jų teisė drausminti savo vaikus fizine mis bausmėmis. Tėvai yra labiausiai atsakingi už vaikų auklėjimą, todėl gyvenandami šią pareigą jaučiasi turį teisę koreguoti, jų manymu, netinkamą vaikų elgesį savo nuožiūra. Kai tėvai (arba vienas iš jų) vengia įgyvendinti savo valdžią vaikams, t. y. atlikti savo pareigas juos auklėti, piktnaudžiauja savo valdžia, žiauriai elgiasi su vaikais, daro jiems žalingą įtaką savo amoraliu elgesiu arba jais nesirūpina, teismas gali priimti sprendimą dėl laikino ar neterminuoto tėvų (tėvo ar motinos) valdžios apribojimo (3.180 str.).

Jei tėvai ar globėjai (rūpintojai) vaikų teises pažeidinėja, priemonių vaikų teisėms užtikrinti gali imtis valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija ar prokuroras (3.163 str.). Pagal LR civilinio kodekso 3.164 straipsnį, vaikas, ma-

⁶⁹ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Vilnius, 2001, p. 189–197.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, išgaliavimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas // Žin., 2000, Nr. 74-2262.

nanis, kad tėvai pažeidinėja jo teises, turi teisę savarankiškai kreiptis gynybos į valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją, o nuo keturiolikos metų – ir į teismą.

Administracinė atsakomybė

Lietuvos Respublikos administracinių teisių pažeidimų kodekse numatyta atsakomybė už tėvų valdžios nepanaudojimą arba panaudojimą priešingai vaiko interesams (181 str.), taip pat analogiška atsakomybė vaiko globėjams ar rūpintojams – už jiems nustatytų pareigų nevykdymą arba vykdymą priešingai vaiko interesams (181(1) str.). Šio kodekso 181(3) straipsnyje numatyta atsakomybė visiems asmenims už vaiko teisių pažeidimus. Remiantis šiuo straipsniu, baudžiami visi, kurie neteisėtai trukdė vaikui naudotis teisėmis ir laisvėmis ar kitaip pažeidė jo teises. Teoriškai ši norma turėtų apimti visus vaiko teisių pažeidimo atvejus, kurių neuždraudžia ir už kuritus nenumato atsakomybės kiti nacionaliniai teisės aktai.

UŽSIENIO ŠALIŲ PRAKTIKA IR PATIRTIS

Valstybės, kuriose fizinės bausmės visiškai uždraustos, pasirinko labai įvairias strategijas ir žengė skirtingais keliais šiam rezultatui pasiekti.⁷¹ Dauguma jų iš pradžių uždraudė fizinės bausmės viešojoje sferoje (švietimo, bausmių atlikimo įstaigose ir pan.). Uždraudžiant fizinės bausmės naudoti namuose, pirmiausia daugelyje valstybių buvo atsakyta tėvams leisto „tinkamo/protingo baudimo“ teisinės apsaugos. Vėliau numatytos kur kas aiškesnės draudžiamosios nuostatos civiliniuose įstatymuose.

2007 m. pradžioje 19 valstybių (visos – Europoje) visiškai uždraudė fizinės bausmės, įskaitant ir jų naudojimą šeimose (žr. pateiktąją lentelę).⁷²

100 valstybių uždraudė fizinės bausmės mokyklose, o 96 valstybės – fizinį bausmių taikymą bausmių vykdymo sistemoje jauniems teisės pažeidėjams.

⁷¹ *Child Maltreatment Deaths in Rich Nations*. UNICEF, 2003, p. 1; taip pat žr. *Newell P., Hammarberg T.* Teisė nebūti mušamam // *Vaikų teisės*. Nuostatų įgyvendinimas. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002, p. 101–111.

⁷² Pagal Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/frame.html>

Fizinių bausnių draudimas Europos valstybėse

Eil. Nr	Šalis	Ištarminio fizinių bausnių draudimo šeimoje įtvirtinimo metai
1.	Švedija	1979
2.	Suomija	1983
3.	Norvegija	1987
4.	Austrija	1989
5.	Kipras	1994
6.	Portugalija*	1994
7.	Italija*	1996
8.	Danija	1997
9.	Larvija	1998
10.	Kroatija	1999
11.	Belgija	2000
12.	Bulgarija	2000
13.	Izraelis	2000
14.	Vokietija	2000
15.	Islandija	2003
16.	Rumunija	2004
17.	Ukraina	2004
18.	Vengrija	2005
19.	Graikija	2006

* Valstybės, kuriose fizinės bausmės šeimoje aukščiausiosios instancijos teismas pripažino neteisėtomis, tačiau tai dar neįtvirtino įstatyme.

Švedija⁷³

Švedija buvo ir yra pirmoji pasaulio valstybė, visiškai uždraudusi fizinės bausmės taikyti vaikams. 1979 m. Tėvystės ir globos kodeksas buvo papildytas tokia nuostata: „*Vaikai turi teisę į globą, apsaugą ir gerą auklėjimą. Su vaikais*

⁷³ Užsienio valstybių patirties apžvalga parengta pagal: Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children. <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/fiane.html>, paskutinį kartą prisijungta 2007 02 21; Community Law Centre, Children's Rights Project http://www.communitylaw-centre.org/zal/children/2005arr19vol1_no3_overview.php, paskutinį kartą prisijungta 2007 02 21.

turi būti elgiamasi gerbiant jų asmenybę ir individualybę, jiems negali būti taikomos fizinės bausmės ar kitas žeminantis elgesys.“

Pasulymą priimti tokį įstatymą bei jo projektą Švedijos parlamentui pateikė tarpdisciplininė Vaiko teisių komisija, kuriai vadovavo Švedijoje garsus teisejas. Jis pabrėžė, jog pirminis naujo įstatymo tikslas – aiškiai pavirtinti, kad vaikų mušti neleidžiama. Antra – sukurti pagrindą visuomenei informuoti ir šviesti, pabrėžiant, kokie svarbūs yra tinkamas vaikų auklėjimas ir globa. Ilgalais tokio įstatymo tikslas – sumažinti fizinės prievartos prieš vaikus atvejų skaičių. Kartu buvo pasiūlyta ir nuolatinė bendra tėvų švietimo programa.

Šis įstatymas yra Švedijos šeimos (civilinės) teisės sudetine dalis. Bet jo tikslas yra nedviprasmiškai pabrėžti, jog Baudžiamajame kodekse numatytas kūno sužalojimas apima fizinės bausmės, nors smulkūs pažeidimai nėra baudžiami, kaip ir už menkus suaugusiųjų kūno sužalojimus nėra persekiojama.

Suomija

Suomijoje fizinį bausmių uždraudimas buvo visapusiškos vaikų įstatymo reformos dalis. 1983 m. Vaiko globos ir teisės dalyvauti įstatymo įžanginėje dalyje dėstomi vaiko priežiūros principai: „Vaikas turi būti auklėjamas nestoko-*jant supratimo, saugumo ir meilės. Jis neturi būti slopinamas, fiziškai baudžiamas ar kitaiip žeminamas. Didėjant jo suavaramškumui, atsakomybei ir brandai, jis turi būti drąsinamas, palaikomas.*“

Ši šeimos teisės reforma išsklaide abejonės ir aiškiai pripažino, jog baudžiamieji įstatymai lygiai taip pat taikomi tėvų ar globėjų fizinės prievartos prieš vaikus atvejais. Šio teisės akto pirmąja dalimi buvo siekiama:

- 1) įtvirtinti pozityvias vaikų auklėjimo gaires;
- 2) aiškiai apibrėžti, jog visi vaiko neliečiamumo ir vientisumo (tiek fizinio, tiek dvasinio) pažeidimai, kurie būtų laikomi nusikaltimu, jei būtų padaryti trečiųjų asmenų, yra lygiai taip pat baustini, kai jie padaryti tėvų, siekiančių sudrausminti vaiką. Pagal Baudžiamąjį kodeksą net lengvas vaiko iki 15 metų kūno sužalojimas, padarytas namuose vieno iš tėvų, yra laikomas nusikaltimu;
- 3) tiesiogiai uždrausti bet kokią žeminančių elgesį su vaiku, net jei tas elgesys nėra laikomas nusikaltimu ir net jeigu jokių kitų teisinių gynybos priemonių tiesiogiai nėra numatyta.

Norvegija

1987 m. sausi įsigaliojo Tėvų ir vaikų įstatymo paketimai ir įtvirtinta nuostata: „*Prieš vaikus neturi būti naudojama fizinė prievarta ar elgiamasi taip, jog*

kilų pavojus jo ar jos fizinei ar protinei sveikatai. Šie pakeitimai buvo padaryti po oficialaus komiteto, prižiūrinčio vaikų prievartos ir nepritežiūros klausimus, rekomendacijos. Norvegijoje visuomenės apklausa 1983 m. parodė, jog 68 proc. gyventojų buvo prieš fizinių bausmių uždraudimą.

Iki 1972 m. Norvegijos baudžiamajame kodekse galiojo už sužalojimus baudžiamosios nuostatos, priimtos dar 1891 m. ir įtvirtinančios, jog tėvai ir kiti asmenys *in loco parentis* turi teisę naudoti saikingas fizinės bausmės, kaip vaikų auklėjimo priemonę. 1972 m. po daugybės prieštaravimų ši nuostata buvo panaikinta. Tai sukėlė daug ginčų visuomenėje dėl tėvų teisės bausiti.

Norvegijos parlamente svarstant Tėvų ir vaikų įstatymo pakeitimus, teisingumo ministras teigė, jog nors tėvų fizinės bausmės jau yra uždraustos Baudžiamuoju kodeksu, nauja reforma nėra perteklinė. Didelė dalis gyventojų nesuprato arba nežinojo tokio draudimo, todėl aiškus fizinių bausmių draudimo įtvirtinimas turėjo pasitarnauti ir kaip visuomenės informavimo priemonė. Iki tol buvo nepakankamai aiškios tėvų teisės, o 1972 m. pakeitimai sukėlė dar daugiau neaiškumų. 1987 m. išsklaide abejonės: taikant baudžiamuosius įstatymus vaikas turi tokią pat apsaugą nuo fizinių bausmių kaip ir bet kuris kitas asmuo. Vaikų apsaugos nuo „realaus“ skausmo ir „bereikalingo“ žeminimo nuostatos buvo įvertintos kaip nepakankamos.

Austrija

1989 m. kovo 15 d. Austrijos parlamentas nusprendė patvirtinti šeimos įstatymų ir Jaunimo gerovės įstatymo pakeitimus, kuriuose tiesiogiai įtvirtinama, jog vaikų auklėjimas „*naudojiant prievartą ar sukėliant fizinės ar protinės kančias yra neteisėtas*“. Pataisos buvo priimtos vienbalsiai, be prieštaravimų. Austrijos aplinkos, jaunimo ir šeimos reikalų ministras teigė, jog tokios reformos pagrindinis motyvas buvo žinojimas apie neįsiamatuojamą žalą, kurią patiria vaikai, kurių tėvai nenori ar negėba atsakyti fizinių bausmių, kaip savo vaikų auklėjimo priemonės. Buvo teigiama, jog nors šalyje dar pasitaiko fizinių bausmių arvejų, tačiau tinkama įstatymine baze yra labai svarbi didinti visuomenės žinojimui ir sąmoningumui, taip pat diskutuoti fizinių bausmių bei „auklėjimo kultūros“ klausimais. Įstatymas nepadidino bylų tėvams už vaikų mušimą skaičiaus, taip pat nepadaugėjo ir vaikų, paimitų valstybės globon.

Kipras

1994 m. birželį Kipro Astrovų rūmai vienbalsiai priėmė naują Smurto šeimoje prevencijos ir aukų apsaugos įstatymą, kuris uždraudė „vieno šeimos nario prievartos naudojimą prieš kitą šeimos narį“ (147(1) Įstatymas). Šiame įstatyme prievarta reiškia bet koki neteisėtą veiksmą ar elgesį, kuris fiziskai, seksualiai ar psichologiškai sužaloja bet kurį kitą šeimos narį. Jei toks veiksmas atliekamas vaikui esant, laikoma, kad prievarta naudojama ir prieš patį vaiką, nes jis patiria psichologinę traumą. Tokia veika užtraukia atsakomybę.

Danija

1997 m. gegužę Danijos parlamentas priėmė Tėvų globos ir priežiūros įstatymo paraišą: „*Vaikas turi teisę į globą ir apsaugą. Su juo ar ja elgiamasi pagarbiai jo ar jos asmenybei ir jam ar jai negali būti taikomos fizinės bausmės ar kitas žeminantis elgesys.*“

1984 m. darytos visuomenės apklausos rodė, jog tik 25 % gyventojų pritarė formaliam tėvų teisės „mušti savo vaikus“ panaikinimui, 68 % buvo prieš tokią uždraudimą. 1986 m. sausio 1 d. įsigaliojo ankstesnis draudimas, pagal kurį „*tėvų globa apima tėvų pareigą saugoti vaiką nuo fizinės ar psichologinės žalos bei kitokio žalingo elgesio*“. Tačiau buvo abejojama ir įvairiai aiškinama, ar ši nuostata uždraudžia visas fizinės bausmės, ar visgi palieka galimybę tėvams naudotis jų tradicine „teise bausiti“ savo vaikus bei taikyti bent „švelnias“ fizinės bausmės.

1997 m. siūlant naujas paraišas jau buvo pastebėta, kad danų nuomonė apie fizinį bausmių uždraudimą pasikeitė: nauji visuomenės nuomonės tyrimai rodė, jog 57 % apklaustųjų buvo už visų fizinį bausmių uždraudimą.

Danijos įstatymo paraišų iniciatoriai pabrėžė, jog aiškios įstatymų nuostatos yra įrankis darbuotojams, dažnai susiduriantiems su šeimomis, kuriose naudojama prievarta (socialiniams darbuotojams, medikams, policininkams ir pan.). Šie specialistai, pakeitus įstatymą, gali aiškinti šeimoms, jog mušti vaikus yra negerai, taip pat teikti konsultacijas apie vaikų auklėjimą bei prievartos žala. Paraišų tikslas nebuvo nubausiti kuo daugiau tėvų.

Latvija

1998 m. birželio 19 d. Latvijos parlamentas priėmė naują Vaiko teisių apsaugos įstatymą. Jo nuostatomis uždrausta visiems, įskaitant ir šeimą, žiauriai elgtis, kanikinti vaikus ir taikyti jiems fizinės bausmės. Pasiūlymai pakeisti Bau-

džiamąjį kodeksą, kad jame numatytū kūno sužalojimai apimtur ir minėtas fizinės bausmės, dar rebediskutuojami.

Kroatija

1998 m. birželį Kroatijos parlamentas priėmė Šeimos įstatymo pakeitimus. Jame atsirado nuostatos, labai panašios į Švedijos įstatymo nuostatas, uždraudžiančios fizinės bausmės ir orumo žeminimą. Įstatymas įsigaliojo nuo 1999 m. sausio 1 d.

Belgija

2000 m. į Belgijos konstituciją buvo įtraukta nauja nuostata, užtikrinanti absoliučią vaikų teisę į moralinį, fizinį, psichologinį ir seksualinį vientisumą. Šio Konstitucijos papildymo teisinės pasekmės dar nėra aiškios. Po šio papildymo buvo priimta Belgijos nacionalinės komisijos prieš vaikų seksualinį išnaudojimą rekomendacija, kurioje išdėstyti paramos būdai tėvams, kad vaikams auklėti atsiskyrų prievartos.

2000 m. lapkritį Belgijos parlamentas priėmė baudžiamųjų įstatymų pataisas, susijusias su vaikų apsauga. Jomis buvo padidintos bausmės už vaiko sužalojimą, jei tai padarė tėvai ar kiti asmenys, nuo kurių vaikas buvo priklausomas.

Bulgarija

Šioje šalyje fizinės bausmės yra neteisėtos pagal Vaiko apsaugos įstatymą (2000 m.). Jo 11.2 straipsnyje įtvirtinta: „*Kiekvienas vaikas turi teisę būti apsaugotas nuo auklėjimo metodu, kurie žemina jo ar jos orumą, nuo fizinės, psichologinės ir kity rūšių prievartos ir nuo bet kokios įtakos, kur yra priešinga jo ar jos interesams*“. Ši nuostata aiškinama kaip uždraudžianti visas fizinės bausmės, įskaitant ir tėvų taikomas vaikams.

Baudžiamasis kodeksas draudžia prievartą, kuri sukelia „sunkų“, „vidutinį“ ar „lengvą“ kūno sužalojimą (128–130 str.), ypač jei auka yra nepilnametis (131 str.). Tačiau baudžiamojo proceso ypatumai „lengvo“ kūno sužalojimo atvejais, įtvirtinti Baudžiamojo proceso kodekse (46 ir 57 str.), lemia tai, jog kol kas nėra suformuota bylų dėl fizinį bausmių praktika.

Vokietija

2000 m. liepos mėn. Bundestagas papildė Vokietijos civilinį kodeksą nauja nuostata: „*Vaikai turi teisę būti auklėjami be prievartos. Fizinės bausmės, psichologiniai sužalojimai ir kitas žeminantis elgesys yra draudžiamai*“.⁷⁴

Trys svarbūs šias nuostatas paaiškinantys pastebėjimai:

1) visų pirma nuostata yra suformuluota kaip pozityvi deklaracija, patvirtinanti vaikų teises, o vėliau numatyta šio atviro teiginio natūrali pasekmė – „plaukštelėjimų“ draudimas;

2) žodis „prievarta“ traktuojama plačiau nei mušimo veiksmas. Ji, pavyzdžiui, apima tokią smurtą kaip stiprus pastūmimas ar patraukimas, ausies sukimas, plaukų tampymas, vaiko surišimas ir pan.;

3) įstatymo nuostata neapsiriboja fizinių bausmių draudimu, bet nustato ir psichologines ar emocines žalos bei kitokio žeminančio elgesio draudimą.

Tuo pačiu metu buvo pakeistas ir Vokietijos vaikų globos įstatymas, pagal kurį valdžios institucijos skatinamos ieškoti būdų teikti šeimoms konsultavimo paslaugas konfliktų sprendimo be prievartos klausimais.

Svarstant įstatymą parlamente buvo išreikšta labai nedaug prieštaravimų, nors viešosios nuomonės apklausos tuo metu rodė, kad dauguma gyventojų tokiam draudimui prieštaravo. Vienintelis pareikštas nuogąstavimas buvo dėl tėvų baudžiamojo persekiojimo, tačiau jis prarado prasmę patarsą įtraukus į Civilinį, o ne Baudžiamąjį kodeksą.

1997 m. Vokietijos įstatymai buvo pakeisti siekiant uždrausti „žeminančius drausmės palaikymo metodus, įskaitant fizinę ir psichologinę prievartą“, tačiau tai tiesiogiai neuždraudė visų fizinių bausmių. 1998 m. naujos vyriausybės šeimos reikalų ministras paskelbė, jog išpareigoja visiškai uždrausti fizinės bausmės, ir galiausiai 2000 m. tai buvo įgyvendinta.

Vokietijos parlamentas fizinių bausmių uždraudimu siekė:

- suteikti vaikams tokią pat apsaugą nuo mušimo kaip ir suaugusiesiems;

⁷⁴ Žr. Apie fizinių bausmių auklėjant vaikus draudimo įstatymo įgyvendinimą Vokietijoje žr. *Basman K. D.* Erste Auswirkungen des Gesetzes zur Achtung der Gewalt in der Erziehung. IKK-Nachrichten. Deutsches Jugendinstitut e. V. 2003. Nr. 1-2, p. 1-4. Vokietijoje taip pat pasirebimas fizinių bausmių vaikams taikymo priimtino mažėjimas. Taip pat žr. *Valkų teisė: Nuostatų įgyvendinimas. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002, p. 101-111.*

- pakeisti visuomenės požiūrį pabrėžiant, jog visos prievartos formos prieš vaikus visuomenėje yra nepriimtinos, ir tokiu būdu pralaužti „prievartos ratą“;
- sumažinti prievartos prieš vaikus atvejų skaičių, leidžiant specialistams su didesniu pasitikejimu nustatyti šeimams, kuriuose vaikai rizikuoja patirti prievartą, ir suteikti joms pagalbą prieš įvykstant sunkesniems sužalojimų atvejams.
- Veiksniai, įtikinę Vokietijos vyriausybę, jog šios pataisos yra būtinos:
 - Vaikų Komisija (susidedanti iš visoms partijoms priklausančių parlamento narių) pateikė išvadą, jog tokios pataisos yra reikalingos;
 - patikimos Vokietijos mokslo įstaigos nustatė aiškius ryšius tarp vaikystėje patiriamų fizinių bausmių ir didesnės tikimybės naudoti prievartą bei polinkį į antisocialų elgesį užaugus. Tuo metu Vokietijoje buvo itin susitūpianta didėjančiu jaunimo nusikalstamumu;
 - nemažai Europos valstybių tuo metu jau buvo uždraudusios bet kokias fizinės bausmės. Tai rode vis didėjančių Europos valstybių sutarimą, jog bet kokia prievarta prieš vaikus yra nepriimtina. Vokietija rėmė Švedijos, Norvegijos, Danijos, Austrijos geros praktikos pavyzdžiais;
 - Vokietija yra ratifikavusi JT vaiko teisių konvenciją. Jos 19 straipsnis įtvirtina vaiko teisę būti apsaugotam nuo visų formų fizinės ir psichologinės prievartos;
 - Vokietijos Konstitucija vaikams ir suaugusiems taikoma vienodai. Konstitucijos straipsniuose įtvirtinta kiekvieno asmens, kaip individo, apsauga bei teisė nepatirti visų formų fizinės prievartos. Todel situacija, kai vaikams galėjo būti taikomos fizinės bausmės, o suaugusiems tokiais atvejais taikoma teisinė apsauga, buvo nepagrįsta.

Islandija

2003 m. kovo mėn. Islandijos vyriausybė parengė naują Vaikų įstatymą, kuris įtvirtino visišką fizinių bausmių vaikams uždraudimą, jų naudojimo namuose neteisėtumą. Įstatymo 28 straipsnyje įtvirtinta: „*Tėvai privalo saugoti savo vaikus nuo bet kokios fizinės ar protinės prievartos ar kito žeminančio elgesio*“. Vyriausybė ir Vaikų ombudsmenas šią nuostatą aiškina kaip tiesioginį draudimą tėvams naudoti fizinės bausmės. Šią nuostatą papildė 2002 m. Vaiko apsaugos įstatymo normos, kurios įtvirtino tėvų pareigą „elgtis su savo vaikais rūpestingai ir dėmesingai“ bei „visuomet užtikrinti vaikų gerovę“. Naujas įstatymas įsigaliojo 2003 m. lapkričio 1 d.

Nors tėvai neturi jokių teisinių argumentų, pareišinančių fizinės bausmės tačiau įstatyme numatyta teisė naudoti fizinius suvaržymus, kaip išimtinę priemo-

ne, kai asmuo kelia pavojų sau ar kitiems. Fizinį bausmių taikymas gali patekti į Vaiko apsaugos įstatymo (2002 m.) reguliavimo sritį, kuriame numatytas laisvės atėmimas asmenims, „turintiems savo globoje vaiką ir besielgiantiems su juo faziškai ar protiškai blogai, naudojantiems prieš jį ar ją seksualinę ar kiokią prievartą, faziškai ar protiškai ji ar ją apleidžiantiems ir dėl to kylant pavojui vaiko gyvybei ar sveikatai“ (98 str.), taip pat tiems asmenims, kurie taiko bausmes vaikams, grasinama ar kelia jiems pavojų, galinčių padaryti vaikui fizinės ar protinės žalos (99 str.), taip pat laisvės atėmimas arba bauda asmenims, kurie agresyviai, naudodami prievartą, nepadoriai elgiasi su vaiku arba sužeidžia ar įžeidžia jį ar ją (99 str.).

Ukraina

2004 m. Ukrainoje įsigaliojo naujas Šeimos kodeksas, uždraudžiantis visas kūno bausmes. Naujo Kodekso 150 straipsnis detalizuoja tėvų pareigas vaikų atžvilgiu ir uždraudžia fizinės bausmės, taip pat bet kokias kitas žeminančias bausmes ar elgesį. 2001 m. Smurto šeimoje prevencijos įstatymas įtvirtino, jog bet kokia prievarta šeimoje prieš vaiką yra neteisėta.

Rumunija

Naujas Vaiko teisių apsaugos ir paramos įstatymas Rumunijoje uždraudė fizinės bausmės. Įstatymą 2004 m. birželį priėmė abeji Rumunijos parlamento rūmai, jis įsigaliojo 2005 m. sausio 1 d.

28 straipsnyje įtvirtinta:

„1. Vaikas turi teisę, kad jo asmenybė ir individualybė būtų gerbiama; jis negali būti baudžiamas fizinėmis bausmėmis ar patirti kitoki žeminančių elgesį.

2. Vaikui gali būti taikomos tik jo orumą atitinkančios auklėjimo priemonės ir jokiais atvejais nėra leidžiamos fizinės bausmės arba bausmės, susijusios su vaiko fizine ar protine raida ar galinčios paveikti jo emocinę būseną.“

90 straipsnio nuostata detalizuoja: „Draudžiama naudoti bet kokias fizinės bausmės arba atminti iš vaiko jos ar jo teises, jei tai gali sukelti pavojų jo gyvybei, fizinei, protinei, dvasinei, moralinei ar socialinei raidai, kūno vientisumui, fizinei ar protinei sveikatai, tiek šeimoje, tiek institucijoje, kuri užtikrina vaiko apsaugą, globą ir ugdymą.“

Vengrija

Fizinės bausmės namuose buvo uždraustos 2004 m. gruodį Vengrijos parlamentui priėmus Vaikų apsaugos ir globos įgyvendinimo įstatymo (1997 m.) pakeitimus. Jie įsigaliojo 2005 m. sausio 1 d.

Šio įstatymo 6 straipsnio 5 dalyje įtvirtina: „*Vaikas turi teisę į orumo apsaugą, būti apsaugotas nuo prievartos – fizinio, seksualinio, psichologinio smurto, nesėmningos globos ir bet kokios informacijos jam padarytos žalos. Vaikas negali būti kankinamas, patirti fizinį bausmių ar bet kokio žiaurumo, nežmoniškų ar žeminančių bausmių ar elgesio.*“

Graikija

2006 m. spalio 19 d. Graikijos parlamentas priėmė Kovos prieš smurtą šeimoje įstatymą, pagal kurį fizinį bausmių taikymas vaikams šeimoje yra draudžiamas. Naujo įstatymo 4 str. numatyta: „*Fizinė prievarta prieš vaikus, naudojama kaip auklėjamoji priemonė, sukelia Civilinio kodekso 1532 str. numatytas pasekmes.*“

Civilinio kodekso 1532 str. numato įvairias piktnaudžiavimo tėvų valdžia teisinės pasekmes, iš kurių sunkiausia – tėvų valdžios atėmimas, skiriamas teismo. Įstatymo projekte aiškinamajame rašte pabrėžiama, jog „*fizinės bausmės nėra leisimos auklėjimo priemonės pagal Civilinio kodekso 1518 str.*“ Civilinio kodekso 1518 str. įtvirtina tėvų teisę naudoti „*pataisymo priemonės*“, jei jos yra būtinos pedagoginiu požiūriu ir nepažeidžia vaiko orumo.

Aukščiau apirtos valstybės „*nemušimo*“ nuostatas įtvirtino civiliniuose arba konkrečiai vaiko teisių apsaugai skirtuose nacionaliniuose įstatymuose. Kitose valstybėse, pavyzdžiui, Italijoje, Portugalijoje, Izraelyje, fizinės bausmės privачioje erdvėje (namuose, šeimose) buvo uždraustos teismų sprendimais, nagrinėjant konkrečias tėvų prievartos prieš vaikus bylas. Ne visose iš jų šie aukščiausios instancijos teismų sprendimai vėliau įtvirtinti įstatymuose (Italijoje ir Portugalijoje kol kas tai nėra padaryta).

Izraelis

2000 m. sausį Izraelio Aukščiausiasis teismas uždraudė visas tėvų vaikams taikomas kūno bausmes. Sprendimas buvo priimtas byloje *Natalie Bako prieš valstybę*. Šioje byloje motina buvo nuteista už prievartą prieš savo nepilnametį vaiką ir jo sužalojimą. Ji kreipėsi į Aukščiausiąjį teismą ginčydama ankstesnius nuosprendžius ir motyvuodama, jog ji vaiko atžvilgiu naudojo priimtina auklėjamąją priemonę – „*tinkamą/protingą*“ baudimą“. Teismas nusprendė, jog jos motyvai, esą veiksmai buvo atlikti siekiant vaikui gero, prieštarauja fundamentalioms visuomenės vertybėms: pagarbai žmogiškajam orumui, kūno vientisumui. Teismas tai pat konstatavo, jog „*fizinės bausmės pažeidžia vaiko kūną, jaus-*

mus, orumą ir tinkamą raidą. Tokios bausmės nutolina mus nuo mūsų tikslo – visuomenės be smurto. Mūsų visuomenėje nuo šiol tėvams yra draudžiama kaip ngdymo priemonę naudoti fizinės bausmės ar metodus, kurie žemina vaiką.⁷⁵

Tais pačiais metais Knesetas įstatymu panaikino nusistovėjusią „tinkamo/ protoingo baudymo“ nuostatą.

Italija

Italijoje 1996 m. Aukščiausiasis teismas Romoje paskelbė, jog fizinės bausmės yra neteisėtos, tačiau tai dar nėra aiškiai ir vienprasmškai įtvirtinta įstatymų leidyboje.

Byloje tėvas buvo kaltinamas dažnu prievartos naudojimu prieš savo dešimmetę dukrą. Tėvas gindamasis išdėstė, jog jis negali būti pripažintas kaltu dėl blogo elgesio su savo dukra, nes jis tenorejo paraisyti savo vaiko elgesį. Teismas atmetė tokią gynybą ir pabrėžė, jog, remiantis Italijos konstitucija, įstatymais bei tarptautine teise, tėvams draudžiama naudoti prievartą auginant savo vaikus. Pagrindinės tokio sprendimo priežastys:

1) Italijos teisinė sistema didžiausią svarbą teikia asmens orumo apsaugai. Savoka „asmuo“ apima ir vaikus, kurie turi lygiai tokias pačias teises ir nebėra objektai, tėvų privalomi apsaugoti, arba tėvų nuosavybės objektai;

2) auklėjimo tikslas – harmoninga vaiko asmenybės raida – negali būti pasiekta prievartinėmis priemonėmis, kurios prieštarauja šiam tikslui.⁷⁶

Prievartos naudojimas auklėjimo tikslais buvo pripažintas neteisėtu. Teismo manymu, pats terminas „vaiko paraisymas“, „vaiko elgesio paraisymas“ reiškia požiūrį į vaiko auklėjimą, kuris yra kultūrinu atžvilgiu anachroniškas, o istoriniu – pasenęs. Jis turėtų būti pakeistas, atsisakant bet kokių hierarchijos ar autoritarizmo aspektų. „Paraisymo“ terminas turi būti suprantamas kaip auklėjimo sinonimas, apibūdinamas atsakingu socialiniu išpareigojimu tarp auklėtojo ir mokinio.

Portugalija

Portugalijoje Civiliniame kodekse vaikai ir tėvų santykiai yra apibrėžti paklusnumo ir „tėvų valdžios“ terminais (1878 str.). Jais remiantis, tėvai turi vadovauti vaikų auklėjimui, yra už tai atsakingi. 1994 m. Aukščiausiasis teismas priėmė

⁷⁵ Community Law Centre, Children’s Rights Project. http://www.communitylawcentre.org/zalchidren/2005art19/ho1_no3_overview.php, paskutinį kartą prisijungta 2007 02 21.

⁷⁶ Community Law Centre, Children’s Rights Project. http://www.communitylawcentre.org/zalchidren/2005art19/ho1_no3_overview.php, paskutinį kartą prisijungta 2007 02 21.

sprendimą, kuriame išaiškino, jog šis straipsnis nesuteikia tėvams teisės auginti vaikus naudojant fizinę agresiją. Šis sprendimas dar nėra įtvirtintas įstatymuose.⁷⁷

SIŪLOMI LIETUVOS TEISĖS AKTŲ PAKETIMAI⁷⁸

Atsižvelgiant į tarptautinius Lietuvos Respublikos įsipareigojimus, kylančius ratifikavus JT vaiko teisių konvenciją, kitas tarptautines rekomendacijas, įvertinus užsienio valstybių patirtį bei šia tema diskutijas ir bandymus problemą spręsti Lietuvoje, manytume, jog yra būtina ir mūsų šalies įstatymuose įtvirtinti aiškių ir tiesioginių fizinių bausmių bei kitokio žeminančio elgesio vaikų atžvilgiu draudimą.

Išanalizavę Lietuvos teisės aktus, taip pat užsienio šalių patirtį, manytume, jog nėra tikslinga ir būtina rengti atskirą įstatymą (formos prasme) fizinių bausmių ir kitokio žeminančio elgesio su vaikais draudimui įtvirtinti.⁷⁹ Lietuvoje teisinius santykius šeimose reglamentuoja Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (III knyga „Šeimos teisė“), jis (XI skyriaus antrame skirsnyje 3.161–3.164 straipsniuose) kartu su Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu⁸⁰ įtvirtina ir vaiko teises, tėvų, globėjų, rūpintojų teises ir pareigas. Galimi keli teisinio reglamentavimo variantai, jie visi šiame straipsnyje bus suformuluojami, o galutine išvada turėtų būti platesnių diskusijų rezultatas.

Viena iš galimybių būtų papildyti LR civilinio kodekso 3.161 straipsnį 4 dalimi:⁸¹

⁷⁷ Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children. <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/frame.html>

⁷⁸ Už pastabas ir pasiūlymus šiam straipsnio skirsniui esame nuoširdžiai dėkingi Ilgamačiam Teisės instituto direktoriui, teisininkui *Antanui Dapšini*.

⁷⁹ Nebent svarstytinas (visų formų) smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos įstatymo projekto rengimas. Tačiau jį tikslinga būtų derinti su Nacionaline smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos 2005–2007 metų programa, joje numatytais priemonėmis.

⁸⁰ Pažymėtina, jog netrukus turėtų būti parengta nauja šio įstatymo redakcija. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakėtimo įstatymo projekto parengimas numatytas Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintame Vaiko gerovės politikos strategijos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 metų plano 1.1. p. (numatytas parengti dar 2006 metais, atskirai vykdytojais: Socialinės apsaugos ir darbo, Teisingumo, Švietimo ir mokslo, Sveikatos apsaugos, Vidaus reikalų ministerijos).

⁸¹ Svarstėme ir LR CK 3.155 straipsnio papildymo variantą, tačiau toks reglamentavimas, atrodo, per siauras, ši nuostata būtų stėjama tik su tėvų valdžia ir galėtų kilti klausimų dėl jos taikymo globos (rūpybos) ir kituose teisiniuose santykiuose.

„4. Vaikai turi teisę būti auklėjami be smurto ir gerbiant jų orumą. Vaikų fizinis baudymas ar kitoks juos žeminantis elgesys draudžiamas.“

Pažymėtina, jog Civilinio kodekso 3.161 straipsnis aprašia vaiko teises. Alternatyvus variantas būtų minėto straipsnio 3 dalį po žodžio „būti“ papildyti žodžiu „dorai“ ir šio straipsnio nepildyti 4 dalimi arba palikti tik pirmą siūlomos naujos dalies sakinį. Fizinį bausmių draudimas galėtų būti formuluojamas ir (tik) kaip pareiga tėvams, rūpintojams, globėjams. Būtų galima papildyti CK 3.159 straipsnio 3 dalį arba ši straipsnį papildyti nauja 4 dalimi, pvz., *„Draudžiama žiurviai elgtis su vaiku, taikyti jam smurtinio pobūdžio nuobaudas ar kitaip žemininti jo orumą“* arba, pasinaudojant Konstitucijos 21 straipsnio formuluote, *„Draudžiama vaiką kankinti, žaloti, žemininti jo orumą, žiurviai elgtis su vaiku, taip pat taikyti jam tokias nuobaudas“,* arba pasirinkti teiginio formą, pvz., *„Vaiko fizinis baudymas ar kitoks jį žeminantis elgesys draudžiamas“* arba *„Vaiko fizinis baudymas ar kitoks vaiką žeminantis smurtinis elgesys draudžiamas“,* arba *„Tėvų valdžia negali būti vykdoma naudojant fizinį ar psichinį smurtą prieš vaiką ar kitą žeminant jo orumą“,* arba *„Tėvų valdžia turi būti vykdoma be smurto ir gerbiant vaiko orumą“* ir pan. Būry tikslinga CK 3.159 straipsnį po žodžio „nepanaudojimą“ papildyti žodžiais *„arba netinkamą panaudojimą ir (arba) piktnaudžiaviną tėvų valdžia“.*

Naujasis Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (priimtas 2000 m. liepos 18 d., įsigaliojo 2001 m. liepos 1 d.) buvo keistas tik keturis kartus – 2004 m. balandžio 27 d. (pakeista 17 straipsnių) ir tų pačių metų lapkričio 11 d. (dėl vaikų iki 24 metų išaikymo papildytas 3.194 str.), 2006 m. birželio 22 d. (dėl simbolinių dovanų valstybės tarnautojams panaikintas 6.470 str.), 2006 m. spalio 31 d. (dėl savavališkų statybų pakeistas 4.103 straipsnis). Teisinio reglamentavimo stabilumo sumetimais CK keičiamas retai ir tik esant didelei būtinybei. Vis dėlto, atsizvelgiant į siūlomos nuostatos svarbą bei tarptautines rekomendacijas, manytume, kad būtų tikslinga tokią nuostatą įvairinti būtent Civiliniame kodekse.

Šios nuostatos pagrindiniai tikslai:

- 1) aiškiai ir tiesiogiai uždrausti fizinį bausmių taikymą prieš vaikus, net ir juos auklėjant;
- 2) įvairinti pozityvaus vaikų auklėjimo (be prievartos) gaires bei skatinti tokių priemonių taikymą;
- 3) didinti visuomenės sąmoningumą bei pakeisti požiūrį į fizinį bausmių taikymą vaikams bei auklėjimo kultūrą;

4) sumažinti fizinės prievartos prieš vaikus atvejų, ypač šeimoje, skaičių. Įvertinus tai, jog galiojančiuose teisės aktuose nėra tiesioginio ir aiškaus draudimo taikyti bausmes mokyklose, siūlytume LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 34 straipsnį papildyti 3 dalimi:

„3. Vaikas turi teisę būti mokomas be smurto ir gerbiant jo orumą. Vaiko fizinis baudymas ar kitoks jį žeminantis elgesys draudžiamas.“

ORGANIZACINĖS PRIEMONĖS

Valstybės, kuriose buvo priimti „nemušimo“ įstatymai, kartu su teisinėmis priemonėmis ėmėsi ir organizacinių, socialinių bei kitokių priemonių komplekso, siekdamos paskleisti visuomenėje priimtų nuostatų skelbiamą idėją. Jų patirtis parodė, jog, siekiant pakeisti visuomenės požiūrį, vien priimti įstatymą nepakanka, būtina planuoti ir sistemingai taikyti kitas priemones.

Švedija. Teisingumo ministerija organizavo didžiulę visuomenės informavimo kampaniją. Lankstinukuose, išdalytuose kiekvieniems namams, kuriuose augo vaikai, buvo parašyta, jog *„įstatymas dabar draudžia taikyti vaikų atžvilgiu visų formų fizinės bausmės, įskaitant plaukštelėjimus ir pan., tačiau net nereikia sąkyti, jog jūs ir toliau galite pagrįbti savo vaikų nuo karštos viryklės ar atidaryto lango, kai jami kyļa pavojius susižaloti“*.

Vokietija. Federalinė vyriausybė ir NVO bendradarbiavo rengdamos visuomenės informavimo kampaniją apie įstatymo reformą bei skatinimą tėvams auginti savo vaikus be prievartos. Kampanijos tikslas, buvo ne viešai sukritikuoti tėvus, bet informuoti bei šviesti juos, kaip galima auginti vaikus su pagarba pagarba ir rūpesčiu. Kampaniją sudarė dvi dalys. Pirmą dalis: lankstinukai, plakatai, pranešimai ir socialinė reklama per televiziją. Kita dalis – atskiri projektai ir bendruomenių iniciatyvos auginančioms vaikams tėvams palaikyti visoje Vokietijoje. Išymūs žmonės, įskaitant federalinį šeimos, pagyvėnusių žmonių, moterų ir jaunimo ministrą, buvo paskirti šios kampanijos ambasadoriais, propaguojančiais vaikų auklėjimo be prievartos idėją.

Vienas iš šūkių, kuris skelbtas visą įstatymo pakeitimo procesą, buvo „Padedk, o ne bausk.“ Tuo pabrėžta, jog pagrindinė pakeitimų intencija yra keisti visuomenės nuomonę ir pasidlyti šeimoms būdus, kaip spręsti konfliktus, naudoti jėgos ne prievartos.

Tuo tikslu priėmus įstatymą iškart buvo pradėta visuomenės švietimo kampanija, pavadinata „Daugiau pagarbos vaikams“. Ją finansavo federacinė vyriausybė, bet įgyvendinta ji buvo pasitelkus federalinės ir vietinių valdžios instituci-

jų bei nevyriausybinių organizacijų pajėgas. Konkreti kampanijos išraiška buvo įvairi, priklausomai nuo vietovės, bet panaudota daug įvairių metodų šiai žiniiai skleisti visoje valstybėje: nuolatinės translacijos nacionalinėje televizijoje, lankstinukų ir kitos mokomosios literatūros tėvams paruošimas, platinimas, vieši renginiai ir teminiai seminarai, struktūruoti kursų, kaip tėvų švietimo programos sudėtinės dalies, pristatymas ir t. t.

Nuolatinė atsakomybė už ilgalaikį įstatymo įgyvendinimą buvo perduota nacionalinės ir vietinės valdžios institucijoms (tuo pačiu įstatymo pakeitimu).

Suomija. Čia taip pat nebuvo apsiribota įstatymo pakeitimu. Vykdyta plati visuomenės informavimo kampanija. Teisingumo ministerija, Nacionalinė socialinių reikalų taryba, Centrinė vaiko gerovės sąjunga, nevyriausybines organizacijos ir kitos sveikatos apsaugos, socialinės gerovės įstaigos platino įvairius lankstinukus (pvz.: „Kas yra geras auklėjimas?“, „Kai negali susitvarkyti, ieškok pagalbos: nemušk savo vaiko“ ir pan.). Taip pat buvo rodomi trumpi pranešimai per televiziją pačiu žiūrimesniu laiku, prieš pagrindines vakaro žinių laidas (pvz.: „Ar jūs mušate savo vaiką?“, „Pakalbėkite su vaiku. Išspręskite savo nesutarimus diskusijomis“ ir t. t.).

Danija. Po įstatymų reformos buvo surengta daug viešų diskusijų, aptarimų, konsultacijų, taip pat Nacionalinės vaikų tarybos ir Danijos „Gelbėkit vaikus“ organizuota kampanija.

Kanada. Nors šalyje dar nepriimtas „nemušimo“ įstatymas, tačiau yra plačiai apie jį diskutuojama bei svarstomos priemonės, kurių reikėtų imtis norint keisti visuomenės požiūrį į fizinių bausmių taikymą vaikams. Kanadoje siekiama plėtoti visuomenės švietimo strategijas siekiant informuoti Kanados gyventojus apie fizinių bausmių keliamas grėsmes:⁸²

1. Aiški ir nedviprasmiška žinia turi nuolat pasiekti tėvus bei globėjus nacionaliniu ir vietiniu lygmeniu, jog vaikų žalojimas nėra priimtinas metodas jų elgesiui valdyti.

2. Turi būti parengta ir visuotinai siūloma tėvystės mokymo programa, pagal kurią suteikiamos žinios apie veiksmingą „atsaką“ į vaiko elgesį, jo raidos etapų, vaikų-tėvų konfliktus ir pan. Nacionalinės, regioninės ir vietos valdžios institucijos dalijasi atsakomybę už tokių programų visoje šalyje organizavimą bei finansavimą.

⁸² Joint Statement on Physical Punishment of Children and Youth. Coalition on the Physical Punishment of Children and Youth. 2003. http://www.bcjfb.org/bootprints/position/joint_statement_corporal_punishment.pdf

3. Tikslinės prevencijos strategijos turi būti įgyvendintos tėvams ir besiruošiantiems tapti tėvais, globėjais ar įvaikintojais, taip pat naujiems Kanados gyventojams. Informavimas apie fizinės bausmės ir veiksmingą auklėjimą turi būti auklių, vaikų ir jaunimo darbuotojų, pedagogų rengimo programos dalis.

Lietuvoje priimant „nemušimo“ įstatyminę nuostatą yra svarbu apgalvoti ir parengti veiksmų planą siekiant uždrausti fizinės bausmės visomis, ne tik teisinėmis priemonėmis. Veiksmų plane turėtų būti numatyta:

- 1) kuo platesnė visuomenės informavimo kampanija;
- 2) tėvų ir šeimų konsultavimo bei švietimo apie auklėjimo be prievartos priemonės ir metodus programų parengimas ir taikymas;
- 3) valstybinių, vietos savivaldos institucijų bei nevyriausybinių organizacijų įtraukimas į įvairių priemonių įgyvendinimą bei atsakomybės pasidalijimas;
- 4) išsamus tyrimas fizinį bausmių taikymo priežastims, pobūdžiui, paplitimui įvertinti;
- 5) valstybės naudotų priemonių siekiant sumažinti ir panaikinti fizinės bausmės poveikio vertinimas;
- 6) kitos veiksmingos priemonės, kurias galėtų siūlyti suinteresuotos valstybinės institucijos ir nevyriausybines organizacijos, privatus asmenys.

LAUKIAMI POKYČIAI IR REZULTATAI

Įvairūs tyrimai kol kas neleidžia tiksliai atsakyti į klausimą, ar įstatyminis bet kokio smurto prieš vaikus jų artimiausioje aplinkoje uždraudimas gali sumažinti fizinį bausmių šeimose skaičių, tačiau manytina, kad tokio įstatymo priėmimas turės įtakos visuomenės nuomonei.⁸³

Pavyzdžiui, Švedijoje, kaip jau buvo minėta, vaikų drausminimą smurtu draudžiantis įstatymas buvo priimtas dar 1979 m. ir ilgainiui pastebėti tokie rezultatai:⁸⁴

- po 20 m. atliktas tyrimas parodė, kad fizinį bausmių vaikams taikymas šeimose sumažėjo nuo 50 % (1980 m.) iki 10 % (1999 m.);
- pasikeitė viešoji nuomonė. Ankstesniojoje švedų kartoje 55 % gyventojų fizinės bausmės laike leistinomis, šiuo metu tokių tėra 10 % ir tik 6 % jaunesnių nei 35 m. gyventojų amžiaus grupėse;

⁸³ *Kietavė L.* Vaikų teisės // Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius, 2005, p. 206.

⁸⁴ Juos lemė, žinoma, ne vien teisės normų pakaitimas, bet ir daugelis kitų socialinių, kultūrinių ir ekonominių veiksnių.

• padaugėjo registruotų smurto atvejų; tai susiję su didesniu dėmesingumu smurto apraiskoms;

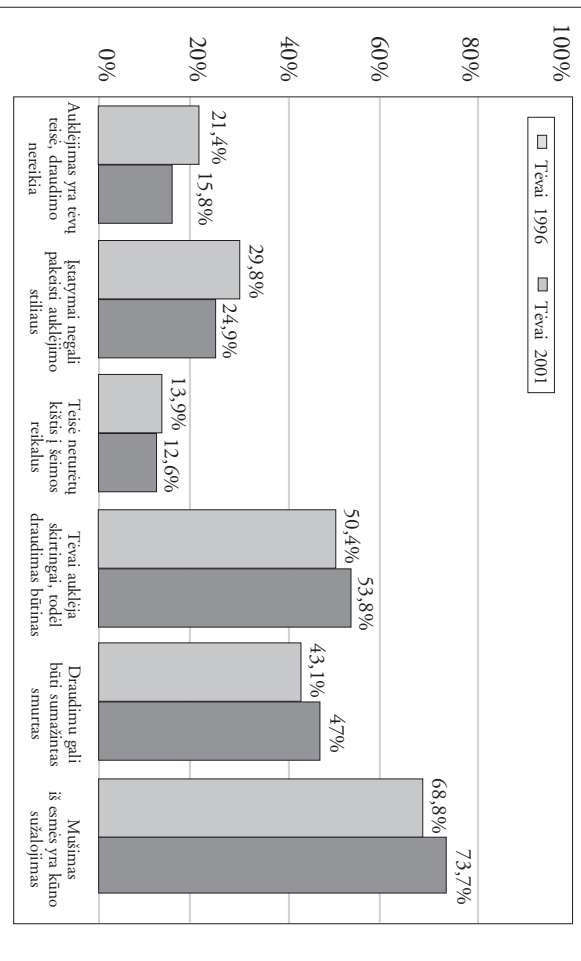
• smurto atvejų mokykloje ir kitose jaunimo įstaigose nesumažėjo.

Įstatymo kritikų argumentai, kad švedų jaunimas praras bet kokią discipliną nepasitvirtino. Elgesio problemų pobūdis ir jų sunkumas šioje srityje yra kur kas mažesni nei daugumoje kitų industrinių valstybių.⁸⁵

Vokietijoje 2000 m. lapkričio mėnesį priėmus fizinių bausmių taikymą draudžiančias įstatymines nuostatas, po vienerių metų buvo nuspręsta socialiniais tyrimais patikrinti, kaip pasikeitė suaugusiųjų ir vaikų nuomone. VISOJE šalyje buvo atlikti reprezentatyvūs standartizuoti pokalbiai su 3000 tėvų (2001 m. spalio mėn.) ir 2000 vaikų (2002 m. kovo mėn.), šios apklausos duomenys palyginti su analogiškais studijomis, atliktomis 1994 ir 1996 metais. Kai kurie apklausos rezultatai pavaizduoti grafike.

Tėvų požiūrio į fizinės bausmės pokytis Vokietijoje 1996 ir 2001 m.⁸⁶

Ar pritariate šioms nuostatomis, susijusioms su fizinių bausmių draudimu?
1996 ir 2001m.

2 pav.

⁸⁵ *Todesfälle bei Kindern durch Misshandlungen und Vernachlässigung in den Industrieländern. Zusammenfassung der internationalen Vergleichsstudie „Child Maltreatment Deaths in Rich Nations“.* UNICEF-Innocenti Report Card Nr. 5, Florenz, August, 2003, p. 9–10.

Buvo padaryta išvada, kad nepakantumas fiziniams bausmėms visuomenėje padidėjo, kaip ir sąmoningumas šeimose. Daugiau kaip 30 % apklaustųjų žinojo apie įvykusių šios sritys teisinę reformą, daugiau tėvų, kurie kartais tebebausdavo savo vaikus fiziniėmis bausmėmis, laikė jų netaikymą auklėjimo idėju (stengėsi jų netaikyti), dažniau kalbedavosi apie tai su savo vaikais ir pan.⁸⁷ Žinoma, šie pokyčiai nebūtinai buvo įsistatymų normų pakeitimo rezultatas, tačiau tendencijos rodo, kad keitimai buvo padaryti laiku.

Tikėtina, jog panašios tendencijos turėtų būti pastebimos ir Lietuvoje.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Trumpai reziumuojant šiane tyrime išdėstytas mintis, galima pateikti pagrindines išvadas:

1. Smurtas prieš vaikus, įskaitant fizinių bausmių taikymą, sukelia daug žalingų trumpalaikių ir ilgalaikių pasekmių, jis nemoko deramo elgesio ir iš esmės yra kenksmingas.
2. Maždaug 2/3 vaikų Lietuvoje patiria sunkesnę ar lengvesnę psichinę ir fizinę arimųjų prievartą. Lietuva šiuo požiūriu bemaž nesiskiria nuo Europos šalių vidurkio. Pažymėtina, jog tėvų smurtiniam elgesiui tik menką įtaką daro vaikų elgesys, t. y. tėvai fizines bausmes vaikams taiko už labai įvairius prasižengimus, dažnai jų taikymą lemia susidariusi situacija ir tėvų būseną (savijautą), o ne pačių vaikų poelgiai.
3. Įvairūs tyrimai rodo, jog didžioji suaugusių Lietuvos gyventojų dalis mano, jog fizinės bausmės nepadeda tapti geresniu žmogumi, nelanko jų būtina auklėjimo priemone, taip pat pritaria siekiui jas uždrausti.
4. Fizinių bausmių (mušimo) draudimo klausimas Lietuvoje aktyviai keliamas jau gerą dešimtmetį, yra išleista nemažai šios tematikos leidinių, atlikta tyrimų, atspausdinta straipsnių. Išskirtinių dėmesį šiai problemai, ypačiai pataraisiais metais, skyrė ir žiniasklaida.
5. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija ir Europos Tarybos rekomendacijos siūlo valstybėms vienareikšmiškai uždrausti fizinės bausmės. Jungtinių

⁸⁶ Pagal *Bassmann K. D.* Erste Auswirkungen des Gesetzes zur Ächtung der Gewalt in der Erziehung. IKK-Nachrichten. Deutsches Jugendinstitut e. V., Nr. 1-2, 2003.

⁸⁷ Pagal *Bassmann K. D.* Erste Auswirkungen des Gesetzes zur Ächtung der Gewalt in der Erziehung. IKK-Nachrichten. Deutsches Jugendinstitut e. V., Nr. 1-2, 2003.

Tautų vaiko teisių komitetas savo išvadose paragina Lietuvą įstatyminiu lygmeniu uždrausti fizinių bausmių vaikams taikymą. Teisė būti auklėjamam be smurto yra neatimama vaiko teisė. Pažymėtina, jog tarptautinės rekomendacijos (neįgy primygtinai) nurodo, kad fizinių bausmių taikymo draudimo pažeidimui nebūtinai turi būti siejami su kriminalinėmis bausmėmis – toks „užbur-tas smurto ratas“ gali toliau reprodukuoti smurtą.

6. Beveik pusė Europos Tarybos šalių toki draudimą yra numacičiusios savo įstatymuose arba jį suformavo teismų praktika. Šalys pasirinka labai įvairius tokio draudimo įtvirtinimo būdus.

7. Išanalizavę pagrindines teisinės nuostatas Lietuvoje, siūlome atitinkamai papildyti Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos įstatymą.

8. Akiivaizdu, jog vien teisės normų pakeitimas savaime visuomenėje nieko nepakeis. Tam, kad jis būtų veiksmingas, numatytinos ir įgyvendintinos atitinkamos organizacinės priemonės.

9. Kitų šalių praktika ir patirtis rodo, kad įstatyminis fizinių bausmių taikymo laikams draudimas, sutapęs su palankiomis visuomenės raidos tendencijomis, duoda gerų rezultatų ir žmonių pakantumas smurtui bei prievartai mažėja.

LITERATŪRA

1. *Atakus M.* Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikaltamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. // Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
2. *Alksnis G., Gudavičiūtė D.* Lietuva – jaunų mušėikų ir skriaudikų šalis // Lietuvos rytas, 2001, Nr. 181.
3. Apklausa: nemažai Lietuvos vaikų patiria emocijų ir fizinių smurtą // BNS/Delfi, 2005 06 15.
4. *Auryla V.* Žiaurumas lietuvių literatūroje ir vaikas. Konferencijos „Atrask vaiko teises“, vykusių 1998 m. gruodžio 10–12 d. Vilniuje, medžiaga. Vilnius, 1999.
5. „Ar teisus stipresnis?“. Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius, 1999.
6. *Babkauskienė I.* Ar iš tiesų Lietuvos vaikai agresyviausi? // Respublika, 2001 08 13.
7. *Baibokaitė A., Žilinkaitė R.* Vaikų apsauga nuo juos žalojančio tėvų elgesio // Lietuvos šeima, Vilnius, 1994–1995.
8. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Vilnius, 2001.
9. *Bersnėvičius G.* Vaikmušai kaip popkultūros stabas // Argimimas/Delfi, 2002 10 03.
10. *Blazys V.* Prievarta prieš vaikus // Nepilnamėčių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001.

11. *Bassmann K. D.* Erste Auswirkungen des Gesetzes zur Achtung der Gewalt in der Erziehung. IKK-Nachrichten. Deutsches Jugendinstitut e. V. 2003, Nr. 1-2.
12. Child Maltreatment Deaths in Rich Nations. UNICEF, 2003.
13. Community Law Centre. Children's Rights Project http://www.communitylawcentre.org/za/children/2005art19/vol1_no3_overview.php.
14. *Dabkevičiūtė L.* Smurto prieš vaikus tematika dienraščio „Lietuvos rytas“ (2002 m.) // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2003, Nr. 2, p. 95–102.
15. *Dapšys A., Sakalauskas G.* Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai. Vilnius, 2005.
16. Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto išvadų įgyvendinant JT vaiko teisių konvenciją Lietuvoje. Paskelbta 2007 02 13, žr. <http://www.socmin.lt/index.php?z=566603514>
17. *Drakšis R.* Svarbesni neplinanėčių baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius, 2005.
18. *Dünkel F., Geng B.* Jugendgewalt und Kriminalprävention. Empirische Befunde zu Gewalttaten von Jugendlichen in Greifswald und Usedom/Vorpommern und ihre Auswirkungen für die kommunale Kriminalprävention. Forum Verlag Godesberg. Mönchengladbach, 2003.
19. *Dünkel F., Hagemann O., Kesternann C., Morgenstern Ch.* Kriminalität, Strafrechts- und Strafvollzugsentwicklung im Ostseeraum: kriminologische und strafrechtliche Aspekte des Sanktionenrechts und der Sanktionspraxis vor dem Hintergrund gesellschaftlicher Wandlungsprozesse. Forschungsprojekt „Mare Balticum“. Zwischenbericht. Greifswald, 2003.
20. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987 (su vėlesniais pakeitimais).
21. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas. *A. prieš Didžiąją Britaniją* byla. 1998 m. rugsejo 23 d. [http://cmiskp.echr.coe.int/tkrp197/portal.asp?sessionId=6996438&skin=hudoc-en&action=request](http://cmiskp.echr.coe.int//tkrp197/viewhbk.m.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACBCBD1763D4D8149&key=813&sessionId=6996438&skin=hudoc-en&attachment=true)
22. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas. *Costello-Roberts prieš Didžiąją Britaniją* byla. 1993 m. vasario 23 d. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkrp197/portal.asp?sessionId=6996438&skin=hudoc-en&action=request>
23. *Gilligan J.* Smurto prevencija. Vilnius, 2002.
24. Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children. <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/frame.html>.
25. *Grudaitė S.* Beržinė košė vaikams nesveika // DELFI, 2006 06 19.
26. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. UNICEF, 1998.
27. *Jackevičius M.* Kas apsaugos nuo smurto šeimose? // DELFI, 2006 06 20.
28. *Janušonienė D.* Tėvai terorizuoja vaikus // Veidas, 1999 02 11.

29. *Jazukevičiūtė D.* Tautai „vaziuoja stogas“ // Veidas, 2005 05 05.
30. *Jazukevičiūtė D., Samuolytė V.* Mylimi ir nemylimi // Veidas, 2001 08 02.
31. Joint Statement on Physical Punishment of Children and Youth. Coalition on the Physical Punishment of Children and Youth, 2003.
http://www.boifv.org/hottopics/position/Joint_Statement_Corporal_Punishment.pdf
32. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havano taisyklės, 1990 m.).
33. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės, 1990 m.).
34. Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės, 1985 m.).
35. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos specialiosios sesijos vaikų klausimais veiksmų planas, 2002.
36. Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto išvados dėl Lietuvos antrosios ataskaitos. 27 January 2006, CRC/C/LTU/CO/2 Unedited Version, Concluding observations on second report, paras 8, 9, 37 and 38 (a, b and c)), žr.: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/frame.html>.
37. Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto išvados dėl Lietuvos išanginės ataskaitos. CRC/C/15/Add. 146. 2001 01 26.
38. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, 1989 11 20. Ratifikuota nuo 1995 07 03 // Valsybės žinios, 1995, Nr. 60–1501.
39. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita. Parvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 142 // Valsybės žinios, 2004, Nr. 24–739.
40. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. Patikros lapai. UNICEF.
41. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. UNICEF. 2002.
42. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo Lietuvoje ataskaita. 2000 m. (www.socmin.lt).
43. *Kamariuskienė D., Šinparys G.* Tėvų inužio aukos – bejėgiai vaikai // Lietuvos rytas, 2002, Nr. 213.
44. *Kemerienė S.* Spirk ir bus atidaryta? // Arginimas, 2006, Nr. 47, p. 3.
45. *Kietytė L.* Vaikų teisės // Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius, 2005.
46. *Karalienė A.* Smurtas prieš vaikus – smurtas prieš visą visuomenę // Bernardina.lt, 2006 05 29.
47. *Labkyne H.* Ar fizinė bausmė yra smurtas? // 2006 02 06, Lietuvos krikščionių studentų bendrijos internetinis puslapis www.lksb.lt
48. *Leišingienė I.* Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas, 1997.
49. Lietuvoje vis dažniau smurtaujama prieš vaikus, teigia prokuratūra // Bernardina.lt, 2007 02 23.

50. Lietuvos jaunimo portretas 1997. Sociologinis tyrimas // Vilnius: VIRTUVU sociologijos laboratorija, 1997.
51. Lietuvos mokslieviai išsiskiria polinku į smurą // BNS, 2006 01 24.
52. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1 (su vėlesniais pakeitimais).
53. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-27/41 (su vėlesniais pakeitimais).
54. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais).
55. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262 (su vėlesniais pakeitimais).
56. Lietuvos Respublikos nevyriausybinių organizacijų komentaras Lietuvos Respublikos ataskaitai „[jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje (1999)“ . Vilnius, 2000.
57. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 63-2853 (su vėlesniais pakeitimais).
58. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos ataskaita 2003 m. (žr. <http://vaikams.bs.lt/informaciniataaskaita2003.doc>).
59. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 33-807 (su vėlesniais pakeitimais).
60. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl nacionalinės programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą (2000 01 11 Nr. 29) // Valstybės žinios, 2000, Nr. 5-144.
61. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programos patvirtinimo (2005 05 04, Nr. 491) / Valstybės žinios, 2005, Nr. 58-2021.
62. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 m. plano patvirtinimo (2005 02 17, Nr. 184) // Valstybės žinios, 2005, Nr. 25-802.
63. „Mano nuomone...“ „Gelbėkit vaikus“ . 2003, Vilnius.
64. *Martin L. R.* Gewalt in der Schule und Erziehung. Bad Heilbrunn, 1999.
65. Mokinių patiriamo ir naudojamo smurto tyrimas: mokinių apklausa 2002 (Tarpautinis projektas „Mare Balticum“). Baigiamoji ataskaita. Vilnius: Teisės institutas, 2003.
66. Nepilnamečiai, padarę sunkius nusikaltimus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai. Vilnius, 2000.
67. *Newell P., Hammarberg T.* Teisė nebūti mušamam // Vaikų teisės. Nuostatų įgyvendinimas. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002, p. 101–111.

68. „Pagalba vaikui, nukentėjusiam nuo smurto“ – teorinės-praktinės konferencijos, vykusios 2005 05 12–13 Vilniuje, pranešimų medžiaga.
69. *Pakalniene R.* Prievarra gimdo prievarą // Lietuvos žinios, 1999, Nr. 73, p. 19.
70. *Peiffer Ch., Wetzels P., Enzmann D.* Innerfamiliäre Gewalt gegen Kinder und Jugendliche und ihre Auswirkungen. Hannover, 1999.
71. *Povilaitis R., Valinkevičiūtė J.* Parčių prevencija mokyklose. Vilnius, 2006.
72. *Povilaitis R.* Parčios mūsų visuomenėje yra tapusios norma // Bernardinai.lt, 2007 02 27.
73. Socialiniai pranešimai 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005–2006 // SADM, Vilnius (žr. *www.socmin.lt*).
74. Pranešimas apie žmogaus teisių padėį Lietuvoje // Žmogaus teisių veiksmų planas (HURIST). Vilnius, 2002.
75. *Prokopčik M.* Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įtaka vaiko teises reglamentuojančiai Lietuvos įstatymų sistemai // Vaiko teises ir pilietinė visuomenė, Vilnius, 2000.
76. Recommendation No. R 85(4) of the Committee of Ministers to Member States on violence in the family (adopted by the Committee of Ministers on 26 March 1985, at the 382nd meeting of the Ministers Deputies).
77. Recommendation No. R (90) 2 of the Committee of Ministers on Social Measures concerning Violence within the Family.
78. *Rogge J.-U.* Kinder brauchen Grenzen. Eltern setzen Grenzen. Hamburg, 2000.
79. *Rogge J.-U.* Tėvai nustato ribas. Vilnius, 2005.
80. *Rogge J.-U.* Vaikams reikia ribų. Vilnius, 2004.
81. *Sakulskuskas G.* Vaikų ir jaunimo teisių apsauga Lietuvoje // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą. JTVP/SPG. Vilnius, 2001.
82. *Saukienė I.* Mūsų vaikai – Europos mušėikos // L.T./Delfi, 2006 03 30.
83. Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. Vilnius, 1997.
84. Suaugęs žmogus neturi mušti vaiko. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2003.
85. Šeimos ir vaikai Lietuvoje. Vilnius, 1995.
86. Šeimos politikos koncepcija (projektas). Vilnius, 1995.
87. Tėvų bausmės bijojęs paauglys žalojo save // DELFI, 2006 10 24.
88. Todesfälle bei Kindern durch Misshandlungen und Vernachlässigung in den Industrielandern. Zusammenfassung der internationalen Vergleichsstudie „Child Maltreatment Deaths in Rich Nations“. UNICEF-Innocenti Report Card Nr. 5, Florenz, August, 2003.
89. *Trakinskienė L.* Mušti ar nemušti vaiką // Socialinis ugdymas (II), Vilnius, 1999, p. 52–59.

90. *Ulba P.* Fizinės prievartos įtaka vaikų elgesiui ir intelekto raidai // Vaikų fizine ir seksualine prievarta, Vilnius, 1996.
91. *Urbonaitė I.* Mokytojai smurtauja ar tik ginasi nuo mokinių? // DELFI, 2007 01 16.
92. Vaikas tarp prievartos ir išnaudojimo. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2000.
93. Vaiko teisių apsaugos garantijos Baltijos šalių teisinėse sistemose: situacija, problemos ir sprendimo perspektyvos. *Phare* demokratijos vystymo projektas „Tarpautiniai standartai ir jų taikymas, ginant vaiko teises Baltijos valstybėse“. 2-osios konferencijos pranešimai. Vilnius, 1998.
94. Vaikų teises. Nuostatų įgyvendinimas. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002.
95. *Verbiene I.* Skriaudikais esame mes gimę? // Lietuvos žinios, 2001, Nr. 46.
96. *Westcott K.* Kodėl Olandijoje gyvena laimingiausi vaikai Europoje? // Bernardinai.lt, 2007 02 20.
97. *Wilbers N., Enzmann D., Schaefer D., Herbers K., Greve W., Weizels P.* Jugendliche in Deutschland zur Jahrtausendwende: Gefährlich oder gefährdet? Ergebnisse wiederholter repräsentativer Dunkelfelduntersuchungen zu Gewalt und Kriminalität im Leben junger Menschen 1998–2000. 1. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden, 2002.
98. Žmogaus teisių komisaro *Alvaro Gil-Robleso* ataskaita apie jo vizitą į Lietuvą 2003 m. lapkričio 23–26 d. (žr. www.urnm.lt).
-

Gintautas SAKALAUSKAS

Laura ŪSELE

Law Institute,
Criminological Research
Department

THE PROHIBITION OF CORPORAL PUNISHMENT OF CHILDREN: SOCIAL AND LEGAL ASPECTS

Summary

The article deals with social and legal problematic of corporal punishment of children. International recommendations, experience of other countries, also social, cultural, pedagogical and legal development tendencies in Lithuania are analyzed. The authors make the conclusion that legal prohibition of corporal punishment of children is necessary in Lithuania, and it will form a new attitude in the society. Several versions of possible legal regulation are suggested for further discussions in a wider circle.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2007 m. kovo 20 d.

Dr. Karolis JOVAIŠAS

Teisės instituto vyr. mokslo darbuotojas
Gedimino pr. 39 / Ankštoji g. 1, Vilnius
Tel. 2101 676

ATPILDO TEISINGUMAS: PROBLEMOS IR PARADOKSAI

Lietuvos teisinėje literatūroje iš esmės nagrinėjamas vienas iš daugelio teisingumo aspektų – proporcingos ir teisingos bausmės skyrimo problema.

Šiame straipsnyje atlikta išsami, objektyvi ir nešališka teisingumo idėjos analizė leidžia konstatuoti, kad, nepaisant vyraujančio skeptiško požiūrio į moralinį reliatyvizmą, teisingumas yra ne tik vertybinė, bet ir reliatyvi kategorija. Kartu teisingumo problemos gali būti svarstomos ne abstrakčiame lygmenyje, o tik konkretaus socialinio elgesio, kurį lemia objektyvios priežastys, kontekste. Remiantis tokia principine pozicija, straipsnyje nagrinėjamos būtinos ir pakankamos teisingumo vykdymo sąlygos. Be to, čia suformuluoti pagrindai, kuriais remiantis galima pagrįsti, kokių santykiu proporcingą ir teisingą bausmę lemia objektyvūs kriterijai – padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnis bei pobūdis, ir kokių vertybiniai kriterijai – kaltininko asmenybės charakterio savybės bei vertybinės orientacijos.

ĮVADAS

Tikiu, nes tai absurdas – tokia formule religinio mąstymo esmę išreiškė vienas Bažnyčios tėvų – krikščionių rašytojas Tertulianas. Kitas dėl tos pačios priežasties gali netikėti nei religija, nei pomirtiniu gyvenimu, kuris grindžiamas teisingo atpildo už gerus ar blogus darbus idėja.

Volteras, savo požiūrį į Bažnyčią išreiškęs sentencija *sutraiškykit gyvatę*, vis dėlto buvo įsitikinęs – religiją, jeigu jos nebūtų, reikėtų sukurti.

Tertuliano minties esmė ta, kad religija yra tikėjimo, o ne racionalaus proto sritis. Volteras, skeptiškai vertindamas žmogaus prigimtį, religijos dogmas laikė būtiniais žmogaus moraliniais varžtais. Abu mąstytojai buvo teisūs – mokslas ir racionalus mąstymas, atvėręs skepticizmo šliuzus, sukėlė neprognozuojamus padarinius. Pašlijęs tikėjimas Dievu, išmušė žmonėms iš po kojų moralinį pagrindą, o tikėjimas racionalių protu, perkėlęs žmonėms teisę patiems spęsti, kas

yra moralu ir teisinga, padarė destruktivų poveikį asmenybei ir tapo beveik nepakeliama individualios atsakomybės našta. XX amžius – bolševizmo ir nacizmo amžius daug patikimiau nei liudytojas, prisaiškintas Biblija, rodo, kad moraliniu reliatyvizmu grindžiamas veikslių ir poelgių, kaip protingų ir racionalių, pateisinimas ištrinė ribas, skiriančias gerį nuo blogio, moralumą nuo amoralumo, teisingumą nuo neteisingumo ir netgi ištikimybę, pareigą, artimo meilę ir žmonių gerovę pavertė masinio žudymo (genocido) įrankiu.

Skeptiška išvada dėl moralinio reliatyvizmo, nepaneigia to fakto, kad ne tik skirtingais laikais ir skirtingose visuomenėse žmonės skirtingai vertina tai, kas gera ir bloga, moralu ir amoralu, teisinga ir neteisinga. Netgi tie patys žmonės – neprilygstami socialinės mimikrijos virtuozai, pasikeitus aplinkybėms, taip radikaliai keičia savo pažiūras ir įsitikinimus, kad šiandien geriau ir teisingumu laiko tai, ką vakar laikė blogiu ir neteisingumu. Ir atvirksčiai, žinoma.

Kadangi moralinis reliatyvizmas visais laikais naudojamas kaip instrumentas pagrįsti bei pateisinti blogį, amoralumą ir neteisingumą, jis, priešingai akiivaizdiems faktams, smerkiamas ir, kaip klaidinga bei žalinga doktrina, pripažįstamas už moralės ir įstatymo ribų. Neatsitiktinai moralinio reliatyvizmo teorija, pasak H. Kelseno „suprantama klaidingai – kaip teigianti, kad nėra vertybių, o konkrečiai – nėra teisingumo. Tačiau ji veikia teigia, kad vertybės yra santykinės, o ne absoliučios, kad teisingumas yra santykinis, o ne absoliutus, kad vertybės, kurias įtvirtina mūsų normų kūrimo aktai, negali pretenduoti pašalinti priešingų vertybių“¹ [5, p. 88].

Šiame straipsnyje teisingumas laikomas ne tik vertybine, bet ir reliatyvia kategorija, tad visi teiginiai bei išvados grindžiami šiuo požiūriu.

TEISINGUMO SAMPRATA

Teisingumas – vertybinė kategorija, o ne objektyvi, nepriklausomai nuo mūsų sąmonės ir pažinimo egzistuojanti dorybė, kurią reikia tik atrasti ir suformuluoti kaip fizikos dėsnį. Teisingumą ir jo priešybę – neteisingumą kiekvienas normalaus intelekto, racionalus žmogus, nors ir suvokia protu, paprastai vertina intuityviai, aplenkdamas šio vertinimo pagrindimo ir motyvacijos stadiją. Bandymai paaiškinti bei pagrįsti intuityją, apibrėžti teisingumo sąvoką bei atskleisti jo turinį nėra tokie sėkmingi. Sąvokos „teisingumas“ aspektų

¹ H. Kelsenas vartoja terminą ne „moralinis reliatyvizmas“, bet „reliatyvistinė vertės teorija“, bet šiuo atveju nagrinėjamo dalyko esmės tai nekeičia.

gausa bei įvairovė ir mūsų skirtingos pažiūros bei įsitikinimai apsunkina netgi kompromiso paiešką. Vertindami teisingumą ar neteisingumą, mes nepajėgūs išvengti išankstinio nusistatymo, selektyvios pozicijos bei informacijos filtravimo, o kai toks vertinimas yra dar asmeniško pobūdžio, tai ir dvigubų moralės standartų taikymo.

Neatsitiktinai žmonijos istorijoje niekam nėra pavykę pateikti universalaus ir visuotinai pripažinto teisingumo apibrėžimo, kuris neturėtų silpnų ir abejotinų pusių.

Ištakos ir interpretacijos

Temidė, vaizduojama su tvarsčiu ant akių ir svarstyklėmis rankose, yra nežinojimo uždangos dengiama teisingumo deivė. Ji simbolizuoja teisingumą, kaip *status quo* atkūrimą ir proporcingą (adekvatų) atpildą, kurį lemia veikos priešingumas teisei ir padarytos žalos dydis, o ne žalą padariusiojo žmogaus socialinė padėtis ir jo asmenybės savybės. Būtent tuo remiasi pataisomojo teisingumo idėja, kurios ištakos siekia antikos laikus.

Aristotelio darbuose pataisomasis teisingumas suprantamas, kaip nuoseklus įstatymų viršenybės įgyvendinimas, nes jis nedaro skirtumo „ar geras žmogus apgavo blogą, ar blogas – gerą arba svetimoteriavo geras ar blogas“ [6, p. 151]. Teisei, pagal Aristotelį, svarbu tik veikos skiriamieji bruožai bei padarytos žalos pobūdis ir ji vienodai traktuoja tiek kaltininką, tiek ir auką.

Čarlis Čaplinas, anonimiškai dalyvaudamas savo antrininkų konkurse Šveicarijoje, užėmė tik antrą vietą. Aristotelio idėją, ko gero netgi tiksliau už jį patį, perfrazavo Joachimas: „jei, pavyzdžiui, vagis buvo ponas, o auka – elgeta – asmuo, priklausantis žemesnei visuomenės klasei, šis skirtumas neturės reikšmės teisei <...> Viskas, kas teisei rūpi, yra prieš ją esančios dvi šalys, iš kurių viena nepagrįstai praturtėjo, o kita patyrė nepagrįstą nuostolį. Taigi yra neteisybė, kurią reikia ištaisyti – nelygybė, kurią reikia išlyginti.“²

Faktinio pataisymo (teisių gynimo) problemą teisėjas, Aristotelio nuomone, turi spręsti siekdamas išlyginti padėtį bausmėmis, o tai jis gali padaryti atimdamas gautą naudą (pelną) iš kaltininko ir atkurdamas lygybę. Aristotelio teigimu, „kai nustatomas patirtos skriaudos dydis, sakoma „nuostolis“ ir „pelnas“, o viduryje tarp to, kas per daug ir kas per mažai, yra tai, kas lygu. Pelnas ir nuostolis yra priešingais atžvilgiais per daug ir per mažai; pelnas – tai per daug

² Cituota pagal Posner R. A. [7, p. 74].

naudos ir per mažai nuostolio, o jo priešybė nuostolių vidury tarp jų yra tai, kas lygu, – jį mes vadiname teisingumu. Todėl teisingumas, kaip reguliuotojas, yra ne kas kita kaip vidurys tarp nuostolio ir pelno. <...>. Taigi, lygu yra viduryje pagal aritmetinę proporciją tarp to, kas per daug, ir to, kas per mažai“ [6, p. 152]. Teisėjas atkuria *status quo* – lygybę, nes „teisingumas reiškia turėtiną vienodą kiekį iki ir po sandorio sudarymo“ [6, p. 152], o plėtojant Aristotelio mintį, – iki teisės pažeidimo ar nusikalstamos veikos arba po jos padarymo. Terminus „pelnas“ ir „nuostolis“ Aristotelis vartoja su išlyga, nes esą šie terminai „kai kuriems paskiriems atvejams netinka“ [6, p. 152], o tokiais atvejais jis laiko, pavyzdžiui, tyčinius kūno sužalojimus. Tačiau toliau terminus „pelnas“ ir „nuostolis“ antikos mąstytojas vartoja jau be jokių išlygų, nors, kaip aptarė pats Aristotelis, „pelnas“ ir „nuostolis“ nėra visiškai korektiški terminai. Vartodamas šiuos terminus, jis stengiasi pagrįsti teisingumą kaip aukso vidurį, etaloną, kuris išreiškia optimalų pelno ir nuostolių santykį, jų stabilią pusiausvyrą. Tiesa, smurtinių nusikaltimų atžvilgiu tokių terminų buvo visiškai neįmanoma pritaikyti, netgi ir antikos laikais.

Aristotelio pataisomojo teisingumo idėja, nors ir ganėtinai banali, bet suformuluota aiškiai bei nepretenzingai, matyt, būtent dėl savo aiškumo ir paprastumo yra ilgaamžė tarsi Egipto piramidės. Aristotelis nagrinėja du pataisomojo teisingumo aspektus, – proporcingą padarytos žalos atlyginimą ir vienodą įstatymų visiems individams taikymą³, tačiau tokio pataisomojo teisingumo apibrėžimo, kuris apimtų abu šiuos aspektus, nepateikia. Aristotelio idėjų prasme teisingumas gali būti apibrėžtas, kaip toks pusiausvyros arba proporcijos atkūrimas bei palaikymas, kuris įgyvendinamas vienodai taikant įstatymus, nesvarbu vienodiems ar nevienodiems žmonėms. Teisingumo sąvokos turinį atskleidžia pagrįstas ir nuoseklus panašių poelgių bei veiksmų vienodas traktavimas ir vienodų laisvės bei lygybės prieš įstatymą standartų taikymas visiems individams. Žmonės turi teisę į tam tikrą lygią ar nelygią su kitais padėtį tiek gėrybių paskirstymo, tiek ir suvaržymų, apribojimų, tiek ir bausmių atvejais. Naštos ar gėrybių tolygus, proporcingas paskirstymas, lygybės – *status quo* atkūrimas bei palaikymas ir adekvatus atpildas (bausmė) – tai trys banginiai, ant kurių laikosi teisingumas.

³ Šiuolaikinė baudžiamosios teisės doktrina ir praktika, skirtingai negu Aristotelis, laikosi pozicijos, pagal kurią teisingumas vykdomas, atsižvelgiant ne tik į kaltininko veiksmus bei poelgius, bet ir į jo asmenybės savybes. Mes tai darome ir kasdieniame gyvenime, pakludami instinktams ir protui, o teisėjai, sprenddami bylas, – įstatymui.

Apie tai žr. daugiau šio straipsnio skyrelyje „Materialinis (rezultatu) arba teismų vykdomas teisingumas“.

Naujausių laikų istorijoje teisingumo idėją, kaip nesuderinamą su privilegijų atskiriems individams ar jų grupėms teikimu, arba, atvirkščiai, tam tikrų grupių diskriminacija, ir išreiškiančią vienodų taisyklių taikymo visiems principą, sudarantį prielaidas užtikrinti žmonių laisvę ir lygybę prieš įstatymus, bene nuosekliausiai traktavo F. A. von Hayekas. Teisingumas, pasak Hayeko, „nesiekia nei individualių nei grupinių interesų subalansavimo konkrečiu atveju, jis nesiekia sukurti ir konkrečios padėties, kuri laikoma teisinga. Jam nerūpi padariniai, sukelti konkrečių veiksmų“ [8, p. 65]. Nors Hayekas, tai teigdamas, turėjo omenyje socialinį, o ne pataisomąjį teisingumą, jis teisingumo idėją vienprasmėškai traktuoja visose socialinio gyvenimo srityse – kaip vienodų taisyklių visiems taikymo principą. Hayeko nuomone, priemonės negalėtų tarnauti konkretiems (dažniausiai nežinomiems) tikslams, jeigu jos būtų „traktuojamos kaip priemonės, o ne kaip pamatinės vertybės, tiesą sakant, kaip vienintelės vertybės, bendros visiems nepriklausomai nuo konkrečių <...> tikslų“ [8, p. 33–34].

Tokia pozicija reiškia, kad teisingumas yra aklas, kurčias ir kaip tikslas neigiamas, o tikslu laikomos leistinos ir teisėtos priemonės. Šia prasme, griežtai kalbant, įteisinamas principas – tikslas yra niekas, procesas yra viskas, glaustai išreikštas formule *fiat justitia pereat mundus* (tegl viešpatauja teisingumas, net jeigu pasaulis ir pražūtų). Tai kraštutinis ir griežtas požiūris į tikslą. Paprastai teisėtas tikslas nėra ignoruojamas arba kvestionuojamas, priešingai, jis pateisinamas, jeigu jam pasiekti naudojamos ne bet kokios, o tik leistinos ir teisėtos priemonės. Jos svarbios todėl, kad rezultatų teisingumas neatsiejamas nuo procedūrų, kurių laikantis jis buvo gautas, teisingumo. Jeigu mes būtume priversti atsiriboti nuo tikslo, turėtume ignoruoti teisingo ir proporcingo atpildo problemą, o dėmesį sutelkti išimtinai į procedūras ir taisykles, kurių laikantis siekiame įgyvendinti teisingumo idėją. Dėl tos priežasties tikslo ir priemonių (taisyklių), kuriomis siekiama tikslo, supriešinimas yra dirbtinis ir nepagrįstas. Teorijos ir praktikos požiūriu svarbu tiek materialus (rezultatų) teisingumas, tiek ir procedūrų, kuriomis siekiama šio rezultato, teisingumas.

Šiuolaikinės valstybės socialinė politika konstruojama ir vykdoma priešingai negu Hayeko skelbiama teisingumo idėja, kaip vienodo taisyklių visiems taikymo principas, kuriuo nesiekama nei individualių, nei grupinių interesų balanso, nei konkrečios padėties sukūrimo⁴. Priešingai, lygus nelygių žmonių

⁴ Friedricho A. von Hayeko poziciją gan tiksliai išreiškia ši mintis: „Teisingumo idėja, kaip ją dabar suprantame, t. y. kaip vienodų taisyklių taikymo visiems principą, laipsniškai iškilo šio proceso eigoje, paskiau ji tapo gaire, judant prie Atvirosios visuomenės, individams suteikiančios laisvę ir lygybę prieš įstatymus. Veiksmų vertinimas pagal taisykles, o ne konkrečius rezultatus, buvo tas žingsnis, padaręs galima Atvirąją visuomenę [8, p. 65].“

traktavimas, atitinkantis formalios lygybės prieš įstatymą reikalavimus, gali reikšti nelygų traktavimą ir milžiniškos faktinės nelygybės, nesuderinamos su teisingumo idėja, įtvirtinimą. Dėl tos priežasties socialinio pyrago paskirstymas ar perskirstymas skirtingoms socialinėms grupėms gali, priklausomai nuo pradinio požiūrio, atrodyti lygus ar nelygus. Siekis pagerinti skirtingoms socialinėms grupėms priklausančių žmonių padėtį (vadinkim sąlyginai šį siekį pozityviaja diskriminacija) nėra visiškai suderinamas su abstrakčių ir nuo tikslų nepriklausomų taisyklių taikymo visiems principu.

Teisingumas, suprantamas kaip vienodas taisyklių visiems taikymas, nesuderinamas su selektyviu atskirų individų ar jų grupių traktavimu, paprastai išreiškiamas formule, pagal kurią teisingumo garantas yra įstatymo, o ne žmonių viešpatija. Tokia formulė – tai neatsakingo žodžių vartojimo pasekmė. Demokratinėje visuomenėje terminas „teisės viešpatavimas“ vartojamas panašia prasme kaip ir XIX amžiaus Anglijoje, kurioje jis reiškė, kad „kiekvienas žmogus, kad ir koks būtų jo rangas ir padėtis, paklūsta bendrajai karalystės teisei ir bendrųjų teismų jurisdikcijai“ [10, p. 134]. Tik tiek ir nė kiek daugiau. Sakydami, kad teisingumo garantas – tai įstatymo diktatūra, objektyvus ir nešališkas įstatymo normų viešpatavimas, o ne įnoringas ir kaprizingas žmonių elgesys, mes užsiimame saviapgaulė. Įstatymas ne matrica, kuri naudojama stereotipiniams socialiniams sprendimams priimti arba teismo sprendimams (nuosprendžiams) štampuoti. Egzistuoja bendrosios teisės (įstatymų) normos ir individualios teisės normos, kurias sukuria teismas, taikydamas bendrąsias teisės (įstatymų) normas. Pavyzdžiui, nusikaltimo (vagystės ar nužudymo ir pan.) padarymas nėra būtina ir pakankama teisingumo vykdymo (bausmės skyrimo) sąlyga. Būtina, kad nusikaltimas būtų atskleistas, o jį padaręs asmuo nustatytas ne tokiais operatyviais veiksmais ir procesinės prievartos priemonėmis, kurios pačios savaime yra teisėtos ir leistinos, bet tokiomis, kurias teismas pripažįsta teisėtomis ir leistinoms. Netgi bylos nagrinėjimas teisme, laikantis nustatytų proceso taisyklių ir procedūrų, ir bausmės skyrimas, taikant galiojančius įstatymus, nustatančius sankciją už tokius nusikaltimus, dar nereiškia, kad paskirta bausmė yra pagrįsta, teisėta ir teisinga⁵. Bausmė laikoma tokia tik tuomet, kai nuosprendis

⁵ Šiuo požiūriu mes turime eiti netgi toliau už H. Kelseną, kuris rašė: „Bausmės sąlyga nėra vien faktas, kad žmogus apsigovė. Vagystę turi nustatyti teisinės tvarkos įgalintas teismas, laikydamasis procedūros, kurią apibrėžė tos teisinės tvarkos normos; teismas turi paskelbti bausmę, nustatytą įstatymu arba papročiu, o įvykdyti šią bausmę turi kitas organas“ [6, p. 80–81].

byloje įsiteisėjęs, nes aukštesnės instancijos teismas gali jį panaikinti dėl netinkamai pritaikyto baudžiamojo (materialinio ar procesinio) įstatymo⁶. Šiuo požiūriu visiškai teisūs tie, kurie teigia, kad teisės yra tiek, kiek jos taiko teismas, o Konstitucijos tiek, kiek jos išaiškina Konstitucinis Teismas.

Vadinasi, objektyvus ir nešališkas įstatymų taikymas, nesuderinamas su žmonių subjektyvumu, yra mitas ir optinė apgaulė, nes būtent atitinkamus įgalinimus turintys bei kompetentingi žmonės ir sprendžia, kaip turi būti interpretuojami bei taikomi įstatymai⁷.

Institucinis ir personalinis teisingumas

Konstitucinis principas „teisingumą <...> vykdo tik teismas“ [1, 1 d.] iš dalies yra tautologiškas, nes teismas, vykdydamas teisingumą, vadovaujasi teisingumo principu. Vadinasi, sutapatinamos teismo atliekamos funkcijos, jo veiklos tikslas ir priemonės, kuriomis teismas siekia šio tikslo. Siekiant išvengti tikslo ir priemonių sutapatinimo, teisingumas gali būti traktuojamas kaip materialinis (rezultatų) ir procesinis teisingumas.

Kartu, jeigu kritiškai, be hipnotinės pagarbos vertintume tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose ir Konstitucijoje įtvirtintą minėtą principą, būtume priversti konstatuoti, kad priešingai, nei įtvirtinta šiuose dokumentuose ir Konstitucijoje, teisingumą vykdo ne tik teismai. Jų vykdomas teisingumas – ledkalnio viršūnė. Teismas vykdo teisingumą tik tose baudžiamosiose bylose, kuriose surašęs kaltinamąjį aktą po ikiteisminio tyrimo pabaigos, jam perduoda prokuroras, taip pat nagrinėdamas privataus kaltinimo bylas ir bylas supaprastinto proceso tvarka. Tačiau realiai egzistuoja ir visas masyvas nusikaltimų, kurie yra arba neatskleisti, arba dėl įvairių priežasčių neužregistruoti (latentiniai), arba nepasiekė teismo dėl to, kad užpultasis gynė savo teisę į gyvybę, sveikatą ar nuosavybę, policininkas – žmogaus teises, visuomenės bei valstybės teisėtus interesus ir pan.

Konstitucija ir įstatymas, nors ir įtvirtina tik paradinį – teismų vykdomą teisingumą, pro tarnybinį įėjimą iš esmės įleidžia ir personalinį teisingumą. Būtinoji gintis, šios ginties nuostatomis grindžiamas profesinių pareigų ir įstaty-

⁶ Galutinis ir neskundžiamas teismo sprendimas visiškai nebūtinai yra teisingas objektyvaus, nešališko ir kritiško mokslo požiūriu; tiesa galutinėje instancijoje toks sprendimas pripažįstamas iš esmės tik teisinio apibrėžtumo ir socialinio stabilumo tikslais.

⁷ Tai, kad įstatymus taiko atitinkamus įgalinimus turintys asmenys, yra tvirtinimas, o tai, kad šie asmenys yra kompetentingi, – prezumpcija.

mo vykdymas, yra ir pažeistų teisių bei teisėtų interesų gynimas, o kartu ir proporcingos pusiausvyros užtikrinimas. Kai asmuo gina save arba kitus nuo akivaizdaus ir pavojingo kėsینimosi, neišvengiamai varžosi du principai – *teisė negali nusileisti neteisėtumui* ir *niekas negali būti teisėjas savo paties byloje*. Esant tokiai konkurencijai, prioritetas teiktinas pirmajam šių principų, nes teismų vykdomas teisingumas negali paneigti asmens teisės ginti savo prigimtine teisę į gyvybę, kūno vientisumą ar nuosavybę.

Pasak H. Kelseno, „žmogaus prieš kitą žmogų vartojama jėga yra arba deliktas arba sankcija“ [5, p. 70]. Savignyso aktas yra agresijos šaltinio neutralizavimas, o kaip šalutinis rezultatas, ir sankcija už įvykdytą agresijos aktą. Personalinį teisingumą, kai procesinis ir materialinis teisingumas tarsi susilydo viename akte, laike ir erdvėje, vykdo tas asmuo, kuris, įgyvendindamas teisę į būtinąją gintį, duoda užpuolikui atkirtį. Atkirtis, jeigu besiginantysis, atremdamas akivaizdų ir realų kėsینimąsi, panaudojo adekvačias ir proporcingas gynybos priemones, laikomas teisėtu, nesvarbu, kokius padarinius tai sukeltų užpuolikui, įskaitant netgi jo mirtį. Išskyrus nebent išrišimą duodančio kunigo vaidmenį, besiginantysis tokiu atveju atlieka ne tik ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, bet ir teismo, taip pat bausmę vykdančios institucijos funkcijas. Netgi daugiau negu teismo funkcijas, nes mirties bausmės, kaip prieštaraujančios Konstitucijai ir draudžiamos, teismas negali skirti, o užpultasis gali teisėtai tyčia atimti besikėsinančiajam gyvybę. Taigi besiginantysis gali ne tik priimti sprendimą, tolygų skirti mirties bausmę, bet ir įvykdyti nuosprendį, t. y. per akimirką, kurios neužtektų dresuotai papūgai ištarti sakralinę formulę „teisingumą vykdo tik teismas“, gali visiškai paneigti šios formulės turinį⁸.

PSICHOLOGINIS (NE)TEISINGUMO ASPEKTAS

Blogis, kaip neteisingumas, turi daug gradacijų – nuo nedidelio iki absoliutaus. Blogis yra padariny, jo priežastis – žmonės, kurie blogai elgiasi arba kitaip įkūnija neteisingumą. Paradoksas – blogis, kaip masinis reiškiny, yra, o šio reiškinio sudedamųjų dalių – individų, kaip blogų žmonių, nėra. Bent jau psichologiniame lygmenyje to žmogaus, kuris, nepaisydamas priešingos kitų žmo-

⁸ Dar didesniu laipsniu tai taikoma pareigūnams, kurie, vykdydami profesines pareigas, gali teisėtai atimti gyvybę ne tik kaltiesiems (pvz., užpuolikams), bet netgi ir visiškai nekaltiesiems asmenims (pvz., pabėgimą įvykdžiusiems suimtiesiems, kuriems pareikšti įtarimai, kaip paaiškėja vėliau, nebuvo pagrįsti).

nių nuomonės, nėra niekšas savo paties akyse. Prieštaravimas nėra sudėtingas, sunkiai išsprendžiamas uždavinys su daugeliu nežinomųjų. Psichologai yra nustatę, kad žmogus, siekdamas būti ne toks, koks jis yra, o toks, koks nori pats sau atrodyti, naudoja vadinamąją racionalizaciją. Ja laikoma „nesąmoninga gintis, kai subjektas, nesuvokdamas arba nenorėdamas suvokti poelgio, minties, impulso arba jausmo motyvų, stengiasi juos pagrįsti ar pateisinti pateikdamas kitus protingus, sąmoningus (racionalius) aiškinimus“ [11, p. 126].

„Racionalus“ žmogus įtvirtina savo *ego*, neigdamas savo atsakomybę, padarytą žalą bei aukos statusą ir smerkdamas smerkiančiuosius bei apeliuodamas į svarbesnes vertybes nei tos, kurioms jis padarė žalą. Tokį gynybinį mechanizmą naudoja ne tik nusikalstamo pasaulio autoritetai ar padugnės, bet ir visuomenės elitui priskiriami žmonės – korumpuoti politikai, valdininkai, teisėjai, taip pat pedofilai, skelbiantys Dievo žodį ir moralizuojantys skaistybės bei šeimos vertybių puoselėjimo klausimais, pseudointelektualai, kurie, parazitoduodami visuomenės sąskaita, tarsi dresuotos papūgos tik tiražuoja skambias, tačiau jokio turinio neturinčias, tuščias frazes ir pan.

Mes netoleruojame neteisingumo savo atžvilgiu ir kur kas labiau pakantesni esame tam neteisingumui, kurį patiria kiti, įskaitant ir neteisingumą, kurį tie kiti patiria nuo mūsų. Veidmainiškumas, fariziejyškumas, žemų, egoistinių paskatų drapiravimas teisuolio mantija ir dvigubų moralės standartų taikymas, jeigu ir nepakerta iš šaknų teisingumo idėjos, vis tiek daro ją sunkiai įgyvendinamą. Visai nebūtinai teisingas yra netgi pedantiškai teisingumo siekiantis žmogus. Pedantas teisingumą vertina smulkmeniškai, ir skirdamas dėmesį detalėms bei formalumams, išleidžia iš akių dalyko esmę. Todėl, pasak Aristotelio, jis „smulkmeniškai tol siekia teisingumo, kol pagaliau teisingumas virsta neteisingumu [6, p. 167]. Tačiau kiekviename gėryje yra blogio, o blogyje – gėrio, teisingumo elementas. Demagogas organiškai negali pakęsti demagogo, melagis netoleruoja žmogaus, kuriuo negalima pasitikėti, ir netgi užkietėjęs, bet ne ginčijamą autoritetą tarp savo bendrų turintis nusikaltėlis gali būti tokiu autoritetu, jeigu paiso nusikaltėlių garbės kodekso ir gerbia jį.

Apaštalas Paulius laiške tomiečiams tiksliai išreiškė žmogaus prigimties dualizmą ir jos ribotumą: „Mat aš gebu gero trokšti, o padaryti – ne. Aš nedarau gėrio, kurio trokštu, o darau blogį, kurio daryti nenoriu. O jeigu darau, ko nenoriu, tada nebe aš tai vykdu, bet manyje gyvenanti nuodėmė“ [12, p. 1774]. Skeptiškas požiūris į žmogaus prigimtį nekludė apaštalui Pauliui parašyti laišką, kurio *credo* yra moralumas ir teisingumas. Jeigu tai nebuvo kliūtis apaštalui

Pauliui, tai ir mums mūsų prigimtis nėra nenugalima kliūtis svarstyti teisingumo idėjos klausimų, ypač jei suvokiame prigimties netobulumą ir, negebėdami pasikeisti, bent stengiamės suprasti save ir būti kuo atviresni bei savikritiškesni.

Teisingumas, kaip etinė, socialinė ir teisinė kategorija, kurią mes siekiame ne tik aprašyti, bet ir nurodyti kriterijus, kuriais jis gali būti pagrįstas, yra „daiktas savyje“. Siekiant atskleisti jo turinį padaryti jį, anot marksistų, „daiktu mums“, būtina aiškiai suvokti, kad tie faktiniai ir moksliniai duomenys, kuriais mes operuojame sprendami teisingumo problemą, yra sudėtingi ir prieštaringi, susiję su teisingumu tiesiogiais ar nepastebimais, tačiau vis dėlto realiai egzistuojančiais saitais. Šiuos duomenis sunku atrinkti, teisingai interpretuoti ir deramai pasverti. Mat, jeigu mes sutariame dėl kai kurių duomenų svarbos, tai nesutariame dėl santykinės jų svarbos, prioritetų. Mes siekiame būti objektyvūs ir nešališki, tačiau tas siekis negali būti visiškai įgyvendintas, nes mūsų įsitikinimai ir pasaulėžiūra nepaneigia selektyvios pozicijos, o priešingai – remiasi ja. Faktų pasaulis yra begalinis ir jų atranka neišvengiama, todėl visiškas objektyvumas yra neįmanomas, netgi beprasmiškas. Siekdami tokio objektyvumo, būtume priversti disponuoti ne organiška faktų ir teiginių apie juos sistema, o visiškai nesusijusių faktų ir teiginių sandauba.

Tiesa yra tik viena ir teisingas gali būti vienas teisingumo apibrėžimas, nors autorių, pretenduojančių į tokį apibrėžimą, gausa ir rodo, kaip skirtingai teisingumas suprantamas. Neatsitiktinai mes toleruojame ir priimame daugelį teisingumo sąvokų, suvokdami, kad mūsų pažinimas yra ribotas ir tik iš dalies teisingas. Skirtingą teisingumo sampratą lemia ir sudėtinga paties teisingumo prigimtis, kontekstas, kuriame vartojama teisingumo sąvoka, ir tie reiškiniai, kuriuos mes norime apibrėžti kaip teisingus.

TEISINGUMAS IR TEISĖ

Pomirtinis gyvenimas grindžiamas teisingo atpildo už gerus ar blogus darbus idėja, o socialinis gyvenimas – teisingumo idėja, kurio įgyvendinimo būtina sąlyga yra teisingi įstatymai, reglamentuojantys įvairias šio gyvenimo sritis. Teisingumas, kaip ir žmonių lygybė, yra krikščionybės instinkto vienas svarbiausių elementų, visuomenės evoliucijos raidoje suformuluotas kaip teisinis principas. Neatsitiktinai teisingumo esmę ir svarbą žmonijai per tuos padarinius, kuriuos sukelia teisingumo nebuvimas, išreiškia dvi, bene dažniausiai cituojamos sentencijos. Viena jų teisingumą laiko civilizacijos atraminiu stulpu. „Jeigu jis pašalinamas, visas didis žmogiškosios visuomenės statinys, kuriam,

jeigu taip galima kalbėti, pati Gamta nepašyktėjo išskirtinio palankumo, iškart subyrėtų į atomus⁹. Kita sentencija laiko teisingumą esminiu kriterijumi, kuris skiria valstybę nuo plėšikų gaujos. Šv. Augustinas įspėja ir konstatuoja: „Pašalinkite teisingumą ir kas liks iš karalysčių, jei ne plėšikų gaujos? Nes kas yra plėšikų gaujos, jei ne mažos karalystės?“¹⁰.

Galimos dvi skirtingos šių sentencijų interpretacijos. Pirma, jose išreikšti prieštaringi, vienas kitą šalinantys teiginiai, nes visuomenės (ir jos politinės organizacijos – valstybės) subyrėjimas „į atomus“ ir karalysčių (valstybių) transformacija į plėšikų gaujas – tai ne tas pats. Antra, chaoso ir visuotinės suirutės laikotarpiais „į atomus“ subyrėjusi visuomenė iš esmės yra visų karo prieš visus arena. Arena, kurioje, kaip žuvis vandenyje, jaučiasi ir plėšikų gaujos. Todėl, nepaisant visiškai skirtingos išraiškos formos, turinio atžvilgiu šias sentencijas galima laikyti giminingomis ir nagrinėti jas, teikiant prioritetą tam, kas jas vienija, o ne skiria. Vienija teisės ir teisingumo sutapatinimas. Pasak šv. Augustino, „kur nėra teisingumo, ten negali būti ir teisės. Nes tai, ką daro teisingumas, daro ir teisė, o kas daroma neteisingai, tas daroma ir neteisėtai“¹¹.

Teisingumas, kaip ir Dievas, gali būti tik vienas. Tikrasis ir vienintelis. Teisingumas neturėtų toleruoti kitų teisingumų. Palyginimui pirmasis Dievo įsakymas: „Neturėk kitų dievų, tik mane vieną“. Tačiau taip nėra. Teisingumas yra vertybinė kategorija, kurios vertės laipsnis priklauso nuo vertintojo pozicijos. Mirties bausmė laikoma neteisinga ir prieštaraujanti Lietuvos, bet ne JAV Konstitucijai; islamo valstybėse, kuriose galioja šariato įstatymai, dešinės rankos nukirtimas už vagystę laikoma proporcinga ir teisinga, krikščioniškose valstybėse – barbariška ir neteisinga bausme.

Šv. Augustinas teisingumą laikė ta dorybe, kai tikrajam Dievui turi būti atiduodama tai, kas jam priklauso, o teisingumo pažeidimu – pasitraukimą nuo Viešpaties, nueinant tarnauti šėtonui. Šiuo požiūriu šv. Augustinas, matyt, neturėtų didesnių pretenzijų dėl to, ar savo šeimą išžudęs skerdikas Lietuvoje būtų nuteistas kalėti iki gyvos galvos, o Jungtinėse Valstijose pasodintas į elektros kėdę. Tačiau, jeigu toks žudikas Lietuvoje ar Jungtinėse Valstijose būtų išteisintas dėl to, kad svarūs jo kaltės įrodymai buvo surinkti padarius tokius menkus leistinų ir teisėtų įrodymų rinkimo taisyklių ir procedūrų pažeidimus, ku-

⁹ Cituota pagal F. A. von Hayek. [8, p. 204].

¹⁰ Cituota pagal H. Kelsen. [5, p. 75]

¹¹ Cituota pagal H. Kelsen. [5, p. 75].

riuos brangiai apmokami advokatai sugebėjo paversti abejonėmis, traktuojamomis kaltinamojo naudai, įdomu, kas, be tikrojo žudiko, pagal šv. Augustiną nuėjo tarnauti šetonui: 1) advokatai, nors jie pagal profesiją, prireikus, turėtų ginti ir tuos, kurie nukryžiuo Jėzų Kristų; 2) teisėjai, kurie fariziejiškai laikydami formalumą ir įstatymų raidės, išdavė įstatymų dvasią; 3) tardytojai, kurie dėl nekompetentingumo ar neapdairumo arba tyrimo sudėtingumo nesugebėjo išvengti klaidų; 4) įstatymų leidėjas, nepagrįstai formalizavęs įstatymų rinkimo ir jų vertinimo procedūras ir taisykles. Pagaliau, ir tai labiausiai tikėtina, ir pirmi, ir antri, ir treči, ir ketvirti kartu paėmus. Paradoksas: visi jie laikėsi teisės, teisingų taisyklių reikalavimų, o jų pastangų rezultatas yra neteisingumas.

H. Kelsenas neleidžia sau ironizuoti, tačiau laiko ydinga šv. Augustino argumentaciją, pagal kurią „teisė yra teisinga prievartinė tvarka, kurią nuo plėšikų tvarkos, skiria jos turinio teisingumas“¹². Kritikuodamas tą vertybinį sprendimą, kuriuo remiantis prievartinės tvarkos pripažinimo „teise“ kriterijumi laikomas teisingumas, H. Kelsenas daro pagrįstą išvadą dėl neprognozuojamų tokio sprendimo padarinių. Jais būtų ne tik romėnų teisės, galiojusios šv. Augustino gyvenimo metais, bet ir šiuolaikinių nedemokratiškos valstybių teisės nepripažinimas teise. Jeigu normatyvinės tvarkos pripažinimas „teise“ kriterijumi laikomas teisingumas, tai „kapitalistinė Vakarų prievartinė tvarka nėra teisė komunistinio idealo teisingumo požiūriu, kaip kapitalistinio teisingumo idealo požiūriu nėra teisė ir komunistinė Sovietų Sąjungos prievartinė tvarka“ [5, p. 75–76]. Nors H. Kelsenas to ir nepasakė, tokia situacija pavojinga, nes reikštų valstybių viena kitos teisės ignoravimą ir visų karą prieš visus.

Sovietų imperijos ir komunizmo idėjos žlugimas nereiškia, kad šie teiginiai prarado aktualumą, nes valstybių teisė nėra ir negali būti vienalytė. Mirties bausmė, vykdoma už sunkius tyčinius nusikaltimus, ar dešinė ranka, nukertama už vagystes, arba persekiojimas už politiniais laikomus nusikaltimus nėra pagrindas ignoruoti ar nepripažinti valstybių, kuriose galioja tokios bausmės arba toks persekiojimas, teisės. Tai greičiau pagrindas asmenims, kuriems už padarytas veikas gresia nehumaniškomis kitose valstybėse laikomos bausmės, netaikyti ekstradicijos – neišduoti jų tai valstybei, kuriose jiems gali būti taikomos „nehumaniškos“ bausmės ar politinis susidorojimas.

Objektyvus ir nešališkas transformuoto požiūrio į teisę ir neteisingus režimus liudytojas yra istorija, nors ji ir interpretuojama skirtingai, o totalitariniai

¹² Cituota pagal tą patį šaltinį [5, p. 75].

režimai (pvz., Sovietų Sąjungos) netgi visiškai ją perrašydavo, nes odioziniai ar represuoti veikėjai negalėjo būti istorijos kūrėjais, (praėjus neprognozuojama!). Prancūzijos Didžioji revoliucija ir Rusijos 1917 m. valstybinis perversmas, vėliau pavadintas skambiu eufemizmu – Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, užgrobė valdžią smurtiniu būdu. Dėl to kitos valstybės iš pradžių ignoravo šių valstybių vyriausybes, kurios atėjo į valdžią pažeisdamos legitimumo principą, o Amerikos teismai sovietų revoliucinės vyriausybės teisės aktus skelbė esant ne valstybės, bet plėšikų gaujos aktais. Tačiau, kai kruvinas smurtas, tarsi brutalus cezario pjūvis, sutrikdęs normalią vaisiaus brandą, išleido į pasaulį monstrą – tokias prievartines tvarkas, kurios, anot H. Kelseno, pasirodė esančios efektyvios, jos buvo „pripažintos teisinėmis tvarkomis, vyriausybės – valstybių vyriausybėmis, o jų aktai – valstybės aktais, t. y. teisės aktais“ [5, p. 76].

Sovietų imperija rėmėsi ne teisingumu, o mažai ką su juo turinčia labai griežta prievartine tvarka. Ši tvarka, įgyvendinta teisės aktuose ir per teisės aktus, buvo pagrindas laikyti ją „teise“, nors iš tikrųjų teisės buvo tiek, kiek jos laikė reikalinga taikyti ne teismai, bet partiniai organai. Vadovaudamiesi Lenino suformuluota proletariato diktatūros doktrina, kuri pagrindė absoliučią, jokiais įstatymais ir taisyklėmis nesaistomą prievartą, bolševikai vykdė atvirą terorą prieš savo liaudį. Bolševikų režimas, absoliučiai nuvertinęs žmogaus gyvybę, užkėlė ant pjedestalo mirties bausmę ir suteikė budeliui moralinės aukos statusą. „Darbininkų ir valstiečių“ valstybė ta prasme, kad rėmėsi permanentiniu teroru ir savo pačios piliečių genocidu, teisingumo požiūriu, nors ir blogesnė už plėšikų gaują, vis dėlto nebuvo tokia gauja. Priešingai, ši valstybė, naudodama veiksmingas ir žiaurias kriminalinės represijos priemones, sutriuškino organizuotą nusikalstamumą ir likvidavo struktūras, konkuruojančias su nusikalstamu valstybės aparatu.

Principinis skirtumas tarp plėšikų gaujos ir valstybės, H. Kelseno nuomone, yra tas, kad plėšikų gaujai nėra būdingas ilgalaikiškumas, nes valstybė, kaip veiksmingesnė prievartinė tvarka, gali iš gaujos narių atimti laisvę arba gyvybę, t. y. nutraukti gaujos veiklą. H. Kelsenas prievartinę tvarką laiko teise, o šios teisės vienijamą bendruomenę – valstybę, jeigu tokia prievartinė tvarka yra veiksminga apibrėžtoje teritorijoje ir pašalina bet kokią alternatyvią kitą prievartinę tvarką. Būtinasis valstybės atributas yra tas ilgalaikis pastovumas, kuris preziūmuoja pamatinę normą. Pamatinė norma, savo ruožtu, – tai valstybės teisėtumo ir galiojimo pagrindas ir kriterijus¹³.

¹³ Apie tai detaliau žr. H. Kelsen. [5, p. 72–76]

Bolševikų režimas nepatvirtino H. Kelseno teiginių dėl pamatinės normos svarbos ir reikšmės. Šio režimo kultivuota prievartinė tvarka, griežtai kontroliavusi milžiniškos valstybės teritoriją, buvo laikoma naujo tipo valstybe, kuri rėmėsi naujo tipo, „progresyviausia“ žmonijos istorijoje teise. Jokio pamatinės normos preziumavimo, pagal kurią šiai tvarkai, anot H. Kelseno, paklusti privalu, bolševikams nereikėjo. Pamatinės normos surogatas sovietų imperijoje buvo dekoratyvinė Konstitucija, o tikrasis pagrindas – komunistinė ideologija, besiremianti revizuoto marksizmo-leninizmo doktrina. Ši ideologija pateisino ir įteisino prievartą, nežmoniškus eksperimentus su žmonėmis, revoliucijos eksportą ir sovietinės imperijos pavertimą supervalstybe.

1936 metų Stalino Konstitucija pagal joje deklaruotą žmogaus teisių turinį ir apimtį išties, kaip ir teigė bolševikai, neturėjo analogų pasaulyje. Stalino Konstitucija buvo demokratiškiausia, o konstitucinė sistema, neturėjusi nieko bendra su šiame dokumente skelbiamų teisių ir laisvių užtikrinimu, – nežmoniškiausia pasaulyje. Prisdengiant šia Konstitucija, žmogaus teisės, paverstos mistifikacijos ir politiniu spekuliacijų objektu, egzistavo virtualiame pasaulyje, o realiame gyvenime žmogus buvo absoliučiai nužmogintas.

Bolševikai, įgyvendindami masinio teroro politiką, nesilaikė netgi ir savo pačių drakoniškų įstatymų, nei materialinių, nei procesinių. Bausmes pagal nepaprastai „elastingą“ RTFSR Baudžiamojo kodekso 58 straipsnį, kurį, anot A. Solženycino, lengvai buvo galima pritaikyti netgi šv. Augustinui, už kontrevoliucinius nusikaltimus, skyrė ne teismai¹⁴, kurie ir pagal Stalino Konstituciją vykdė teisingumą, o ypatingieji pasitarimai, vadinamosios *troikos*. Be to, dešimtims tūkstančių aukštesniojo rango partinių ir valstybės veikėjų, mirties bausmės buvo įvykdytos pagal sąrašus, kuriuos tvirtino Stalinas, o vizavo artimiausi jo parankiniai (Berija, Chruščiovas, Kalininas Molotovas, Malenkovas, Vorošilovas). Masinės represijos, nors ir negalima visiškai paneigti sadistinių Stalino politikų, buvo vykdomos griežtai apibrėžtais tikslais – siekiant per neįtikėtinai trumpą laiką paversti Sovietų imperiją karine pramonine supervalstybe. Kadangi nepaprastai sparti šalies industrializacija, orientuota tik į sunkiąją pramonę, skirtą agresyviems tikslams – pasaulinės revoliucijos eksportui, buvo susijusi su masine pauperizacija, priverstiniais darbais konclagerio sąlygomis, be nestandartinių sprendimų, bent jau Stalino įsitikinimu, buvo neįmanoma apsieti. Bekraštę

¹⁴ Išimtį sudarė garsiausi teismų procesai, kuriuose buvo teisiami aukščiausiojo etalono sovietų politiniai ir kariniai bonzos.

šalį galima buvo valdyti eksploatuojant permanentinės baimės bei netikrumo atmosfera, kuri bene stipriau už privatų interesą skatino bei palaikė masių kūrybinį bei darbinį entuziazmą. Stalinas, kaip ir Hitleris, žiauriai, bet nepaprastai išradingai ir veiksmingai eksploatavęs žmogaus prigimtį, žmogaus nužmoginimo tikslams gebėjo pajungti šviesiausius žmonijos protus, kurie sukūrė tobulą masių psichologinio apdorojimo ir apkvailinimo mechanizmą. Bolševikai vykdė masinį terorą, pasitelkę kovos su liaudies priešais – „žmogaus pavidalo žvėrimis“ obalsį, o šį terorą entuziastingai palaikė masės. Teigdamas „netiesa, kad Musolinis, Leninas ar Stalinas apeliavo tik į žemiausius savo tautų instinktus, jie apeliavo į jausmus viešpataujančius šiuolaikinėse demokratijose“ [8, p. 201] F. A. von Hayek'as ignoruoja tai, kad diktatoriai, nors ir apeliuodami į tokius jausmus, puikiai suvokė, kad liaudį (tautą) vis dėlto labiau sutelkia ne kilnūs jausmai, bet bendras priešas, neapykanta ir baismės skatinamas savišaugos instinktas.

Teisės kriterijumi yra ne skirtingai suvokiamas, interpretuojamas ir ginčijamas teisingumas, bet prievartinę teisinę tvarką užtikrinanti organizuota valstybės jėga; ji lengvai atpažįstama ir neginčijama. Teisė negali būti pastatyta ant tokio nepatvaraus, tarsi lakus smėlis pagrindo, koks yra teisingumas, todėl teisė remiasi tvirta valstybės jėga, kuri ir yra laikoma teisinga. Tvirta valstybės jėga, nesvarbu, ar ji preziuruoja pamatinę normą (pagal H. Kelseną) arba remiasi brutalia, Konstitucijos surogatu dangstoma jėga, ne tik skiriasi nuo plėšikų gaujos, bet ir daug veiksmingiau negu demokratiniai režimai išnaikina plėšikų gaujas. Sovietų imperija – supervalstybė ir monstras, kėlęs milžinišką pavojų civilizuiotam pasauliui ir sugebėjęs šio pasaulio žmones priversti patikėti, kad būtent jų vyriausybės vykdo agresyvią ginklavimosi politiką, buvo ne tik Stalino organizacinio genijaus, bet ir baimės, permanentinio teroro rezultatas. Jeigu vertintume Staliną pagal tai, ką jis sukūrė, būtų neprotinga smerkti pagrindinę jo laimėjimų priežastį – terorą, palaikiusį baimės atmosferą ir kartu skatinusį masių entuziazmą.

Ši mintis – ne tiek reveransas Makiaveliui¹⁵, kiek parodymas to, kokios abejotinos vertės yra ta sentencija, pasak kurios žmogiškosios visuomenės statinys iškart subyrėtų į atomus, jeigu būtų pašalintos šio statinio atraminis stulpas – teisingumas. Priešingai, Blogio imperija, kaip teisingumo antagonizmas ir

¹⁵ Makiavelis, analizuodamas Hanibalo, kaip karvedžio, laimėjimus, tarp kitų įvardija ir jo neprilygstamą sugebėjimą palaikyti kariuomenėje geležinę drausmę, kurią laidavo nepaprastas Hanibalo žiaurumas, kėlęs jo kareivių pagarbą ir baimę. Konstatuodamas, kad vien talento, be žiaurumo, Hanibalui nebūtų pakakę pergalėms pasiekti, Makiavelis įgelia paviršutiniškiems rašytojams, kurie, žavėdamiesi jo pergalėmis, kartu smerkia pagrindinę šių pergalių priežastį – žiaurumą [13, p. 69].

neteisingumo sinonimas, o kartu ir antroji pasaulio supervalstybė, savo galybės viršūnę pasiekė tuomet, kai rėmėsi be jokio pagrindo vykdyta atvira, jokiais įstatymais nevaržoma prievarta, smurtu ir teroru. Neatsitiktinai nežmoniško, teroru pagrįsto režimo pabaigos pradžia buvo jo liberalizavimas. Socializmas su žmogaus veidu, kuris reiškė teisingumo principais grindžiamos teisės elementarų laikymąsi, sunaikino patį socializmą. Ne teisingumo, bet jokiais įstatymais nevaržomo teroro pašalinimas buvo tas detonatorius, kuris „į atomus“ suskaldė galingiausią žmonijos istorijoje Blogio imperiją. Ji yra nenuginčijamas, bet toli gražu ne vienintelis įrodymas to, kad valstybė be teisingumo yra ne plėšikų gauja, bet jėga, efektyviai išnaikinusi plėšikų gaujas, o valstybė, kaip politinė visuomenės organizacijos forma, griūna tuomet, kai pašalinamas ne teisingumas, o permanentinis teroras ir baimė, vienijanti ir, atleisk, Viešpatie, už šventžodžiavimą, dideliems darbams įkvepianti visuomenę.

TEISINGUMAS KAIP NEGATYVI VERTYBĖ

Normalus socialinis gyvenimas, nepaisant skirtingų mūsų pažiūrų ir įsitikinimų, iš dalies įmanomas būtent todėl, kad kiekvienas normalaus intelekto žmogus bent jau intuityviai suvokia, kas yra gėris ir blogis, teisingumas ir neteisingumas. Tačiau skirtingų asmenų nuomonės dėl to, kas yra teisingumas, nebūtinai sutampa, o bandymai žmonijos istorijoje atrasti universalų teisingumo dėsnį tolygus filosofinio asmens paieškai. Neatsitiktinai teisingumas dažnai apibrėžiamas per jo priešybę – neteisingumą. Pasak Hayeko, „net neturėdami pozityvaus teisingumo kriterijaus, turime negatyvųjį, rodantį, kas yra neteisinga“ [8, p. 69].

Žmogaus teisės ir laisvės turi prasmę tik pareigų ir atsakomybės kontekste. Nepaisant prigimtinių teisių retorikos, individas gali realiai įgyvendinti savo teises ir laisves tik tuomet, kai kiti žmonės laikosi pareigos gerbti ir nepažeisti šių teisių. Tai paprastai pasireiškia ne tiek pozityviais, kiek negatyviais veiksmais – neveikimu. Neveikimas tam tikra prasme yra pareiga, kurios nepakankamas įvertinimas arba ignoravimas būtų kliūtis adekvačiai įvertinti ne tik žmogaus teisių prigimtį, bet ir teisingumą.

Teisė žmogaus elgesį reguliuoja dvejopai: pozityviai – reikalaujama atlikti tam tikrus veiksmus, ir negatyviai – įpareigodama susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Išskyrus atvejus, kai dėl ypatingos teisinės padėties atitinkamai veikti arba vykdyti įstatymo nustatytą prievolę asmuo jos nevykdo, tuo pažeisdamas pareigą ir keldamas pavojų aplinkiniams ir visuomenei, žmogus turi susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Šia prasme teisingumas daugelio filosofų ir teisininkų požiūriu

yra negatyvi dorybė, neleidžianti žmogui skriausti kitus ir piktnaudžiauti savo teisėmis bei laisvėmis. Pripažįstama, kad teisingumas yra savaime suprantama dorybė, o nepasitenkinimą, protestus ir veiksmus sužadina jo priešybė – neteisingumas. Pamatinis moralės ir teisingumo dėsnis draudžia kitiems daryti žalą. Pasak A. Smitho, „žmogus, kuris tik susilaiko nuo kėsینimosi į kaimyno asmenį ar gerą vardą, žinoma, nėra nusipelnęs pozityvia prasme. Tačiau jis tenkina visus to, ką vadiname teisingumu, reikalavimus ir daro viską, ką kiti piliečiai gali jį priversti daryti arba už ko nedarymą galėtų bausti. Mes dažnai galime patenkinti visas teisingumo taisykles paprasčiausiai sėdėdami ir nieko nedarydami“¹⁶.

Kategoriniu imperatyvu, kuris draudžia pyktį ir blogį, grindžiama ir krikščioniškoji moralė. Jos esmę išreiškia Dievo įsakymai „Nežudyk“, „Nevok“, „Ne-kalbėk netiesos“, „Negeisk svetimo turto“. Krikščionybė pagrįsta doktrina, pagal kurią žmogus, kaip būtybė, valdoma prigimtinės nuodėmės, negali gyventi nenuodėmingai. Antraip visi Dievo įsakymai, suformuluoti draudimo forma, netektų prasmės. Minėti draudimai, kaip rodo istorija, yra netgi prasmingesni ir taikytini didesniai žmonių skaičiui, negu kas nors kada nors galėjo įsivaizduoti.

Bolševizmo ir nacizmo įsitvirtinimo ir gyvybingumo svarbi sąlyga buvo ne tik šiems režimams oponuojančių jėgų fizinis likvidavimas, monolitinė liaudies (tautos) ir partijos vienybė, bet ir permanentinė baimės atmosfera. Ją palaikė platus informatorių tinklas, apraizgęs kiekvieną bolševikinės Sovietų imperijos ir nacistinės Vokietijos visuomenės ląstelę. Masinis kolaboravimas su sovietų režimu, šio režimo savanoriškas ir anaipol ne nesavanaudiškas garbinimas, holokaustas, kurių vykdant naciams uoliai ir dažnai ne be naudos sau talkininkavo okupuotų valstybių gyventojai, yra puikūs socialinės mimikrijos ir anaipol ne šviesiosios žmogaus prigimties pusės pavyzdžiai. Sunku žmogų teisti, kai jis prisitaiko, siekdamas išvengti pavojaus, tačiau sunku jį pateisinti tuomet, kai jis, siekdamas valdžios palankumo, naudos ar karjeros, kuri yra susijusi su prestižu ir socialine padėtimi, aplenkia įvykius ir pats rodo iniciatyvą išduodamas ir įduodamas savo artimą. Žmonės skundė savo artimus, ne tik siekdami materialinės naudos (pvz., galimybės užimti įskųstojo butą) arba įsitvirtinti socialinės hierarchijos sistemoje, bet ir bijodami būti apskųsti, jeigu neiškųs patys.

Įskųstas, reiškia pasmerktas. Pasmerktas žmogus būdavo ir tuomet, kai prieš jį, remiantis paprastai jo artimųjų parodymais, buvo sukurpiamos arba falsifikuojamos baudžiamosios bylos. Žmonės, išskyrus retas išimtis, neišlaikę psichi-

¹⁶ Cituota pagal Von Hayek F. A. [8, p. 97].

nės ir fizinės prievartos, paprastai duodavo tokius parodymus, kurių reikėdavo NKVD arba gestapo tardytojams. Kartais kankinamieji pasakydavo ne tik ką žinodavo, bet ir daugiau nei žinodavo, apkalbėdavo savo artimuosius. Tai sunku pateisinti, bet lengva suprasti, nes žmogaus veiksmai ir sprendimai tokiu atveju yra ne jo laisvos valios, o išorinės prievartos rezultatas. Žmogus iš prigimties yra silpnas ir nieko nuostabaus, kad, bijodamas netekti gyvybės ar laisvės, patirti skausmą, sukelti pavojų savo artimiesiems arba pasmerkti juos sunkiems išbandymams, išduoda ne tik savo artimą, bet ir pats save.

Klausimas, ar žmogus sovietų ar nacių laikais turėjo veiksmų ir poelgių alternatyvą, nėra toks paprastas, kaip gali atrodyti žmonėms, gyvenantiems daugmaž laisvoje visuomenėje. Kai fariziejai, paspendę Kristui pinkles, paklausė jo, mokėti ciesoriui mokesčius ar ne, Kristus, suprasdamas jų klastą, ir savo ruožtu atlikęs su fariziejais testą dėl mokesčių pinigų – dinaro, kuriame buvo ciesoriaus paveikslas ir įrašas, atsakė: „Atiduokite tad, kas ciesoriaus ciesoriui, kas Dievo – Dievui“ (Mt 22.8–32).

Įsivaizduokim hipotetinę situaciją, kai fariziejai, ištikimi savo prigimčiai elgtis klastingai, klausia Kristaus, ar turėtų pilietis, gavęs sovietų NKVD ar nacių gestapo šaukimą atvykti apklausai, neduoti prieš savo artimą tokių parodymų, kurie reikštų jo mirtį arba įkalinimą koncentracijos stovyklose. Šaukimas, kaip ir dinaras, turi visus valstybinės valdžios rekvizitus, todėl negalima atmesti, jog Kristus ir šiuo atveju ištartų sakralinę frazę „kas ciesoriaus ciesoriui <...>“. O gal, priešingai, Kristus patartų žmonėms neužsikrauti mirtinos nuodėmės ir neužtrenkti sau vartų į dangaus karalystę? Kadangi Kristus, kaip ir sakė fariziejai, buvo tiesiakalbis, mokantis tikro Dievo kelio ir niekam nepataikaujantis, vargu ar tokioje situacijoje jis vengtų aiškaus ir nedviprasmiško atsakymo. Jeigu ir vengtų, toks vengimas reikštų viena – Kristus, kaip ir Ponecijus Pilotas, nusiplauna rankas.

Vadinasi, neidamas prieš savo prigimtį, Kristus galėtų paraginti žmogų paklusti oficialiai valdžiai ir kartu skatinti Blogį arba patarti jam atsižengnoti nuo šėtoniškos valdžios, taigi toks žmogus pats neišvengiamai turėtų prisimatuoti kankinio aureolę. Jeigu Kristus patartų paklusti, to nereikėtų ir aptarti, nes tai nepakeistų istorijos procesų. Jeigu Kristus paragintų nemokėti sąžinės mokesčių tiems, prieš kuriuos profesionalūs fariziejai tebuvo apgailėtini diletantai, kyla kitas klausimas, ar turėtų atgarsį jo raginimai? Nukryžiuotas Kristus, nors ir Dievo sūnus, nors ir žinojo prisikelsiąs iš numirusiųjų, silpnumo akimirką garsiai sušuko: „Mano Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai?“ (Mt 15–35).

Konformistinis žmogaus elgesys negali būti traktuojamas išimtinai tik kaip normalaus žmogaus reakcija į nenormalias gyvenimo sąlygas. Kiekvienas individas yra ne tik aplinkybių auka, bet ir šių aplinkybių aktyvus kūrėjas, jų architektas. Elgesys teisingumo požiūriu vertintinas skirtingai, atsižvelgiant į tai, ar žmogus nusizengia moralės normoms, siekdamas išvengti gresiančio pavojaus, ar priešingai, siekdamas prisitaikyti prie aplinkybių, tapti savu tam tikroje sistemoje ir, kaip aktyvus tos sistemos šalininkas, gauti iš to naudos – kilti karjeros laiptais, gauti prestižines pareigas ir materialines gėrybes. Totalitariniai režimai nepalieka žmogui pasirinkimo teisės tarp pasyvaus elgesio – susilaikymo nuo kitam žmogui žalingų veiksmų ir aktyvaus elgesio – pritarimo totalitarinei sistemai, susitapatinimo su ja ir jos vertybių priėmimo. Demokratiniai režimai vadovaujasi Kristaus principu *kas ne prieš mus, tas su mumis*, totalitariniai režimai – principu *kas ne su mumis, tas prieš mus*.

Trumpas istorinis ekskursas atliktas ne tam, kad keltų abejonių dėl teisingumo, kaip negatyvios dorybės, sampratos. Problema ta, kad totalitarinių režimų inspiruotas socialinis mimikrijos poreikis vertė užimti vadinamąją *aktyvią* socialinę poziciją ir savo lojalumą režimui demonstruoti ne pasyviais, bet aktyviais veiksmais. Teisingumo problemos svarstymas, ignoruojant praktiškai neišsemiamus bolševizmo ir fašizmo paveldo klodus, primintų žmogų, kuris zoologijos sode mato viską, pradedant nuo kirmėlių ir vabzdžių, bet nepastebi dramblio. Bolševizmas ir fašizmas įtikinamai rodo: teisingumas, nors ir gali būti laikomas negatyvia dorybe, bet nėra išimtinai tokia dorybė.

Pozicija, pagal kurią teisingumas laikomas negatyvia dorybe, o teisingo elgesio taisyklės – negatyviomis, nepaneigia to, kad teisingumas yra ir pozityvi dorybė, o teisingo elgesio taisyklės – pozityvios. Suprantama, akcentuoti antrąją teisingumo pusę, kurios iš esmės niekas ir neneigia, prilygtų bandymui laužtis į atviras duris, jeigu ne ta esminė aplinkybė, kad kiekvienas veiksmas, kaip objektyviai išreikštas valios aktas, gali būti vertinamas kaip teisingas ar neteisingas. Netgi žmogaus neveikimas, kaip jo moralinio apsisprendimo rezultatas, totalitarinio režimo sąlygomis nusipelno nevienprasmiško vertinimo. Žmogus nenori būti visuomenės autsaideris, *volens nolens* integruodamasis į totalitarinės visuomenės struktūrą, jis turi veikti arba neveikti ne pagal savo sąžinę ir įsitikinimus, o taip, kaip jį įpareigoja socialinė padėtis ir jo vaidmuo šioje padėtyje.

Bolševizmas, nacizmas ir kiti *izmai* ateina ir praėina, o žmogaus prigimtis, kaip svarbus šių režimų statybinės medžiagos elementas, lieka visiems laikams. Lieka ir teisingumas, kaip negatyvi dorybė ir pozityvios dorybės antroji (medalio) pusė.

TEISINGUMAS KAIP ALTERNATYVI VERTYBĖ

Tuščia ir beprasmiška svarstyti ne abstrakčias, o konkrečias teisingumo problemas kitokiame nei konkretaus objektyvių priežasčių nulemtu socialinio elgesio kontekste. Sovietmečiu aštraus deficito sąlygomis antisovietinei propagandai ar pasityčiojimui iš valdžios arba iš paties savęs prilygtų svarstymas, kokią – vytintą, rūkytą ar virtą, itališką, ispanišką ar lietuvišką, česnako, romo ar mairūno skonio dešrą pirkti, jeigu mėsos parduotuvėje „puikuojasi“ tik karvės tešmenys ir (ar) kanopos.

Teisingumas, kaip ir jo priešybė – neteisingumas, negali būti nešališko nagrinėjimo ir diskusijos objektas, jeigu pasirinkimo galimybė, tarsi tešmenų ir kanopų atveju, yra apribota blogu ir blogesniu variantais. Veiksmai ir poelgiai gali atitikti bent jau intuityvaus teisingumo sąvoką, jeigu yra tokios būtinos ir pakankamos sąlygos: a) egzistuoja alternatyvūs ir realiai, laisva valia be išorinės prievartos įgyvendinami veikimo būdai; b) tokie veikimo būdai gali būti pagrįsti moralinėmis (vertybinėmis) kategorijomis, atitinkančiomis teisingumo (neteisingumo) sampratą; c) egzistuoja galimybė pasirinkti vertybes, laikomas moraliomis ir teisingomis.

Jeigu vaistų dozė viena, o mirtinai pavojinga liga sergantys, bendrą ūkį vedantys ligoniai, kuriems skubiai reikia šios dozės – du, teisingas gali būti ne pats rezultatas, o procesas, kurio laikantis (pvz., traukiant burtus) sprendžiama, kam atiteks vaistai. Sėkmingas pabėgimas iš sovietinių konclagerių prilygo galimybei išlošti Aukso puodą, tačiau ir Aukso puodas randa savo išrinktuosius. Kai pabėgti pavykdavo kriminaliniams nusikaltėliams, jie, pritrūkę maisto, atsidurdavo prieš dilemą: mirti iš bado arba rasti gyvybei palaikyti būtiną proteinų šaltinį, o toks paprastai būdavo tik tarp jų pačių. Pasirinkę gyvybę, ne mirtį, bėgliai turėdavo spęsti, kokių taisyklių ir procedūrų laikantis išsirinkti „laimingąjį“, galintį pasitarnauti kitiems. Problemos sprendimas būdavo primityvus kaip karvės mykimas – pirmiausia suvalgydavo riebiausią, o tokiam paprastai iš anksto tekdavo svarbiausio bėglių patiekalo vaidmuo.

Visuomenė, kaip ir paskiri individai, ne visada turi pasirinkimo alternatyvą. Siekis ekstremaliois sąlygomis įgyvendinti teisingumo idėją dažnai prilygsta utopijai. Natūralus visuomenės poreikis išlikti, priešingai, skatina imtis žiaurių kontrveikslių tokiems veiksams, kurie kelia paniką, suirutę ir grėsmę pačiai visuomenės egzistencijai. Krikščionišką moralę išreiškiantys pamatiniai draudimai „Nežudyk“, „Nesakyk netiesos“, „Negeisk svetimo vyro ar svetimos

moters“, „Negeisk svetimo turto“, kurie įkūnija teisingumą, kaip negatyvią dorybę, nėra absoliutūs ir universalūs. Teisė visada numato, kokiais pagrindais remiantis ir kokios tvarkos laikantis, netaikomi draudimai atimti žmogui gyvybę, versti duoti parodymus ar sakyti netiesą, sunaikinti ar neatlygintinai paimti turtą, o moralė anaipol ne visuomet laiko amoraliu svetimo vyro (moters) geidimą arba moters apvaisinimą kito vyro – donoro sperma. Tai akivaizdus faktas, kuriam akli ir kurti lieka nebent uolūs žmogaus teisių gynėjai. Tačiau yra tokių šių draudimų išimčių, kurių išsami, objektyvi ir nešališka analizė, nors ir išlaiko griežtą bei nuoseklų testavimą, gali šokiruoti netgi profesionalų teisininką arba sukelti jam atmetimo sindromą.

Žmogaus gyvybė – didžiausia socialinė vertybė. Tačiau draudimas ją atimti netaikomas remiantis ne tik trimis Konvencijoje įtvirtintais pagrindais (jie preziumuoja žmogaus, kuriam atimama gyvybė, kaltę), bet ir papildomais pagrindais ir, kas svarbiausia, visiškai nesant kaltės. Nepaisant to, veiksmai ir prievartos aktai, kuriais gali būti atimta gyvybė, kaip neišvengiamai būtini, yra įstatymo nedraudžiami, todėl ir nelaukiami neteisingais. Ryški šio teiginio iliustracija ir informacija apmąstymams, verčianti iš naujo interpretuoti teisingumo idėją ir jo vykdymo sąlygas, yra įvykiai, susiję su pasaulį sukrėtusiais 2001 m. rugsėjo 11 d., 2004 m. rugsėjo 1 d. ir 2005 m. liepos 7 d. teroro aktais Niujorke, Beslane ir Londone. Panašiai kaip Hirosima, o ne Nagasakis yra atominio bombardavimo simbolis, Niujorkas Beslano ar Londono atžvilgiu kraupių teroro aktų padarinių prasme turi savotišką „pirmgimystės“ teisę. Po teroristų užgrobtų boingų atakų į Tarptautinio prekybos centro dangoraižius Niujorke, Jungtinių Valstijų karinėms oro pajėgoms buvo duotas įsakymas numušti bet kokią skrydžio kryptį pakeitusį ir į strateginius objektus nukreiptą lėktuvą. Nesvarbu, ar JAV politikai ir pareigūnai išsigintų kada nors ir kokiomis nors aplinkybėmis davę tokį įsakymą, svarbu, kad tokios ar analogiškos tokiai faktinės situacijos teisinis vertinimas leidžia daryti vienprasmę išvadą: užgrobtu, į strateginius objektus nukreiptu lėktuvo numušimas – tai priverstinis aktas, vertintinas kaip būtinoji gintis. Tiesa, jeigu tokioje lėktuve yra keleivių, įskaitant moteris ir vaikus, o boinguose jų paprastai esti, konkuruoja klasikinė būtinoji gintis ir būtinasis reikalingumas, kuris suprantamas, kaip mažesnės socialinės vertybės aukojimas, siekiant išsaugoti didesnę. Nesvarbu, ar į strateginius objektus nukreiptu lėktuvo numušimas teroristų atžvilgiu būtų interpretuojamas kaip būtinoji gintis, o keleivių – kaip būtinasis reikalingumas, svarbu, išsiaiškinti, ar tokioje situacijoje sprendimui numušti lėktuvą egzistuoja protinga ir realiai įgy-

vendinama alternatyva. Lėktuvą užgrobę savižudžiai tiki dėl savo žūties negali nieko prarasti, o tik laimėti, nes šventojo karo (džichado) akcija prieš kitatikius garantuoja jiems amžiną palaimą Alacho soduose. Valstybė prieš fanatikus turi daugiau negu ribotą pasirinkimą – numušti ar nenumušti jų užgrobtą lėktuvą. Jeigu teroristų į strateginį objektą (pvz., atominę elektrinę) nukreiptas lėktuvas nebūtų numuštas, tai ne tik neleistų išvengti to, ko ir buvo siekta išvengti, – keleivių žūties, bet neišvengiamai sukeltų ir kitus siaubingus padarinius – tūkstančių žmonių mirtį, milijonų – evakuaciją, aplinkos užterštumą, milžiniškus materialinius nuostolius, nepataisomą žalą žmogaus genofondui.

Vadinasi, iš esmės įmanomos tik dvi aptartų įvykių scenarijaus alternatyvos: numušti užgrobtą lėktuvą su teroristais ir nekaltais keleiviais, įskaitant moteris, vaikus, o galbūt ir kūdikius, arba vėlgi su tais pačiais keleiviais leisti jam įsirežti į atominę elektrinę. Padarinių skirtumai milžiniški ir akivaizdūs; vienintelę alternatyvos neturintį sprendimą tokioje situacijoje diktuoja neišvengiama būtinybė, o ne beprasmiškos „teisingo“ sprendimo paieškos.

R. Posneris, kritiškai vertindamas A. Leffo teiginį, kad pasaulietiniame amžiuje neįmanoma įtvirtinti net elementariausių moralinių teiginių, cituoja Leffą: „Šiandien nėra jokių priemonių įrodyti, kad sprogdinti kūdikius blogai, išskyrus kartojant tai (vis garsiau ir garsiau) arba apibrėžiant tai kaip blogi“¹⁷. Oponuodamas Leffui, Posneris rašo: „pavyzdys yra šlykštus ir neišsamus. Kūdikių žudymo moralumas gali priklausyti nuo to, ar tai yra neišvengiamas atsitikimas teisingame kare, nesunkiai išvengiamas atsitikimas tokiam kare ar tyčinis terorizmo aktas neteisingame kare“ [7, p. 72]. Jeigu A. Leffas neteisus, dar nereiškia, kad teisus jo oponentas R. Posneris. Vargu, ar korektiška svarstyti, nuo kokių aplinkybių gali priklausyti kūdikių žudymo moralumas, nes kūdikių žudymas niekada ir jokiais aplinkybėmis negali būti moralus. Klausimas turi būti formuluojamas taip: ar nepaisant kūdikių žudymo nemoralumo, jis gali būti pateisintas ir nelaikomas neteisingu, jeigu konkrečioje situacijoje yra vertintinas kaip neišvengiama ir mažiausia iš įmanomų blogybių?¹⁸

Teisingumas, kurio kertinis akmuo yra moralinis veiksmų ir poelgių vertinimas, preziūmuoja pasirinkimo galimybę. Kai žmogaus pasirinkimas yra apri-

¹⁷ Cituota pagal R. Posnerį. [7, p. 72].

¹⁸ Čia nenagrinėsime, ar moraliumi ir teisingu laikytinas kūdikių sprogdinimas, kuris buvo neišvengiamas padarinys tos karinės doktrinos, kurią vykdydama amerikiečių ir britų aviacija antrojo pasaulinio karo metais bombardavo vokiečių miestus ar amerikiečiai numetė atominę bombą ant Hirosimos ir Nagasakio.

botas blogų ir blogesnių padarinių alternatyva, tai mažiausios iš įmanomų blogybių pasirinkimas negali būti pripažįstamas neatitinkančiu teisingo elgesio taisyklės reikalavimų. Antrojo pasaulinio karo metais britai patirdavo daug kareivių žūčių, kai, pralaužę japonų gynybos linijas ir užėmę jų pozicijas, bandydavo paimti likusius gyvus ar sužeistus japonus į nelaisvę. Mirtis mūšio lauke už imperatorių japonams buvo garbės reikalas, nelaisvė – gėda, ir tai viską paaiškina. Japonai, nesvarbu sužeisti ar dėdamiesi tokiais, pavieniui ar grupėmis, pasidavimo į nelaisvę ženklais išskeldavo rankas, o ištis visada būdavo pasirengę pateikti britams mirties „siurprizų“ (pvz., granata, kurią slėpdavo „sužeistoje“ rankoje, arba šauti parengtu ginklu, kurio ugnimi naikindavo kapituliaciją primančius britus). Kare klaidos kaina – žmogaus gyvybė. Britai, taip pat amerikiečiai, mokėsi iš savo klaidų, mokėsi skatinami savisaugos instinkto ir turėdami galingą stimulą – žudyti, kad išgyventų, todėl užuot bandę imti į nelaisvę japonus nukaudavo dažnai dar paleisdami, kalbant šiuolaikine terminija, kontrolinį šūvį į galvą.

Duodami interviu britų televizijos kanalui *History Chanel*, kovų su japonais veteranai, kaip ir dera žmonėms, ne kartą žiūrėjusiems mirčiai į akis, atvirai ir be mažiausio krislelio veidmainystės bei demagogijos, tokius poelgius ir veiksmus, nesuderinamus su jokia tarptautine konvencija, reglamentuojančia elgesį su karo belaisviais, aiškina paprastai ir įtikinamai. Kadangi japonų elgesys buvo klasingas ir absoliučiai neprognozuojamas bei nevaržomas jokiomis taisyklėmis, mirtinas pavojus grėsė tam, kas bandytų žaisti pagal tarptautinių konvencijų taisykles. Tragikomiškas karo lauko sąlygomis atrodytų ir grasinimas taikyti sankcijas už nustatytų elgesio su karo belaisviais taisyklių nesilaikymą, nes būtent jų laikymasis reiškė neišvengiamą mirtį ar sunkius sužalojimus. Kareivis, atsidūręs prieš dilemą: rinktis mirtį nuo granatos skeveldros ar kulkos dabar ir šioje vietoje arba efemeriškas, jo nuomone, „teisingo“ elgesio taisyklės, rinkdavosi tokį elgesio modelį, kuris pašalindavo jam gresiančio realaus ir akivaizdaus pavojaus šaltinį.

Vadinasi, jeigu konkrečiomis aplinkybėmis žmogus, ginantis savo teisę į gyvybę, gali elgtis tik tam tikru būdu ir neturi jokios kito elgesio pasirinkimo alternatyvos, jo veiksmai ir poelgiai peržengia įprastas moralės normų ribas ir negali būti laikomi nei neteisėtais, nei neteisinais.

Socialiai reikšmingi pavienio žmogaus veiksmai ir poelgiai yra konkretaus istorijos akto fragmentas. Tokiame akte atsispindi politiniai ir socialiniai tikslai, vertybės, preferencijos, taip pat teisingumo ir proporcingumo principai. Tačiau tokių principų taikymo galimybę, kaip ir pavienių individų elgsenos atveju, iš esmės

riboja priverstiniai ir protingų alternatyvų neturintys sprendimai. Kai istorija yra arena, kurioje konkuruoja teisingumo idėja ir neginčijama žmonių, visuomenės bei valstybės teisė į išlikimą, prioritetas neišvengiamai teikiamas pastarajai teisei.

Bolševikų sukurta imperija – monstras, istorijos raidos aklavietė, tačiau, nepaisant to, buvo metas, kai Vakarų pasaulis, sukrestas pagal blickrygo doktriną vykdyto triuškinančio hitlerinės armados puolimo Rusijoje, vos ne meldėsi, kad nuo bedievių nenusisuktų Dievas. Dievas ir nenusisuko, bet kokia kaina? „Kolosas ant molinių kojų“ atsilaukė todėl, kad taikė savo kareivių atžvilgiu žiaurias, beprecedentes ir ekstremalias priemones, padėjusias įveikti suirutę ir paniką. Gyvatės nuodus neutralizuojantys priešnuodžiai gaminami iš tų pačių nuodų, prieš keliamą baimę įveikia tik didesnė ir neišvengiama saviškių keliamą baimę. Kai klausimas kilo ne dėl to, ar vokiečiai užims Maskvą, o dėl to, kada užims, niūrias prognozes paneigė užtveriamoji kulkosvaidžių ugnis į besitraukiančius savo kareivius ir panikuojančiųjų šaudymas vietoje, – vokiečiai buvo sustabdyti. Laimėtas laikas suteikė sovietams galimybę pergrupuoti jėgas ir pasiūsti į mūsų traukiniais iš Sibiro atgabentas raudonųjų tankų divizijas, kurios, jeigu ne pristabdytas vokiečių puolimas, būtų pavėlavusios į mūsų dėl Maskvos traukinį.

Apskritai 1941-aisiais ir iš dalies netgi 1942 metais, kaip rodo autoritetingi šaltiniai, Raudonojoje armijoje siautėjo chaosas, panika ir išdavystė. Eiliniai kreviai susidorodavo su vadais, komisarais ir ištisais batalionais pasiduodavo į nelaisvę. Vokiečiai taip pat nesnaudė, užverbuodavo sovietų kariškius ir siūsdavo juos atgal, bet jau su konkrečia užduotimi. Išdavysčių priežastys buvo ne politinės ar ideologinės, kaip dažnai nepagrįstai manoma, o vokiečių baimė. Sustabdyti šiam procesui reikėjo, kad saviškių keliamą baimę būtų didesnė už tą siaubą, kurį kelė vokiečiai. Remiantis tokia filosofija, pateisinama buvo ir užtveriamoji kulkosvaidžių ugnis ir organizacijos SMERS¹⁹ veikla. Ši organizacija, kaip liudijo jos vadovas generolas V. Abakumovas, „vadovavosi siaubingu principu: geriau sušaudyti tris nekaltus negu palikti bent vieną gyvą šnipą.“ Generolas pripažino, kad „už tai jį reikia ne sušaudyti, o ketvirčiuoti. Bet tai vertinant iš šios dienos pozicijų. Karo metu tai buvo absoliuti norma, kurios išvengti vargu ar buvo įmanoma“ [14, p. 178].

Suprantama, siaubingas, žmones nužmoginęs bolševikų režimas pats pasėjo neapykantos ir rūstybės sėklą – niekada Rusijos istorijoje nebuvo tiek išdaviškų ir tėvynės priešų, tikrų ar tariamų. Kita vertus, jeigu atsiribotume nuo nežmoniško, savo tautą vergais padariusio režimo, reikia konstatuoti, kad rusų

¹⁹ Žodžių – „смерть шпионам“ (mirtis šnipams) abreviatūra.

tauta, kurią naciai gyvenamosios erdvės tikslais siekė iš dalies išnaikinti kaip „pusžmogius“, iš dalies paversti „arijų rasę“ aptarnaujančiais vergais, turėjo neginčijamą teisę į savignyą ir išlikimą.

Gali susidaryti įspūdis, kad šie šiurpūs istoriniai ekskursai leidžia suprasti neginčijamą pavienių žmonių ir tautos teisę į išlikimą, tačiau vargu ar gali pateisinti žiaurumą ir neteisingumą. Nereikėtų skubėti teisti. Istorija yra ne faktų sandauga, o dėsniumai, pasireiškiantys per daugybę atsitiktinumų. Šiuo požiūriu istorija yra panaši į bendrąją teisę. Pasak lordo Mansfieldo, ją „sudaro ne konkretūs teisiniai atvejai, o bendri principai, kuriuos šie atvejai iliustruoja“²⁰.

TEISINGUMO PARADOKSAI

Drastiškomis, žiauriomis ir nežmoniškomis priemonėmis įgyvendintas socialinis teisingumas, kurį įkūnijo pirmoji pasaulyje „darbininkų ir valstiečių“ valstybė – SSRS, išties tebuvo tokio teisingumo mirazžas, maskuojantis beprecedentinį pasaulio istorijoje žmogaus nužmoginimą. Kilnus tikslas, kurio buvo siekta neteisėtomis priemonėmis, iškreipė patį tikslą, įgyvendintą idėją pavertė pasityčiojimu iš bet kokios idėjos. Kita vertus, jeigu teisėtas tikslas ignoruojamas, o susitelkiama į teisėtus ir leistinas priemones, pripažįstant jas pamatinėmis vertybėmis, teisingo atpildo objektais tampa ne tie, kurie nusipelno tokio atpildo, bet visuomenės autsaideriai, nesugebėję integruotis į jos struktūras.

Mitologizuotas teisingumas

Vienas labiausiai tiražuojamų XX-ojo amžiaus teisminių precedentų, įtvirtinančių teisingumo triumfą, laikomas Niurnbergo procesas. Likimo ironija ir teisingumo grimasa ta, kad tarptautinė bendrija nusikaltėliais laiko tik tuos, kurie Niurnbergo tribunolo sprendimu buvo pakarti už nusikaltimus žmoniškumui, bet ne tą, kuris teisė nugalėjo teisėmis ir buvo vienas šio procesų įkvėpėjų bei organizatorių. Maža to, Stalinas dar teikė išsamias instrukcijas savo parankiniams, kaip teisti tuos nusikalstamo pasaulio atmatas, į kuriuos jis – Liuciferis tik paniekinančiai būtų nusivalęs kojas. Niurnbergo procese buvo teisiamieji ir teisėjai, o teisėjais gali būti nepriekaištingos reputacijos asmenys. Nesvarbu, kokiems asmenims teko istorinė misija būti teisėjais iš Sovietų Sąjungos pusės, svarbu, kad jie veikė ne savo nuožiūra ir teisė ne pagal įstatymą ir savo sąžinę, bet tiksliai laikydamiesi instrukcijų, gautų iš Stalino ir Vyšinskio.

²⁰ Cituota pagal Von Hayek F. A. Taisyklės ir tvarka [9, p. 130].

Tikrasis teisėjas yra ne gautų instrukcijų besilaikanti ir argumentus bei sprendimus paviešinanti marionetė, bet tas, kuris trūkčioja marionetę, įkalbančią ir išreiškiančią jo valią. Tai, kad Stalinas buvo vienas Niurnbergo proceso iniciatorių ir autoritetingų sovietų istorikų teigimu, nuodugniai instruktavo Sovietų pusės teisėjus toks pat faktas, kaip ir tas, kad Stalinas teisė nugalėjo teisėmis. Tačiau tai, kad Stalinas atitiko teisėjui būtinus nepriekaištingos reputacijos reikalavimus – prezumpcija; prezumpcija ir tai, kad Stalinas nėra padaręs nusikaltimų žmoniškumui.

Nugalėtojas neteisiamas, nugalėtojas teisia ir pergales prieš „kolosą ant molinių kojų“ atveju, Hitleris būtų teisęs Staliną ir, būtų disponavęs greičiau didesniais, o ne mažesniais jo kaltės įrodymais. Istoriją teisti beviltiškas reikalas, istorija reikia suprasti. Per antrąjį pasaulinį karą Vakarų valstybės buvo priverstos eiti obuoliauti su velniu – ieškoti sąjungos su režimu ir lyderiu, kuris, jų nuomone, įkūnijo ir personifikavo mažesnę blogį. Antrojo pasaulinio karo rezultatų pripažinimas ir kaltųjų gradacija pagal jų nusikaltimus žmoniškumui sunkumo laipsnį, teikiant prioritetą Hitleriui, kaip didesnei pragaro išperai, yra ne tik istorine realija, bet politinio stabilumo ir teisinio apibrėžtumo svarbus komponentas.

Istorinė realija yra ir tai, kad Stalinas, priešingai nei Niurnbergo tribunolo nuteisti nacistiniai nusikaltėliai, mirė ne su virve ant kaklo, bet kaip šventasis kankinys, apraudotas savo aukų – išniekintos, išžagintos ir išžudytos liaudies. Permanentinė baimės atmosfera lėmė ir stulbinantį socialinės mimikrijos efektą: aukos ne tik garbino budelį, bet ir mylėjo, dievino jį.

Procesinio teisingumo grimasos

Teisingumas (jis plačiąja prasme apima ir baudžiamąjį persekiojimą) vykdomas laikantis nustatytų procesinių garantijų, kurių paskirtis mažinti nekaltų žmonių nuteisimo tikimybę. Yra ir kita medalio pusė – didesnė tikimybė, kad nuteisimo, t. y. teisingumo ir bausmės, išvengs kaltieji asmenys. Neįgyvendintas bausmės neišvengiamumas reiškia nebaudžiamumą. Nebaudžiamumas – tai ne vaiko auklėjimas be diržo. Barmenu dirbančiam chroniškam alkoholikui arba aukle – pedofilui lengviau susilaikyti nuo pagundų negu nebaudžiamumu besimėgaujantiems nusikaltėliams nuo antisocialinių polinkių realizacijos. Nebaudžiamumo atmosfera iš dalies yra sudėtingų baudžiamąjo persekiojimo ir teisingumo vykdymo procesinių garantijų padarinys. Šios garantijos ne tiek sumažina nekaltų žmonių nuteisimo riziką, kiek padidina kaltųjų galimybę išvengti nuteisimo, o tai lemia žmonių saugumo sumažėjimą, kuris yra neišvengiamas nusikalstamumo augimo rezultatas. Tai šalutinis ir

visiškai neprognozuojamas padarinys, kurio ir siekta išvengti įstatymais nustatant teisingumo vykdymo procesines garantijas.

Yra nusikaltimų, kurie tarpusavyje susiję ne daugiau kaip įvairaus nominalo monetos ar kupiūros, esančios skirtinguose pinigines skyreliuose (pvz., chuliganizmas ir finansiniai nusikaltimai). Yra nusikaltimų, kurie susiję tarpusavyje tarsi skystis susisiekiančiuose induose (pvz., korupcija ir organizuotas nusikalstamumas, kuriam korumpuoti politikai ir teisėsaugininkai sudaro vadinamąjį „stogą“). H. Nilsono nuomone, korupcija yra „moralinės ir finansinės gangrenos rūšis, kuri patekusi į valdymą neleidžia visuomenei normaliai funkcionuoti ir skatina socialinių normų ir demokratinės visuomenės vertybių žlugimo procesą.“²¹ Tęsiant šioje citatoje pateiktą teiginį, galima drąsiai pridėti: korupcija taip pat lemia kriminalinių ir politinių bei finansinių struktūrų suaugimą, simbiozę. Visuomenės stulpai – respektabilūs ir solidūs žmonės sunkius finansinius ir ekonominius nusikaltimus gali daryti būtent todėl, kad, užimdami aukštą vietą visuomenės hierarchinėje struktūroje, yra svarbūs ir įtakingi, turi gerus ryšius ir pažintis. Tokie asmenys paprastai naudojami brangių ir profesionalių advokatų paslaugomis, kurie geba pasiekti, kad besilaikant nuostatos *kiekviena abejonė turi būti traktuojama kaltinamojo naudai*, pastarųjų nuteisimą paverčia sunkiai įgyvendinamu. Tas pats pasakytina ir apie nusikalstamų struktūrų vadeivas ir organizatorius.

Tuščiai besisukančios teisingumo girkos leidžia ne tiek išvengti nekaltųjų nuteisimo, kiek kaltiesiems išvengti atsakomybės.

Materialinio (rezultatų) teisingumo grožybės

Teisingumas neišvengiamai yra selektyvus ir vykdomas palyginti tik nedidelio procento žmonių, padariusių teisės pažeidimus ar nusikaltimus, atžvilgiu. Tačiau kai ant Temidės aukuro, maskuojant savivalę ir neteisingumą teisingumu, aukojama simbolinė auka, tai greičiau yra teisingumo grimasa nei teisingumo aktas. Pavyzdžiui, jeigu kelių policininkas, už kyšio davimą sulaikęs jam 50 litų įbrukusį eismo taisyklių pažeidėją, tą faktą tinkamai užfiksavo ir įformino, jis, užsitarnavęs nepaperkamojo reputaciją, labai palengvina sau gyvenimą, rinkdamas duokles keliuose. Savo ruožtu vairuotojas, kuriam už kyšio davimą paskirta „teisinga“ baudmė, gali tik keikti likimą, kad yra gimęs po nelaiminga žvaigžde ir iš tūkstančių būtent jam teko atpirkimo ožio vaidmuo, arba kaltinti save, kad

²¹ Cituota pagal D. Jočiенę. Korupcija postkomunistinėse šalyse [5, p. 81].

policininkui vietoj, tarkim 300–500, tegalėjo pasiūlyti vos 50 litų ir tuo, su-
prantama, mirtinai įžeidė dorą ir tyrą, kaip kūdikio ašara, pareigūną.

Sudėtingas teisingumo dalykas bei prigimtis lemia ir neprognozuojamą,
priešingą nei buvo laukta, rezultatą: vienoda ir „teisinga“ bausmė už tą patį
nusikaltimą ar teisės pažeidimą gali būti visiškai skirtingo dydžio bausmė skir-
tingiems pagal socialinį statusą ir turtinę padėtį žmonėms. Pavyzdžiui, jeigu
dviems vairuotojams – vienam vargetai, kitam – multimilijonieriui už nežymiai
didesnę nei leistiną alkoholio koncentraciją kraujuje (pvz., 043 promilės) būtų
skirta vienoda bausmė – tūkstančio litų bauda, tai pirmam ši bauda prilygtų
nokdaunui, antram – lengvam uodo įkandimui. „Teisingos“ bausmės auka pa-
prastai, bet ne visada esti gyvenimo autsaideris. Vienodas nedidelis nusižengi-
mas – neblaivus šlitinėjimas viešojoje vietoje skirtingo socialinio statuso žmo-
nėms gali sukelti labai nevienodus teisinius padarinius. Tarkim, vienas tokių
pažeidėjų – valkata, nuo kurio sklindantis dvokas atbaido praeivius, kitas –
žinomas teisėjas, kuris tokioje būklėje paparacus traukia labiau nei tam tikras
žmogaus fiziologinės veiklos produktas muses. Teisėjas, užfiksuotas šlitinėjan-
tis arba miegantis su nugertu alaus buteliu rankoje, kaip piktnaudžiaujantis
alkoholiu ir neatitinkantis nepriekaištingos reputacijos reikalavimų, gali pra-
rasti viską – postą, reputaciją, teisę į teisėjo pensiją, galimybę įsidarbinti pagal
specialybę ir apskritai gerą vardą bei aplinkinių palankumą. Valkata, priešingai,
prarasti nieko negali (bauda, jeigu ir būtų jam paskirta, praktiškai negalėtų būti
išieškota); jis gali nebent tik „atrasti“, pavyzdžiui, sugėrovų rytdienos „pach-
mielui“ nakvynės namuose, į kuriuos jį nuves policija.

Selektyviai taikomas teisingumas iškraipo ir subjauroja pačią teisingumo
idėją. Dažnai mes bejėgiai ką nors pakeisti, tačiau turėtume bent jau suvokti
galimybių ribas ir, kalbėdami apie teisingumą, atsisakyti egzaltuotų vertinimų,
tinkančių nebent vedybų aferistui.

Netingėkim pasukti galvos ir paklausti savęs, ar tai, kad draugas Stalinas
nebuvo nubaustas už šešiasdešimt milijonų žmonių sunaikinimą, yra pakanka-
mas pagrindas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės moterį, kirviu užkapo-
jusią miegantį savo vyrą – parazitą, pedofilą ir sadistą? Ar tai pagrindas neteisti
degradavusio alkoholiko, kuris girtų muštynėse peiliu paleido žarnas savo sugė-
rovui? Ar kolosališkos vagystės – dešimčių milijardų litų vertės „prichvatizuo-
tas“ turtas Lietuvoje, už kurį, išskyrus kelias „šestiorkas“, niekas nebuvo nuteis-
tas, yra pakankamas pagrindas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės kišenvagį
recidyvistą, kuris ištraukė piniginę su keliais litais?

TEISINGUMO VYKDYMO SĄLYGOS

Principas *teisingumą vykdo tik teismas* paprastai suprantamas ir interpretuojamas nepagrįstai siaurai, iš esmės paraidžiui, todėl teismų vaidmuo yra neišvengiamai sureikšminamas, hipertrofuojamas. Teismas – ne Viešpats Dievas, kuris Paskutinio Teismo dieną, nebūdamas saistomas jokia nustatyta tvarka iš patikimų įrodomosios informacijos šaltinių gautų įrodymų, kompetentingas kaltuosius (ožius) atskirti nuo avių (nekaltųjų) ir skirti jiems teisingas bausmes.

Bausmė, kurią kaltininkui skiria teismas, laikydamasis įstatymo nustatytų taisyklių ir procedūrų, yra teisingumo vykdymo sąlyga tik už tą konkretų (nustatytą) nusikaltimą. Tačiau, jeigu nustatyti (atskleisti) nusikaltimai, už kurių padarymą kaltininkai yra nubausti kriminalinėmis bausmėmis, tėra tik lašas neišaiškintų ar apskritai neužregistruotų (latentinių) nusikaltimų jūroje, teisingumas asmenų, padariusių šį masyvą nusikaltimų, atžvilgiu tėra tik tuščias garsas, užpernykštis sniegas. Pavyzdžiui, aukštas korupcijos lygis valstybėje ir mikroskopinis nustatytų (atskleistų) korupcinių nusikaltimų ir juos padariusių asmenų bei dar menkesnis nuteistųjų skaičius – tai iškalbinga informacija ne tik apie teisingumo bejėgiškumą, bet ir apie neišvengiamai būtinas jo vykdymo prielaidas.

H. Kelsenas, aptardamas įstatymo galiojimo sąlygas, konstatavo: „Bendroji norma laikoma galiojančia tik tuo atveju, kai žmonių elgesys, kurį ji reguliuoja, faktiškai ją bent kiek atitinka. Norma, kurios niekas nepaiso, kitaip tariant, norma, kuri nėra bent kiek efektyvi, nėra laikoma galiojančia teisės norma. Efektyvumo minimumas yra galiojimo sąlyga“ [5, p. 49]. Perfrazuojant šią Kelseno mintį, galima teigti, jog teisingumas realiai vykdomas tik tuomet, kai atskleidžiama bent tokia kritinė masė nusikaltimų ir nustatomas bent toks minimumas juos padariusių asmenų, kad nusikalsti linkę asmenys yra priversti pasverti nuteisimo ir bausmės neišvengiamumo riziką ir atsizvelgti į ją. Jeigu tokia rizika yra tik teorinė, o nauda, gaunama iš nusikalstamos veikos, nepalyginamai viršija jos kaštus, pasityčiojimo objektu tapęs bausmės neišvengiamumo principas teisingumą daro tik iliuzine fikcija. Efektyvumo minimumas yra būtina realaus teisingumo vykdymo sąlyga.

Teisingumas, kaip išskirtinė teismo prerogatyva, gali būti vykdomas, jeigu yra tokios būtinos ir pakankamos sąlygos: a) išaiškinami (atskleidžiami) konkretūs nusikaltimai ir laikantis nustatytų taisyklių ir procedūrų surenkami bei įforminami teisėtas ir leistinas pripažįstami įtariamojo kaltės įrodymai; b) įrodymais patvirtinamos aplinkybės, susijusios su veikimu ar neveikimu ir jų prie-

žastinis ryšys su įtariamajam inkriminuojamu nusikaltimu; c) teismui po iki-teisminio tyrimo pabaigos kartu su bylos medžiaga perduodamas kaltinamasis aktas, kuriame išdėstyti įtariamojo kaltę dėl nusikaltimo padarymo pagrindžiantys įrodymai.

Minėtos būtinos ir pakankamos sąlygos pačios savaime dar nelemia teisingumo triumfo, tačiau jeigu jų nėra, kalbos apie vykdomą teisingumą neturi prasmės. Teismas nėra, kaip kaltinimo ir gynybos šalys, žaidėjas byloje. Teisėjai, vadovaudamiesi nustatytomis taisyklėmis ir procedūromis, vertina ir interpretuoja, ar šalių pateikti įrodymai yra teisėti ir leistini, taip pat ar pagrįsti argumentai ir kontrargumentai, kuriais grindžiamos ar paneigiamos teisingam bylos išsprendimui reikšmingos aplinkybės. Jeigu teisėjai siekia nagrinėti bylą objektyviai ir nešališkai, nors subjektyvumo dėl „savo genų ir auklėjimo, temperamento, baimių ir ambicijų“²² ir nepajėgūs išvengti, jie negali besąlygiškai siekti, kad „nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“ [4, 1 str.]. Tokia baudžiamojo proceso paskirtis, nors formaliai ir neprieštarauja teismo funkcijai, bet iš esmės jos neatitinka. Teismo diskrecija ir įgaliojimai neatmeta to, kad teismas yra suvaržytas, nes turi objektyviai bei nešališkai įvertinti ir pasverti, kokios – kaltinimo ar gynybos šalies įrodymai bei argumentai yra svaresni, ir jeigu atiduoda prioritetą pastarajai, tai priverstas išteisinti netgi serijinį žudiką arba savo mažamečių dukterų žagintoją.

Tam, kad byla pasiektų teismą ir teismas galėtų įgyvendinti tai, kas pagal įstatymus yra jo išskirtinė prerogatyva – vykdyti teisingumą, privalomas milžiniškas darbas išaiškinant konkrečius nusikaltimus, ypač keliančius didžiausią grėsmę visuomenės saugumui. Organizuotas nusikalstamumas, kaip pavojingiausių, profesionaliai daromų nusikaltimų natūralus monopolininkas, naudodamas šiuolaikinės vadybos ir darbo organizavimo principus ir kartu nebūdamas suvaržytos jokių biurokratinių kliūčių ir būtinų formalumų, pasižymi gebėjimu operatyviau ir lanksčiau priimti bei įgyvendinti sprendimus negu valstybės institucijos. Nusikalstamų struktūrų daromi nusikaltimai (pvz., prekyba narkotikais, ginklais, žmonėmis, alkoholio ir tabako kontrabanda, prostitucijos verslas) gali būti atskleisti, tik taikant veiksmingas ir adekvačias priemones. Tai ne tik tradiciniai operatyviniai veiksmai ir procesinės priear-

²² Teisėjai, kaip teigia autoritetingas, žymus mokslininkas, ir pats teisėjas R. Posneris yra suvaržyti ne tiek procedūrų ir „taisyklių, o savo genų ir auklėjimo, temperamento, baimių ir ambicijų“ [7, p. 164–165].

tos priemonės²³, bet ir asmenų, sutikusių bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat priemonės pakirsti organizuoto nusikalstamumo materialiniam ir finansiniam pagrindui. Visa tai įgyvendinant būtų sudaromos prielaidos realiai užtikrinti tą efektyvumo minimumą, be kurio veiksminga organizuoto nusikalstamumo prevencija ir kontrolė, kaip būtina visuomenės saugumo sąlyga tėra tik tuščia ir beprasmiška deklaracija.

TEISĖTUMAS KAIP PROCESO TEISINGUMAS

Vykdamas teisingumą neišvengiamai būtina atskleisti sunkius ir pavojingus visuomenei nusikaltimus ir nustatyti juos padariusius asmenis. Dėl to labai svarbu išsiaiškinti: ar apsiribotina taikymu tokių procesinės prievartos priemonių, kurios šiuo metu yra pripažįstamos teisėtomis ir leistinomis? Arba, jeigu tenka konstatuoti, kad atskleisti sunkius ir pavojingus nusikaltimus ir nustatyti juos padariusius asmenis laikantis galiojančių procesinių garantijų neįmanoma, ar šiam tikslui pasiekti adekvačios ir neišvengiamai būtinos procesinės prievartos priemonės gali būti įteisintos arba pripažintinos kaip leistinos ir teisėtos? Jeigu atsakoma teigiamai, vadinasi, tokia pažiūrų kaita yra antroji pusė to medalio, ant kurio pirmos iškalta: *tikslas pateisina priemones*. Atsakymą galima suformuluoti ir kitaip: vargu, ar protinga laikytis savo pažiūrų ir įsitikinimų, kai nauji, anksčiau nežinomi faktai ir aplinkybės, grėsmės ir iššūkiai visuomenės saugumui verčia imtis adekvačių, proporcingų ir atgrasančių priemonių. Pavyzdžiui, R. Posneris, aptardamas klausimą, ar teismas turėtų toleruoti kaltinamojo prisipažinimą, išgautą psichologiniu spaudimu, konstatuoja, kad tokia nuostata, pagal kurią „savanoriškas prisipažinimas neturi būti išgautas jokios rūšies grasinimais ar smurtu, tiesioginiais ar išvestiniais pažadais, kokie menki jie nebūtų daugiau nebėra autoritetingas“ [7, p. 155].

Čia kalbama ne apie fizinį smurtą ar grasinimus jį panaudoti (psichinį smurtą), bet apie policijos darbo metodus, susijusius su pažadais, intensyvios ap-

²³ Tokios priemonės yra teisėsaugos institucijų darbuotojų infiltravimas į organizuoto nusikalstamumo struktūras ir šių struktūrų agentų ar patikėtinių, vadinamųjų kurmių, infiltruotų į teisėsaugos institucijas, demaskavimas; telekomunikacijos tinklais parduodamos informacijos klausymas ir fiksavimas, asmens, jo transporto priemonės slaptas sekimas, vaizdo ir garso įrašų darymas tokio stebėjimo metu, asmens ir jo buto, namo ar kitos privačios valdos stebėjimas, slaptas patekimas į gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas ir daugelis kitų veiksmų, taip pat priemonės, susijusios su liudytojų ir nukentėjusiųjų apsauga.

klausos būdais, įrodymų sureikšminimu, kitais gudrybių ar blefavimo elementais, kurie gali daryti psichologinę įtaką įtariamajam ir paveikti jo poziciją dėl savo kaltės neigimo. Lakmuso popierėlis, kuris leidžia spręsti, ar apklausos metodus galima pripažinti leistiniais ir teisėtais, yra tai, ar jais gali būti išgautas melagingas prisipažinimas. Tokių pavojų šie panaudoti metodai galėtų kelti tuomet, jeigu paneigtų laisvą įtariamojo valią ir pažeistų, pasak R. Posnerio „racionalią pusiausvyrą tarp prisipažinimo kaštų ir naudos“ [7, p. 156]. Todėl psichologinis poveikis įtariamajam, nesvarbu, ar susijęs su spaudimu ir jo valios slopinimu, ar su pažadais, keičia jo apsisprendimą dėl natūralaus savo kaltės neigimo. Toks poveikis kelia grėsmę ne todėl, kad apriboja įtariamojo laisvą valią ir pasirinkimo galimybę, bet todėl, kad tokiais metodais galima išgauti nekaltą žmogaus prisipažinimą.

Įtariamojo prisipažinimas – nebūtinai biologinė įrodymų motina, tačiau ir ne tokia motina, kurios apvaisinimas prisipažinimu yra fizinės ar psichinės prievartos arba apgaulės pasekmė. Teismas ikiteisminio tyrimo metu duotą įtariamojo „išpažintį“ pripažįsta autentiška ir kaip įrodymą prieš asmenį panaudoja tuomet, kai šis patvirtina tai ir teismo proceso metu. Jeigu teisme kaltinamasis atsisako ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų, motyvuodamas tuo, kad jie buvo išgauti taikant fizinį ar psichinį poveikį arba naudojant valią slopinančias narkotines ar psichotropines medžiagas, arba neleistas gudrybes, teismui kyla dilema – teikti prioritetą ankstesniam prisipažinimui arba jį neigiantiems parodymams. Prisipažinimas išties gali būti išgautas neteisėtais ir leistiniais metodais, tačiau ir kaltinamojo tvirtinimas, kad jie buvo išgauti būtent taip dažnai esti natūrali jo gynybos priemonė. Klausimas, ar asmens prisipažinimas laikomas savu noru duota „išpažintimi“ arba, priešingai, išgautu paneigiant laisvą kaltinamojo valią ir racionalų pasirinkimą, sprendžiamas atsižvelgiant į prisipažinimo pobūdį. Asmens duoti parodymai, kurie gali būti panaudoti prieš jį patį, pagal reikšmę byloje yra tokio pobūdžio:

1) kaltinamojo prisipažinimas, kaip prieš jį surinktų pakankamų, akivaizdžių ir nenuginčijamų įrodymų psichologinio poveikio rezultatas;

2) asmens prieš save ar kitus asmenis duoti parodymai, kurie objektyviai yra patvirtinti kitais bylai reikšmingais faktiniais duomenimis arba susiję su nusikalstamos veikos aplinkybėmis, kurias galėjo žinoti tik šią veiką padaręs asmuo;

3) kaltinamojo prisipažinimas, kaip jam pareikšto įtarimo arba pateikto kaltinimo pagrindas, kuris nėra objektyviai patvirtintas kitais bylai reikšmingais faktiniais duomenimis.

Asmens kaltės įrodymu paprastai pripažįstami tie jo prieš save duoti parodymai, kuriuos patvirtina kiti faktiniai bylos duomenys²⁴. Jeigu viską gerai apgalvojęs ir apsvarstęs, kaltinamasis atsiimtų savo prisipažinimą, toks nuodėmingo atgailaujančiojo virsmas teisuoliu, atsižvelgiant į jo kaltės įrodymus, nebūtų reikšmingas byloje. Išimtis – atvejai, kai nustatyta, kad prieš įtariamąjį buvo panaudoti neleistini ir neteisėti metodai (pvz., narkotinės, psichotropinės medžiagos, psichinis ar fizinis smurtas). Jeigu gynybos šalis negali pateikti faktinių duomenų, kurie patvirtintų kaltinamojo versiją dėl prievarta arba apgaule išgauto ir nieko bendro su tikrove neturinčio prisipažinimo arba duotų pagrindą pagrįstoms abejonėms dėl policijos taikomų apklausos metodų teisėtumo ir leistinumo, teismas, priimdamas sprendimą (apkaltinamąjį nuosprendį), turėtų teikti prioritetą byloje surinktiems faktiniams duomenims ir jais remtis.

Kaltinamojo atsisakymas savo prisipažinimo, kuris patvirtintas faktiniais, jokių abejonų nekeliančiais įrodymais, bylos teisingam išsprendimui reikšmingas ne daugiau kaip vyro savo tėvystės neigimas, nors DNR ekspertizė patvirtino vaiko motinos teiginį, kad būtent jis ir yra biologinis vaiko tėvas. Tiesa, teisinėje literatūroje nagrinėjant įtariamojo (kaltinamojo) parodymų atitikties faktams klausimą, neatmetama ir kita versijos galimybė. R. Posneris, aptardamas situaciją, kai įtariamojo parodymai pasitvirtino (pvz., jo nurodytoje vietoje surastas aukos lavonas), konstatuoja, esą tai patvirtina tik hipotezę, kad įtariamasis iš tikrųjų yra žudikas, tačiau neatmeta ir kitų hipotezių galimybes, „pavyzdžiui, kad tikrasis žudikas papasakojo įtariamajam, kur guli lavonas“ [7, p. 173]. Tokia hipotetinė situacija įmanoma teoriškai. Vis dėlto indikatorius, rodančio praktinę tokios situacijos galimybę, rodyklė stabiliai vibruotų ties padala „absoliutus nulis“, ypač jei ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas iki lavono paieškos profesionaliai, kvalifikuotai, labai detalai apklaustų ir užfiksuotų tokias smulkmenas bei detales, kurių pats įtariamasis, nesuvokdamas jų reikšmės bylai, tiesiog fiziškai negalėtų kam nors papasakoti. Be to, lavonas – tai ne metalinė kapsulė su laišku ateinančioms kartoms, įmūryta į visuomeniškai reikšmingų pastatų pamatus. Pavieniai žudikai, išskyrus retas išimtis, savo aukas paprastai užkasa tokiose vietose, kurias ir patys sunkiai randa, o tiksliai artikuliuota kalba papasakoti apie tai, ką

²⁴ Jeigu asmuo teisme atsisako savo prisipažinimo ir paneigia ikiteisminio tyrimo metu prieš save duotus parodymus, kyla klausimas, ar jam pateiktas, tačiau kaltinimo šalies kitais įrodymais objektyviai nepatvirtintas kaltinimas remiasi realiu pagrindu. Tokiu atveju ne tiek svarbu, ar kaltinamasis atsisako duotų parodymų motyvuodamas tuo, kad prisipažinimas buvo išgautas smurtu, pažadais ar gudrybėmis, kiek tai, ar teismas turi kitą alternatyvą be kaltinamojo pateiktos versijos.

jie žino greičiau intuityviai negu sąmoningai, neįmanoma. Todėl hipotetinis įtariamasis, kuriam tikrasis žudikas papasakojo, kur užkastas lavonas, neturėtų jokios galimybės parodyti tų „įkapių“, kurių vietą žino tik iš nuogirdų, aišku, jeigu nėra toks orakulas kaip Nostradamas ar pusiau mistinė bulgarų bobutė Vanga.

ORGANIZUOTAS NUSIKALTAMUMAS IR TEISINGUMO VYKDYMO SĄLYGOS

Esmines teisingumo vykdymo problemas kelia ne tiek pavieniai nusikaltimai, įskaitant labai sunkius (pvz., tyčines, iš anksto suplanuotas ir įvykdytas žmogžudystes), kiek organizuotas nusikalstamumas, kuris turi plačius ryšius, didelę įtaką ir galią, kontroliuoja daugelį nusikalstamo bei legalaus verslo šakų, gauna gigantiškus pelnus, skęsta prabangoje. Mafija²⁵ tarsi hidra, jai vietoj vienos nukirstos galvos atauga kelios. Kai Lietuvoje buvo išblaškytos ant nekontroliuojamos privatizacijos bangos susikūrusios gaujos, kurių nariai nesugebėjo ar negalėjo legalizuotis ir virsti garbingais bei padoriais visuomenės nariais, tai sutapo ir su samdomų žmogžudysčių, sprogdinimų, padegimų bumo pabaigos pradžia. Tačiau naujoji mafija, pakeitusi senąją, yra galingesnė už ją finansiškai, labiau organizuota ir naudodama tobulesnius bei rafinuotesnius veiklos metodus lieka ne mažiau pavojinga visuomenei.

Vertingos informacijos apmąstymams duoda atsakymai į klausimus: kodėl nusikaltėliai, apie kuriuos žmonės kartais žino daugiau negu apie savo uošvę ar kaimynus, vaikšto laisvėje? Kodėl teisingumas, nepaisant valstybės organizuotos jėgos, yra aklas, kurčias ir bejėgis? Kitaip tariant, kur gi vis dėlto glūdi mafijos gyvybingumo šaknys? Giliai kasti nereikia. Svarbiausios jų trys – tylėjimo įžadai, susidorojimo (mirties) baimė ir finansinė galia. Tylėjimo įžadų laikymąsi užtikrina neišvengiamo fizinio susidorojimo (mirties) baimė. Ji garantuoja ir išmuštruotą karišką discipliną, efektyvią valdymo organizaciją, griežtą, besąlygišką komandų vykdymą, taip pat atlieka sanitaro vaidmenį, šalindama visa, kas gali trukdyti tiksliai veikti mafijos mechanizmui. Finansinė galia daro mafiją stipria ir įtakinga jėga, kuri yra jos klestėjimo, saugumo ir prestižo garantas bei skverbimosi į visas socialinio gyvenimo sritis bei suaugimo su korumpuotais

²⁵ Terminu „mafija“ šiame straipsnyje su išlygomis, nepretenduojančiomis į precizišką tikslumą, įvardijamos organizuotos nusikalstamos struktūros, kurios daro poveikį ne tik kriminogeninei situacijai, bet ir politiniams, ekonominiams bei socialiniams procesams ir kurių sąvoka galiojančiame BK yra apibrėžta visiškai nekorektiškai.

politikais ir teisėsaugininkais instrumentas. Finansinė galia leidžia mafijai sukurti savotišką socialinio draudimo fondą, kuris panaudojamas įkalintiems ar sužeistiems nusikaltėliams bei jų šeimoms remti.

Valstybė mafijos, kaip valstybės valstybėje, atžvilgiu yra tarsi gydytojas, kuris, diagnozavęs paciento organizme piktybinį auglį, atsiduria ne prieš dilemą – švitinti jį ar ne, bet prieš dilemą, koku būdu švitinti – koncentruotu radioaktyvių spindulių srautu ar iš įvairių pusių, siekiant kuo mažiau apšvitinti sveikus audinius. Valstybė, skirtingai nuo jokiomis taisyklėmis nevaržomos mafijos, yra saistoma įstatymų, kuriuos pati priima, laikydama si nustatytų procedūrų ir taisyklių. Tačiau tokie varžtai, apribojantys valstybės jėgą, neturėtų paneigti galimybės naudoti šią jėgą, kai tai neišvengiamai būtina siekiant kontroliuoti kriminalines struktūras, keliančias realią ir akivaizdžią grėsmę visuomenės saugumui. Jeigu apribojimai – tai specifiniai teisėtos jėgos panaudojimo teisiniai antrankiai, valstybė turi kompensuoti savo „negalią“ veiksminga saugiklių ir atsvaros sistema, sudarančia prielaidas realiai vykdyti deklaruojamą teisingumą, o ne paversti jį iliuzine fikcija. Siekiant pakirsti organizuoto nusikalstamumo gyvybingumo šaknis ir sudaryti prielaidas vykdyti teisingumui, reikia imtis veiksmingų, proporcingų ir atgrasančių priemonių, kurios leistų suardyti monolitinę organizuoto nusikalstamumo vienybę ir pakirsti jos finansinę galią.

Mafiozų tylėjimo įžadai remiasi baime ir „bedante“ teisėsauga, kuri neturi veiksmingų priešnuodžių prieš mafijos keliamą baimę. Profesionalūs nusikaltėliai, nuolat šurkščiai pamindami įstatymus, praktiškai negali išvengti susidūrimo su teisėsauga. Lieka klausimas, kokiais įrodymais disponuoja prokuroras, inkriminuodamas mafiozui konkretų nusikaltimą. Jeigu kaltinimo šalis, pareiškusi įtarimus dėl sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymo, disponuoja svariais įtariamojo kaltės įrodymais, perspektyva ilgus metus arba visą likusį gyvenimą praleisti už grotų jį menkai guodžia. Samdomas žudikas ne idealistas – revoliucionierius, kovojęs ir pasiryžęs mirti už šventą tikslą ir taurius idealus, arba kareivis, neturintis galimybės, ką rinktis – gyvenimą ar mirtį. Netgi ne visai taip. Revoliucionierių idealistų laikai negrižtamai praėjo, o kareivių pavyzdys greičiau įrodo, kad esant galimybei jie renkasi gyvenimą, ne mirtį. Samurajų dvasia išauklėti japonų kareiviai, atsidūrę prieš dilemą – pasiduoti ir nelaisvę ar nusižudyti, rinktis gėdą ar mirtį, dažniausiai rinkdavosi pastarąją. Tačiau samurajai greičiau ne taisyklė, o išimtis, patvirtinanti pačią taisyklę. „Nenugali moji“ Raudonoji armija pirmaisiais karo mėnesiais prarado milijonus ir nelaisvę patekusių kareivių. Vokiečių armijos moralinė dvasia pakriko vėliau. Po Sta-

lingrado katastrofos iš maždaug šimto tūkstančių į nelaisvę paimtų vokiečių kareivių į tėvynę grįžo tik apie šešis tūkstančius. Kiti mirė nuo bado, šalčio, ligų, nežmoniškų nelaisvės sąlygų ir žvėriško elgesio. Karo metu vokiečių kareiviai to nežinojo ir negalėjo žinoti. Tačiau ugnimi ir ginklu nusiaubę rusų miestus ir kaimus, jie ne iš nuogirdų žinojo apie žvėrišką savo tėvynainių – SS dalinių elgesį su civiliais gyventojais. Pagaliau, užimdami rusų pozicijas su paliktomis lauko virtuvėmis, jie negalėjo nežinoti, kokiomis sąlygomis bus laikomi nelaisvėje, kaip bus maitinami ir kaip su jais bus elgiamasi. Nepaisant tos intuityvios, tačiau akivaizdžiais stebėjimais paremtos patirties, vokiečių kareiviai iš dviejų vienodai blogų alternatyvų – neišvengiamos ir greitos ar lėtos ir kankinančios mirties, bet suteikiančios bent efemeriską išlikimo šansą, vis dėlto dažniau rinkosi antrąją.

Statistiškai patvirtintas dėsnis yra universalus. Jeigu išmuštruotas kareivis, nuolatos žiūrėjęs mirčiai į akis ir įkaitais tėvynėje palikęs savo šeimą, renkasi gyvenimo (gyvenimo?!) kelią, tai mafiozas, kuris ne tiek pats žiūri, kiek kitus priverčia žiūrėti mirčiai į akis ir veikia ne iš idėjos, o siekdamas savo siaurų egoistinių interesų, atsidūręs prieš alternatyvą – rinktis bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis arba kalėjimą iki gyvos galvos, išskyrus retas išimtis²⁶, rinktųsi tą elgesio būdą, kuris tenkina jo paties, o ne nusikalstamo klanu interesus. Sandoris dėl bendradarbiavimo – ne idėjinis sandoris. Klausimas ne tas, ar su teisėsauga sutikęs bendradarbiauti ir savo bendrus įdavęs bei vertingos informacijos apie jų padarytus nusikaltimus suteikęs, mafiozas gali būti iš dalies atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, bet tas, ar jis gali būti atleistas nuo tokios atsakomybės, jeigu dalyvavo padarant tyčinį nužudymą arba buvo vienas iš nusikalstamos grupuotės organizatorių ar vadeivų. Baudžiamasis įstatymas duoda neigiamą atsakymą į šį klausimą [2, 39¹ str. 2 d.].

STERILAUS TEISINGUMO VYKDYMO KAINA

Sandoris dėl bendradarbiavimo turi savo kainą, kuri negali prieštarauti sveikam protui, protingumo bei sąžiningumo reikalavimams ir paneigti teisingumo principą. Žudikas negali ir neturi išvengti teisingumo. Įstatymai taikomi

²⁶ Klausimo konstravimas vienas kitą variantą šalinančių alternatyvų principu visiškai nepaneigia tos aplinkybės, kad visada gali atsirasti žmogus, kurį prakalbinti išties bus nelengviau nei akmenį. Jis gali tylėti laikydamasis nusikaltėlių garbės kodekso, iš baimės dėl savo artimųjų likimo, kritiškai vertindamas prieš jį surinktus įrodymus arba bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis nenaudai spręsdamas tą naudos ir nuostolių balansą.

vienodai, o ne *ad hoc*, jie negali būti keičiami, atsižvelgiant į konjunktūrą, valstybės racionalius interesus ar kovos su sunkiais ir visuomenei pavojingais nusikaltimais poreikius. Teisė negali nusileisti neteisėtumui, o valstybė neturėtų tiražuoti tos Bažnyčios klaidos, kai ji viduramžiais prekiaavo indulgencijomis, o vėliau, nors ir pasmerkusi šį verslą, padarė savo prestižui bei autoritetui didelę žalą. Maždaug tokiais argumentais yra grindžiamas ribotas valstybės sandoris su mafiozu ir draudžiamas bet koks sandoris su asmeniu, dalyvavusiu padarant tyčinį nužudymą, arba su nusikalstamos struktūros organizatoriumi ar vadeiva. Tokiu atveju laikomasi principo *tegul žūva pasaulis, bet triumfuoja teisingumas*.

Tik ar teisingumas išties triumfuoja? Teisingumas yra proporcingas atpildas už padarytą nusikaltimą, o ne impotentas, bejėgiškai priverstas konstatuoti savo negalią, kai laikantis nustatytų taisyklių ir procedūrų neįmanoma atskleisti kraupių bei šturpą keliančių nusikaltimų ir (ar) įrodyti, kas juos padarė. Vienas Voltero romano „Kandidas“ herojų, šliaužiodamas ant puikaus, nuogos moters kūno, didžiai apgailstavo esąs kastratas. Valstybės institucijos, būdamos neblogai informuotos apie organizuotą nusikalstamumą ir suvokdamos savo bejėgiškumą, griežiai dantimis, apgailstaudamos, jog yra bedantės. Tiesa, mafijai „stogą“ suteikiantys politikai ir teisėsaugininkai gali sau leisti susidėti brangius dantis. Valstybė turi veiksmingą teisėtos jėgos ir prievartos aparatą, bet suvaržiusi jo naudojimą sudėtingomis taisyklėmis ir procedūromis, nustatydama, kokie įrodymai laikomi teisėtais ir leistiniais, kiekvieną abejonę įpareigodama aiškinti kaltinamojo naudai, atsiduria nepavydėtinoje padėtyje. Tuo puikiai naudojasi brangiausi ir apsukriausi advokatai, o valstybė, nepaisant savo milžiniškos jėgos, dažnai yra bejėgė ir realiai negali įvykdyti savo deklaruojamo teisingumo. Negali, vadinasi, *volens nolens* priversta toleruoti tą neteisingumą, kurį nuo nusikaltėlių patiria įstatymui lojalūs žmonės.

Neatsitiktinai organizuotas nusikalstamumas daugiau nuostolių ir netekčių patiria ne dėl teisingumo kirčių, o dėl žiaurios natūralios atrankos, kai, dalijantis įtakos sferas ar pelnus, skolos ar atsakomybės našta, konkurentai šaudomi, sprogdinami ar nuodijami. Nusikalstamo pasaulio rykliai paprastai išteisinami dėl jiems pareikštų kaltinimų, nors dažniausiai stokojant įrodymų jiems netgi neįmanoma pareikšti oficialių įtarimų, o atpirkimo ožiais tampa ir nuteisiami smulkūs parankiniai, menkos žuvelės, „šestiorkos“. Teismai perpildyti „teisėto“ pasididžiavimo dėl savo svarbos ir reikšmės, tautos teisingumo jausmas taip pat bent iš dalies patenkintas, kai ant Temidės aukuro paaukoja-

ma kokia avelė, tarsi ši auka būtų bandos vedlys – ėmitęs jautis, o užkulisiuose klesti prekyba narkotikais, alkoholio, tabako kontrabanda, korupcija. Netgi muitinėje sulaikius „fūrą“ su pusės milijono vertės cigarečių kontrabanda, toks laimikis greičiausia reiškia ne tai, kad atskleistas sunkus nusikaltimas ir sudarytos prielaidos teisingumui vykdyti, o tai, kad prisidengiant triukšmu, kol teisėsauga, žiniasklaida ir visuomenė grauš joms numestą riebę kaulą, nebaudžiamai bus pravežta kontrabandos už dešimtis milijonų. Patenkinti visi, teisingumo grimasą laikydami tikroju teisingumu.

Pagaliau, jeigu pavyksta nuteisti mafijos smogiką arba vienas iš vadeivų gauna teisingą atpildą, lieka atviras klausimas: kiek nusikaltimų, kuriuos buvo galima atskleisti remiantis vertinga informacija, gauta iš tokių asmenų, liko neatskleista. Teisingumas neatskleistų nusikaltimų ir nenustatytų asmenų, kurie padarė šiuos nusikaltimus, atžvilgiu priverstas likti ne tik aklas, kurčias, bet ir kaip menko proto žmogus patenkintas savo „išmintimi“. Nuosekliai vadovaujantis principu *težūna pasaulis, bet tegul triumfuoja teisingumas*, užtikrinamas ne teisingumo, o jo priešybės – neteisingumo triumfas. Norint keisti beviltišką situaciją, reikia susitaikyti su tuo, kad sterilus teisingumas, kaip ir distiliuotas vanduo, nėra natūralus reiškiny. Lemia požiūris: jeigu sterilus teisingumas reiškia neteisingumą, o dalinis neteisingumas gali užtikrinti teisingumą, privalu susitaikyti su ta kaina, kurią teks mokėti už realiai įgyvendinamą teisingumą. Įtariamasis (kaltinamasis) gali prisipažinti ir atgailauti bei įduoti savo bendrus, bet tai stebuklas – ne norma, o stebuklai nėra tinkamas ir patvarus teisingumo pagrindas.

Vadinasi, norint, kad mafijos smogikas arba vadeiva būtų suinteresuotas ne laikytis tylėjimo įžadų ir savo kaltės neigimo pozicijos, o bendradarbiautų su teisėsaugos institucijomis ir pateiktų bylos tyrimui reikšmingą informaciją, negalima ignoruoti tos aplinkybės, jog toks stimulus ir interesas yra jo paties bent dalinis atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės. Tai neišvengiama sandorio dėl bendradarbiavimo kaina.

Teisingumas – utopiška vizija ir tuomet, kai nedaroma nieko realaus ir veiksmingo radikaliai pakeisti tai teisei situacijai, kuri leidžia mafijai teisėtai naudotis, valdyti ir disponuoti nusikalstamu būdu įgytu turto. Pripažinti būtinumą pakirsti mafijos finansinės galios šaknis maža, reikia priimti bei įgyvendinti tam būtinas priemones. Tai asmenų, nuteistų už dalyvavimą nusikalstamų struktūrų veikloje, turto konfiskavimas, nesvarbu, kokia to turto kilmė ir šaltiniai. Baudžiamasis įstatymas, numatantis turto konfiskavimo galimybę, pre-

tenduoja būti „teisingas“, tačiau yra visiškai neveiksmingas²⁷, todėl negali būti pripažįstamas teisingu. Konfiskuotas, išskyrus nusikaltimo įrankį ir priemonę, gali būti nusikalstamos veikos rezultatas, t. y. identifikuotas nusikalstamu būdu įgytas turtas. Tačiau būtent taip įgyto turto (ir pajamų) neįmanoma identifikuoti, nes jo teisinė padėtis – kilmė bei tikrieji šaltiniai paprastai yra pakeisti ir nuslėpti įvairaus pobūdžio įvykdytais sandoriais ir atliktomis finansinėmis operacijomis. Nusikalstamu būdu įgytas turtas ir pajamos yra „išgrynintas“ ir skirtingai nei vanduo, patenkantis iš kanalizacijos į vandentiekį, neturi jokio kvapo, todėl nuo kriminalo dvelksmo „išvėdinto“ turto identifikavimo galimybė skleidžia gaižų Utopijos šalies kvapą.

Civilizuota Europa, kuria akiai seka, tiesą sakant, priversta sekti Lietuva, tarsi užsikrėtusi 1936 m. Stalino Konstitucijos virusu, teikia prioritetą „teisingam“, bet realiai neįgyvendinamam, todėl nieko bendro su realiu teisingumu neturinčiam įstatymui. Teisingas ir pagrįstas turi būti laikomas ne tas įstatymas, kuris deklaruoja veiksmingas, proporcingas ir atgrasančias sankcijas, bet tas, kuris sudaro prielaidas realiai taikyti tokias sankcijas. Tokio įstatymo donoras galėtų būti vadinamasis RICO įstatymas²⁸, pagal kurį asmens, nuteisto už šiame įstatyme numatytų nusikaltimų padarymą, turtas, įgytas per nusikalstamos veiklos laikotarpį, yra laikomas gautu iš nusikalstamos veikos, ir konfiskuojamas. Naujasis pasaulis, skirtingai nei senutė Europa, teisingu laiko ne tą įstatymą, kuris steriliai „teisingas“, bet realiai neįgyvendinamas, o tokį nevisiškai teisingą įstatymą, kuris kiekvieno asmens bei visuomenės saugumo interesais nuosekliai įgyvendina turto, gauto per nusikalstamų struktūrų veiklos laikotarpį, konfiskavimo idėją ir kartu leidžia pakirsti mafijos finansinę galią.

MATERIALINIS (REZULTATŲ) ARBA TEISMŲ VYKDOMAS TEISINGUMAS

Principas *niekas negali būti teisėjas savo paties byloje* yra ilgalaikės teisės mokslo raidos rezultatas. Personalinis – paties asmens vykdomas teisingumas negali būti objektyvus, nešališkas ir adekvatus, nes psichologiškai jis remiasi tokiais jaus-

²⁷ Pagal Lietuvos baudžiamąjį kodeksą [2, 72 str. 2 d. 1–3 p.], kuris savo ruožtu remiasi Europos 1990 m. Konvencijos dėl pinigų išplovimo ir nusikalstamu būdu įgytų pajamų paieškos, arešto bei konfiskavimo [3] nuostatomis, konfiskuotinu be nusikaltimo įrankių ir priemonių, pripažįstamos tik identifikuotas nusikalstamu būdu įgytas turtas.

²⁸ Organizuoto nusikalstamumo kontrolės Jungtinėse Valstijose įstatymas.

mais kaip pyktis, pasipiktinimas ir satisfakcijos reikalavimas, kurie yra natūrali reakcija į kaltininko neteisėtus veiksmus ir nukentėjusiojo patirtą žalą bei skriaudą²⁹. Teismas vykdo teisingumą ne todėl, kad nepaiso konkrečių nukentėjusios šalies interesų, o todėl, kad, nebūdamas tiesiogiai tuo suinteresuotas, gali objektyviai bei nešališkai išnagrinėti bylą ir, skirdamas adekvačią bausmę, atkurti teisingumą, kurio svarbus elementas yra ir nukentėjusiojo interesų tenkinimas.

Teisingos bausmės problemos

Bylos nagrinėjamos atsižvelgiant ne tik į veikos priešingumą teisei bei padarytos žalos dydį, bet ir į nusikaltimo padarymo motyvus, jo varomąsias jėgas, kurios neatskiriamos nuo kaltininko asmenybės. Teisingos bausmės skyrimo požiūriu klausimas tas, kam teiktinas prioritetas: objektyviems kriterijams – padaryto nusikaltimo sunkumo laipsniui ir pobūdžiui ar vertybiniam kriterijams, susijusiems su delikto šalių asmenybės charakterio savybėmis. Jeigu prioritetas teikiamas objektyviems kriterijams, vadinasi, teisingumas vykdomas daugiau atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pavojingumo laipsnį bei pobūdį negu į kaltininko ir nukentėjusiojo asmenybės charakterio savybes ir jų vertybines orientacijas. Jeigu atvirksčiai, tuomet teisingumas vykdomas atsižvelgiant ne tiek į padaryto nusikaltimo pavojingumo laipsnį bei pobūdį, kiek į kaltininko asmenybės charakterio savybes, interesus, siekius ir polinkius.

Vakarų teisinė mintis visuotinai pripažįsta, kad bylos turi būti nagrinėjamos vadovaujantis priesaku *Vienodas bylas traktuok vienodai*, kurį H. L. A. Hartas siūlo papildyti formule, *o skirtingas bylas – skirtingai* [16, p. 267]. Savo ruožtu kaltininkai, kaip tam tikrų socialinių grupių nariai, vienais požymiais ir savybėmis yra panašūs, kitais – skirtingi. Kadangi būtina nustatyti, kokie šių požymių ir savybių yra reikšmingi, siekiant priimti teisingą sprendimą byloje, kol to nepadaryta, pasak Harto „formulė *Vienodas bylas traktuok vienodai* yra tik forma“. Juk reikia žinoti, kada, kokiems konkrečioms tikslams bylas reikia laikyti vienodomis ir kokie skirtumai yra reikšmingi [16, p. 268]. Dar griežčiau savo požiūrį į „tikrąją“, t. y. objektyvią, nešališką ir teisingą teisę yra suformulavęs R. Posneris. Jo nuomone, „teiginys, kad lygūs subjektai turi būti traktuojami vienodai <...> viena vertus yra banalus, o kita vertus – melas“ [7, p. 280].

²⁹ Šie argumentai nepaneigia to, kad savigny nos aktas yra ne tik agresijos šaltinio likvidavimas, bet ir besikėsinančiam taikoma sankcija, o tai yra personalinio teisingumo atributas. Apie tai žr. šio straipsnio skirsnyje „Institucinis ir personalinis teisingumas“.

Teisės doktrinoje ir praktikoje vertybinių kriterijų – kaltininko asmenybės charakterio savybių ir vertybinių orientacijų poveikis bausmės rūšiai ir dydžiui, esant kitoms lygiareikšmėms aplinkybėms – vienodam nusikaltimo pavojingumo laipsniui bei pobūdžiui, vadinamas bausmės individualizavimu; jis yra teisingos bausmės skyrimo pagrindas. Vertybiniai kriterijai paprastai yra sudėtingi ir prieštaringi, juos sunku deramai atrinkti bei pasverti ir nustatyti jų prioriteti- nę reikšmę bausmei individualizuoti, todėl teismai turi didelę diskrecijos laisvę, kuria ne visada geba tinkamai pasinaudoti arba sąmoningai ja piktnaudžiauja.

Nepilnamečių daromi nusikaltimai yra svarus argumentas pagrįsti teigi- niui, kad atsižvelgti į kaltininko asmenybės savybes, interesus ir polinkius taip pat svarbu, kaip ir į padarytos veikos pavojingumo laipsnį bei pobūdį. Menkas socialinės ir psichologinės brandos lygis, bravada, pasidavimas įtaigai, noras iš- siskirti iš kitų arba, priešingai, susilieti su kitais, kad nebūtum atstumtas, ir daugelis kitų sudėtingų bei prieštaringų veiksnių – tai terpė, kurioje subrandi- namas agresyvus nepilnamečių elgsenos modelis. Nusikalstamos grupuotės, kurių branduolį sudaro nepilnamečiai, ne tik išlaisvina jaunimą iš visuomenės kon- trolės, bet ir pačios yra jaunuolių socialinės kontrolės formų bei poreikių tenki- nimo organizacija. Grupinio pobūdžio nusikaltimuose nepilnamečiai paprastai orientuojasi į gaujoje dominuojančius žemiausius elgsenos standartus ir lyde- rius, paklusdami jų valiai bei autoritetui. Tokių grupių nariai nebūtinai yra nepilnamečiai monstrai; dauguma jų iš esmės yra visai neblogi paaugliai, kurie vieni, be gaujos poveikio, niekada nebūtų padarę jiems inkriminuojamo nusi- kaltimo.

Teismo objektyvumas ir nešališkumas, matyt, nusipelnytų nevisiškai pa- lankaus vertinimo, jeigu nusikaltimo bendrininkams būtų atseikėta vienodai „teisingai“, nors vieni jų – neblogi blogos kompanijos vaikinai, iš dalies dėl solidarumo įtraukti į jos nusikalstamą veiką, antri – aktyvūs jos dalyviai, tretii – agresyvūs, tulžingi ir nuožmūs „blogiečiai“, kurie neturi jokių pozityvių savy- bių, išskyrus nebent teigiamą Vasermano reakciją³⁰.

Nusikaltimai smerkiami, bet ne baudžiami, baudžiami asmenys, padarę nusikaltimus. Kaltininko asmenybės vidinė struktūra, savybės ir bruožai, verty- binės orientacijos (interesai, siekiai, polinkiai, dvasiniai poreikiai), psichikos santykis su įvykdytu nusikaltimu yra informatyvūs bausmės skyrimo požiūriu,

³⁰ Tokiame kontekste disonansu skamba garsaus teisininko A. Harto mintis, jog žodis „neteisingas“ būtų tinkamas, jeigu žmogus vieną iš savo vaikų pasirinktinai nubaustų sunkesne bausme nei kitus, padariusius tokį pat nusižengimą“ [16, p. 265].

nes rodo, ar kaltininko nusikalstama elgsena yra dėsninga, ar ji greičiau yra reakcija į išorinius motyvus ar psichikos dirgiklius. Žmogus gali padaryti nusikaltimą „paslydęs“ dėl nepriteklių ir sunkios padėties arba patyręs neteisybę, kai silpnumas ir bejėgiškumas verčia imtis keršto arba kai išprovokuotas išlieja susikaupusį įtūžį. Žmogus gali padaryti smurtinį nusikaltimą tokio abipusio konflikto metu, kai netgi blaiviai ir filosofiskai analizuojant negalima vienprasmiskai tvirtinti, kieno kaltė – kaltininko ar aukos didesnė. Mat kaltininkas lygiai taip pat galėjo atsidurti aukos vietoje, jeigu nebūtų buvęs stipresnis, vikresnis ar „laimingesnis“. Priešingame poliuje – piktas, pagiežingas ir agresyvus nusikaltimo subjektas, nesiskaitęs su priemonėmis, blogio šaltinis ir įkvėpėjas, primetantis kitiems savo valią ir darantis tokius nusikaltimus, kurie kelia pagrįstą ir natūralią visuomenės reakciją, fiziologinę ir psichologinę pasišlykštėjimą. Poveikį bausmės skyrimui gali daryti ir tokie asmenybės vertinimo požūriū neutralūs veiksmā, kaip asmens socialinis statusas, turtinė padėtis, vaidmuo šeimoje ir artimiausioje socialinėje aplinkoje.

Teisingos bausmės problema ta, kad reikia ne tik įvertinti ir pasverti sudėtingus bei prieštarūngus veiksnius, susijusius su kaltininku ir jo veika, bet ir atsižvelgti į šių aplinkybių reikšmę ir svarbą, t. y. nustatyti, koku santykiu teisingā ir proporcingā bausmę lemia padaryto nusikaltimo pavojūngumas, pobūdis ir kaltininko asmeninės savybės, vertybinės orientacijos, padėtis visuomenėje ir šeimoje (pvz., mažamečių, neįgalių asmenų išlaikymas).

Kriterijai ir prioritetai

Teisingų ir proporcingų bausmių taikymā išreiškiantis priesakas *vienodas bylas spręsk vienodai, o skirtingas skirtingai*, nepaneigia galimybės skirti diferencijuotas bausmes nevienodiems asmenims, kurie padarė vienodus pagal sunkumā ir pobūdį nusikaltimus. Teismas, nepažeisdamas žmonių lygybės prieš įstatymā principo, gali įgyvendinti įstatymais nustatytā nevienodo teisinio reguliavimo principā tiems individams, kurie dėl skirtingų asmenybės požymių ir savybių yra nevienodose padėtyse. Tačiau toks visuotinai pripažįstamas teiginys yra ir banali tiesa, ir dūmų uždanga, nes neaišku, kokia prasmė slypi už šių žodžių. Būtinā suformuluoti kriterijus, kuriais remiantis gali būti įvertinta ir pasverta nevienoda asmenų, padariusių nusikaltimus, padėtis ir jos reikšmė bei svarba bausmės rūšiai ir dydžiui.

Teismas, skirdamas bausmę, atsižvelgia į sudėtingā kompleksā aplinkybių, apibūdinantių tiek nusikaltimo pavojūngumo laipsnį ir pobūdį, tiek kaltininko

asmenybės charakterio savybes bei vertybines orientacijas, tačiau kai kurie sunkūs ir pavojingi nusikaltimai įtikinamai rodo, kokios šių aplinkybių turėtų daryti didesnę poveikį bausmės rūšiai ir dydžiui. Nusikaltimai žmogaus gyvybei ir nuosavybei, pavyzdžiui, nužudymas iš savanaudiškų paskatų, yra tarsi rentgenas, atskleidžiantis tikrąją, dažnai kruopščiai maskuojamą kaltininko prigimtį. Jeigu mandagus, paslaugus ir drovus jaunuolis, siekdamas gauti palikimą, nužudė neapdairiai, jo nuomone, į gyvenimą įsikibusius savo tėvą ir motiną, tai šis visiškas „našlaitis“, kuris tokio nusikaltimo daugiau niekada nepadarys, visuomenei yra kur kas mažiau pavojingas negu piktybiškas kelių eismo taisyklių pažeidėjas, nekalbant jau apie kelių chuliganą. Nepaisant to, „našlaičiui“ gresiantis įkalinimas ilgiems metams arba iki gyvos galvos patenkina visuomenės reikalavimą dėl satisfakcijos ir atitinka jos lūkesčius dėl teisingumo.

Teisingumas, nors ir vykdomas laikantis sudėtingų taisyklių ir procedūrų, vis dėlto yra civilizuoto keršto, patenkinančio mūsų prigimtinius instinktus ir intuityvius troškimus, forma. Niekas nėra be nuodėmės, bet kartais didžiausia žmogaus nuodėme laikomas sėkmingai susiklostęs jo gyvenimas. Žmogus gali tapti nusikaltimo auka dėl priežasčių, kurių jis ne tik nežino, bet netgi neįtaria jas esant (pvz., nukentėjusiojo artimas, geisdamas jo žmonos arba iš pavydo dėl jo tarnybinės karjeros, sėkmės versle ar gyvenime slepia tokį akmenį užantyje, kad silpnumas ar bejėgiškumas verčia jį griebtis keršto, maskuojant tai morale ir teisingumu). Situacija, kai nukentėjusysis yra „kaltas“ be kaltės ir jokių kitų išorinių dirgiklių ir impulsų, kurie gali būti vertinti kaip rizikingi ar provokuojantys nusikalstamą elgesį, neegzistuoja, leidžia nustatyti, kokios yra nusikalstamos tyčios subrandinimo ir realizavimo priežastys. Jeigu asmuo turi nepatenkintų poreikių, norų ir lūkesčių, kurie transformuojasi į jo gyvenimo tikslą, o šio tikslo asmuo apgalvotai ir sąmoningai siekia neteisėtomis priemonėmis, tai tikroji nusikaltimo priežastis yra vidinė, glūdi jame pačiame, o išorinės aplinkybės tik palengvina nusikalstamos tyčios realizavimą. Brakonierius, išėjęs į „kovos“ kelią su šautuvu, užtaisytu tokiais šoviniais, kurie skirti išimtinai tik nudobti draudžiamą medžioti žvėrį, nepalieka vietos svarstymui, ar jis nuspaudė gaiduką impulsyviai, paklūsęs medžiotojo instinktui, tačiau neturėdamas išankstinės tyčios, arba padarė tai įsitikinęs, kad eigulio ar kitų atsitiktinių egzekucijos liudytojų nėra.

Sunkumų nekelia teisingos bausmės skyrimas už nusikaltimus, kurių „autoritų“ autorystės teisės priklauso išimtinai jiems, o nusikalstamų kėslių subrandinimas bei realizacija nėra „apsunkinti“ jokiais neteisėtais, rizikingais ar provokuojančiais aukos veiksmais ir poelgiais. Apie asmenines kaltininko charakterio

savybes, vertybines orientacijas ir gyvenimo nuostatas galima spręsti ne pagal deklaracijas ir etiketes, o pagal jo veiksmus – konkrečius socialinius faktus – nusikaltimus, kuriuose ir materializuojasi kaltininko asmens turinys. Kaltininko asmens savybės yra antroji pusė to medalio, kurio pirmoje išgraviruoti bausmės tarifai – sankcijų, įstatymo nustatytų už konkrečius nusikaltimus, minimalūs ir maksimalūs dydžiai. Problema ne ta, ar skiriant bausmę už sunkiausią iš sunkių nusikaltimų svorio centrą nuo asmeninių kaltininko savybių reikėtų perkelti į padarytą veiką, bet ta, kokiais motyvais remdamasis teismas turėtų kritiškai vertinti teigiamą charakteristiką to asmens, kuris padarė tokį nusikaltimą.

Liuciferis ir yra puolęs angelas. Žmonės neretai gyvena dvigubą gyvenimą – vieną paradinį, viešą ir nublizgintą, kitą – slaptą, kupiną žemų aistrų ir troškimų, išreiškiantį tikrąją savo asmens esmę. Apie kitus mes paprastai sprendžiame pagal fasadą, nors nuojauta neretai siunčia ir kitokius signalus. Nuojauta – ne įrodymas, kaltininkui inkriminuojamas nusikaltimas – taip. Sunkus ir pavojingas nusikaltimas yra patikima informacija apie tai, kad fasadas slepia tamsiąją žmogaus prigimties pusę. Todėl, disponuojant tokia informacija, vargu ar protinga ir racionalu ignoruoti realijas, teikiant prioritetą dorybingumo regimybei, mirazui, o ne tikrovei. Jeigu antrojo pasaulinio karo metais sąjungininkai hitlerinių konclagerių viršininkus būtų vertinę atsižvelgdami ne į jų darbus – nunuodytus, sušaudytus ar kitaip sunaikintus žydus, bet į jų ištikimybę pareigai, atsidavimą šeimai ir santykiams su kolegomis, juos būtų reikėję ne pakarti už nusikaltimus žmoniškumui, kaip tai neretai darė ne tik rusų, bet ir amerikiečių bei britų karo lauko teismai, o internuoti į karo belaisvių stovyklas. Ir tai blogiausiu atveju. Esesininkai – kareiviai, kurie šventai laikėsi duotos priesaikos, viską darė iš pareigos, paklusdami įsakymui, net jeigu tai reišė jų pačių prigimties prievartavimą.

Jei karas – ekstremali situacija, gal nusikaltimai žmoniškumui neįtikinantis pavyzdys? Puiku. Aferistai ir sukčiai, kaip socialinio gyvenimo parazitai, matyt, neturėtų priekaištauti, jeigu bus panaudoti (paprastai jie naudoja kitus) kam nors įrodyti ir pagrįsti. Lipšnūs, komunikabilūs, gudrūs, mokantys bendrauti ir įtaigiai įkalbėti, pajungti kitus žmones savo valiai, aferistai ir sukčiai turi tokių savybių, kurios gali būti daugelio pavydo objektas. Likimo ironija ta, kad, neturėdami tokių išskirtinių savybių, šie žmogaus sielos „inžinieriai“ negalėtų įgyti ir piktam panaudoti kitų pasitikėjimą arba gražbylystėmis ar viltingais pažadais sužadinę jų godumą, užmesti jauką, kurį patiklieji praryja kaip grobį, net neįtardami patys esantys tikrosios ir paskutiniam farso aktui preparuotos aukos. Tačiau tos savybės, dėl kurių netikri pranašai ir gali mulkinti savo aukas, netu-

rėtų būti laikomos tuo pagrindu, kuriuo remiantis įgytų privilegiją į švelnesnes, t. y. „teisingas“ bausmes. Nebent teisėjai, kaip ir visi mirtingieji, intuityviai jaustų – sukčiai ir apgavikai klesti ne tiek gerųjų samariečių arba naivių ir patiklių žmonių, kiek gobšių savanaudžių dėka.

Specifinė atpildo ir proporcingos bei teisingos bausmės skyrimo problema kyla, kai nusikalstama veika yra kaltininko ir nukentėjusiojo sąveikos rezultatas. Provokuojantis ar rizikingas nukentėjusiojo elgesys yra pagrindas skirti švelnesnę bausmę, nes tą kibirkštį, kuri virto naikinančia nusikaltimo liepsna, įžiebė ne tas, kuris išliejo savo pagiežą ar pyktį, o tas, kuris sukėlė tokią pagiežą ar pyktį. Praktikoje keblumų kyla ne todėl, kad tokia schema, išreiškianti provokuojančio ar rizikingo elgesio ir nusikalstamų veiksmų priešingumo ryšį, keltų abejonių, o todėl, kad sunku nustatyti, kas yra iniciatorius konflikto, ypač kilusio įsisenėjusių tarpasmeninių santykių ar abipusių pretenzijų pagrindu. Panašių klausimų kyla ir būtinosios ginties atribojimo nuo būtinosios ginties provokacijos atvejais, kai tikrasis konflikto iniciatorius, savo neteisėtais veiksmais sukėlęs atsakomąją kito asmens reakciją, panaudoja ją kaip pretekstą užpulti. Suprantama, ši užpuolimą apsimestinė auka, t. y. vilkas avies kailyje, pateikia kaip gynybos nuo neišprovokuotos agresijos versiją. Tokiais atvejais kaltininko ir nukentėjusiojo asmeninių savybių įvertinimas yra papildomas informatyvus veiksnys, kuris leidžia spręsti, ar jų elgesys (vieno rizikingas ir provokuojantis, kito – atsakas smurtu) buvo dėsningas jų charakterio savybių ir vertybinių orientacijų rezultatas.

Teisingos bausmės skyrimą lemia taip pat aplinkybės, nesusijusios nei su nusikaltimo pobūdžiu, pavojingumu, nei su kaltininko charakterio savybėmis (pvz., jis išlaiko sunkia liga sergančius, neigalius asmenis arba mažamečius vaikus, kurių dėl paskirtos bausmės nebūtų kam prižiūrėti). Įkalinti žmogų, kuris prižiūri paliegusius, reikėtų taikyti jam papildomą bausmę, o jo prižiūrimiesiems – bausmę be kaltės, nes jie netektų maitintojo ir artimo žmogaus globos. Antra vertus, esant kitoms lygiavertėms aplinkybėms, vieniems kaltininkams švelnesnės negu kitiems bausmės skyrimas pažeistų asmenų lygybės prieš įstatymą principą. Sunkus ir pavojingas nusikaltimas apie asmenines kaltininko savybes liudija daug iškalbingiau už advokatą, besilygiuojantį savo oratoriniais gebėjimais į Ciceroną. Nėra kliūtis izoliuoti asmenį, padariusį tokio pobūdžio nusikaltimą ir aplinkybės, susijusios su „problemiškų“, asmenų, kurie dažnai tampa įvairių spekuliacijų objektu, išlaikymu ir globa.

Kitaip spręstinas klausimas žmogaus, kuris dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių tyčia padarė sunkų, savo elgsenai nebūdingą nusikaltimą arba neat-

sargų nusikaltimą, sukėlusį sunkias pasekmes, arba neblogai charakterizuojami paaugliai iš klaidingai suprasto solidarumo grupėje padarė nors ir sunkius, bet ne tokius nusikaltimus, nuo kurių stingsta kraujas. „Autorystės teisės“ į panašaus pobūdžio nusikaltimus neatmeta galimybės svorio centrą, sprendžiant bausmės skyrimo klausimą, perkelti nuo padarytos veikos į kaltininko asmenybę ir skirti jam švelnesnę bausmę. Tuo ir pasireiškia teismų diskrecija – realus, asmenų lygybei prieš įstatymą neprieštaraujantis, nevienodo teismo reguliavimo principo taikymas individams, esantiems skirtingose padėtyse dėl nevienodų asmens savybių. Vadinasi, nežinojimo uždanga, dengianti Temidę, neturėtų būti visiškai aklina, o formulė, pagal kurią teisingumas suprantamas kaip vienodų taisyklių nevienodiems žmonėms taikymas, nesuderinamas su konkrečių tikslų siekiu, priimtina tik su esminėmis sąlygomis bei išlygomis.

IŠVADOS

1. Teisingumas, suprantamas kaip reliatyvi kategorija, neneigia nei moralinių vertybių, nei teisingumo. Pozicija, pagal kurią teisingumas yra reliatyvus, o ne absoliutus, reiškia, kad jis turėtų būti vykdomas atsižvelgiant ne į abstrakčias moralines vertybes, o į racionalius ir pagrįstus žmonių, visuomenės bei valstybės interesus.

2. Teisingumo vykdymo problemos gali būti svarstomos tik konkretaus socialinio elgesio kontekste. Beprasmiška kalbėti apie veiksmus ir poelgius, atitinkančius teisingo elgesio taisyklės reikalavimus, jeigu nėra nei alternatyvių ir realiai įgyvendinamų veikimo būdų, pagrįstų moralės kategorijomis, atitinkančiomis teisingumo sampratą, nei realių galimybių pasirinkti vertybes, pripažįstamas moralėmis ir teisingomis. Jeigu individo, pareigūno ar valstybės institucijos pasirinkimas konkrečioje situacijoje yra apribotas blogų ir blogesnių padarinių alternatyva, tai kitos alternatyvos neturintis, mažiausios iš įmanomų blogybių pasirinkimas negali būti laikomas neatitinkančiu teisingo elgesio taisyklių reikalavimų.

3. Šiuo metu teisėtomis bei leistinomis laikomos procesinės prievartos priemonės yra neveiksmingos. Siekiant užtikrinti žmonių bei visuomenės saugumą, būtina atskleisti sunkius ir pavojingus nusikaltimus bei nustatyti juos padariusius asmenis. Dėl to svarbu spręsti klausimą dėl įteisinimo arba pripažinimo teisėtomis tokių proporcingų ir neišvengiamai būtinų procesinės prievartos priemonių, kokiomis galima siekti šio tikslo.

4. Praktikoje problema kyla ne dėl to, kad teismas, skirdamas bausmę, turi atsižvelgti tiek į objektyvius kriterijus (nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį

bei pobūdį), tiek į vertybinius kriterijus (kaltininko asmenybės charakterio savybes bei vertybines orientacijas), bet dėl to, kokių santykiu teisingą ir proporcingą bausmę lemia minėti objektyvūs kriterijai ir vertybinės orientacijos.

5. Proporcingos ir teisingos bausmės nevienodiems asmenims, padariusiems vienodus pagal pavojingumo laipsnį ir pobūdį nusikaltimus, skyrimo pagrindas yra šios tinkamos bausmės individualizavimas. Teismas, nepažeisdamas žmonių lygybės prieš įstatymą principo, įstatymais nustatytą nevienodo teisinio reguliavimo principą individams, esantiems skirtingose padėtyse, gali tinkamai įgyvendinti tik tuo atveju, jeigu yra suformuluoti kriterijai, kuriais remiantis gali būti įvertinta ir pasverta tokios padėties reikšmė bei svarba bausmės rūšiai ir dydžiui.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Vilnius, 2002.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Vilnius, 2004.
3. Europos 1990 m. konvencija dėl pinigų išplovimo ir nusikalstamu būdu įgytų pajamų paieškos, arešto bei konfiskavimo // Valstybės žinios, 1995, Nr. 12-263.
4. Baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius, 2004.

Mokslinė literatūra

5. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.
6. Aristotelis. Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1990.
7. Posner R.A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004.
8. Von Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II Socialinio teisingumo mirażas. Vilnius: Eugrimas, 1998.
9. Von Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I Taisyklės ir tvarka. Vilnius: Eugrimas, 1998. ©24
10. Dicey A. V. Konstitucinės teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 1998.
11. Aucher T. Straus L. V. Psichoanalizės terminų žodynelis. Vilnius: Vaga, 2003.
12. Šventasis raštas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
13. Makiavelis N. Valdovas. Vilnius, 1998.
14. Кеворков В. Исповедь перед смертью. М.: Совершенно секретно, 2006
15. Jočienė D. Korupcija postkomunistinėse šalyse // Teisės problemos, 1997, Nr. 1.
16. Hart H. L. A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997.

Dr. Karolis JOVAIŠAS
Law Institute

RETRIBUTIVE JUSTICE: PROBLEMS AND PARADOXES

Summary

Only the problem of proportional and justice punishment, which expresses one of many aspects of justice, is analyzed in Lithuanian legal literature.

Comprehensive, objective and impartial analysis of justice in this article makes it possible to state, that in spite of broad sceptical attitude towards moral relativism, justice is not just a valuable but also relative category. At the same time the problems of justice may be discussed not in abstract level, but only in the context of concrete social behavior, which is caused by many reasons. On the grounds of this principal position, the necessary and sufficient conditions of execution of justice are analyzed in the article. There are also analyzed the criteria helping to ground the influence of both the objective – the insecurity level and the nature of the criminal act executed – and valuable – the character internal and valuable orientations of perpetrator's personality – criteria in proportional and justice punishment.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2007 m. sausio 18 d.